

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta humanitních studií

Pracoviště historické sociologie

**Úloha produkce a akceptace mincí při utváření mocenské struktury české raně
středověké společnosti**

Disertační práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. JUDr. Jan Štemberk, Ph.D.

Konzultant: doc. Mgr. David Kalhous, Ph.D.

2022

PhDr. Bc. Jan Kratochvíl

Přihlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci vypracoval samostatně a citoval jsem všechny užití prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Libčicích nad Vltavou, 13. 12. 2022

Podpis:

Poděkování

Na prvním místě děkuji své ženě a svým dětem za trpělivost, kterou se mnou v době mého doktorského studia měly. Za výraznou morální podporu děkuji své sestře. Za odborné vedení děkuji svému školiteli doc. JUDr. PhDr. Janu Štemberkovi, PhD. a rozhodně svému konzultantovi doc. Mgr. Davidu Kalhousovi, PhD., bez jehož podpory by tato práce nevznikla. Dále děkuji Česko-německému fondu budoucnosti/Deutsch-Tsechischer Zukunftsfond za stipendijní podporu, díky které jsem mohl strávit akademický rok 2018/2019 na Ludwig-Maximilians-Universität München, Fakultät für Geschichts- und Kunstwissenschaften Historisches Seminar - Mittelaltriche Geschichte pod laskavým vedením prof. Dr. Knuta Göricha. Za pomoc s jazykovými překlady děkuji Jakubu Koláčkovi, Janu Zdichyncovi, Kajetánu Holečkovi a Jakobu Kellerovi, které v práci na příslušných místech zmiňuji. Nakonec děkuji všem těm, kteří mi vydrželi naslouchat, když jsem potřeboval prodiskutovat některé aspekty své práce. Často dokázali i poradit. Díky Vám všem.

Obsah

0 Úvod.....	7
1 Co jsou peníze?: metoda hledání jednoduché odpovědi na velmi složitou otázku.....	11
1. 2 Teoreticko-deduktivní metoda: základ <i>teoretické definice</i> peněz.....	16
1. 3 Mengerova kritika <i>starší německé historické školy</i> : ustanovení <i>ideálního typu</i>	17
1. 4 Rozpracování a-historického přístupu jako <i>spor o paradigma</i>	21
1. 5 Kritika příběhu teoretické definice.....	25
1. 5. 1 Co je barter?.....	26
1. 5. 2 Co jsou komoditní peníze?.....	29
1. 5. 3 Stát v příběhu <i>teoretické definice</i> peněz: dokonale konsensuální obec.....	32
1. 5. 3. 1 Legitimizace antickým ideálem: peníze, spravedlnost, obec.....	35
1. 5. 3. 2 Kdo je autorem příběhu <i>teoretické definice</i> I. ?.....	40
1. 6 Mladší německá historická škola a redefinice významu <i>ideálního typu</i>	46
2 Hledání alternativní teoretické perspektivy: nesubstanciální pojetí peněz.....	52
2. 1 Čtyři funkcionalistické charakteristiky peněz: dědictví W. S. Jevonse.....	53
2. 2 Odmítnutí funkcionalistické perspektivy: teorie MNAW systémů.....	55
3 Myslet peníze: primát kvantifikace hodnoty.....	59
4 Směna v archaických společnostech: za perspektivou zcela jiných světů.....	63
4. 1 Dominance reciprocity a redistribuce jako obecné prizma středověkých ekonomik.....	66
5 Neekonomistické dějiny nejstarších českých platidel.....	72
6 Slovanská plátýnková měna: prameny.....	74
6. 1 Poznámka k výrazu	76
7 Slovanská plátýnková měna: přehled a kritika dřívějších interpretací.....	78
7. 1 Plátýnka jako funkcionální prostředek směny: konsensualistická aplikace <i>teoretické definice</i> peněz.....	79
7. 2 Plátýnka jako komoditní peníze: gradualistická aplikace <i>teoretické definice</i> peněz.....	79
7. 3 Plátýnka jako státem ustanovené platidlo: částečná alternativa k ekonomisticky předdefinované směně.....	80
7. 4 Plátýnka jako náboženský artefakt: reminiscence „svatých“ peněz.....	82
7. 5 Plátýnka jako ozdoba: celková alternativa k ekonomisticky předdefinované směně....	82
7. 5. 1 Experiment: cesta k dalším výkladovým indiciím?.....	84
7. 5. 2 Orientační rekonstrukce platebního plátýnka.....	85
8 Etymologizace výrazu <i>*trǵǵ</i>	88
8. 1 Přehled předchozích hypotéz I: původ mediteránní.....	89
8. 2 Přehled předchozích hypotéz II: původ altajský.....	91
9 Plátýnka jako <i>symbolon</i> : <i>*trǵati platǵ</i>	93
9. 1 Slovo na Jantarové stezce.....	97
9. 2 Příliš náročná technologie?.....	99
9. 3 <i>*Trǵati platǵ</i> : stopy kontaktní magie.....	101
9. 4 Slovanská <i>hospitalitas</i> jako důsledek „plátýnkové“ ekonomiky.....	106
10 Závazková ekonomika Slovanů v Čechách: moc, prestiž, kompetice.....	109
11 Hypotéza přetížení závazkové ekonomiky.....	113
12 Odkud jsou všichni ti otroci?.....	116
13 Osnova svatováclavských zázraků: svatý uzdravitel, svatý osvoboditel.....	118
13. 1 Dlužník před kostelem.....	121
13. 1. 1 Nexum: legendistický nástroj k pochopení krize recipročních vztahů.....	123
13. 1. 2 Zákon Poetelia Papiria: rozlomení pout.....	126

13. 2	Žaláře a modlitby.....	127
13. 3	Vícekrát prodaný muž.....	130
13. 4	Případ darovaného syna.....	133
13. 5	Kristiánovo pokání a soud Boží.....	135
13. 6	Laurentius Montecassinský: Otevřená reminiscence na starořímské <i>nexum</i>	138
14	Mince jako záchranná brzda: krize reciprocity a předefinování společenských vztahů.....	141
14. 1	Mince v příběhu <i>teoretické definice</i>	141
14. 1. 1	Kdo je autorem příběhu <i>teoretické definice</i> II.?	144
14. 1. 2	Jean Buridan: komentář k Etice Níkomachově.....	145
14. 1. 3	Nicollo Oresme: završení metalistického posunu.....	146
14. 2	Ne-ekonomistická teorie mince: <i>chartalismus</i>	149
15	Drahé kovy v peněžních systémech: <i>teoretický metalismus, praktický metalismus</i>	154
16	Čechy a mince: implementace říšské ekonomiky do lokálních vztahů.....	156
17	Kdo začal na českém území první razit mince?.....	157
17. 1	Deset plátýnek za jeden kinšár: destrukce existenciálních recipročních systémů.....	157
18	Kosmovo naučení o minci.....	160
18. 1	Kosmas a Guibert: možnost komparace dvou kontextů.....	161
18. 1. 1	Osobní zájmy kronikářovy.....	164
18. 1. 2	Ekonomické zájmy knížectví.....	166
18. 1. 3	Ohled na legitimitu vlády.....	170
18. 2	Kosmas a Ostoj: možnost komparace dvou světů.....	171
18. 3	Podstata středověkého <i>metalismu</i> : liturgie a devótní kult.....	173
19	Sakrální zdobnost: jev křesťanský i pohanský.....	175
19. 1	Drahé kovy jako reprezentace věčnosti.....	179
19. 1. 1	Zakopávání pokladu v písemných pramenech: severská tradice.....	180
19. 1. 2	Zakopávání pokladů v písemných pramenech: Slované.....	180
19. 2	Rozložení pokladů uložených v 10. a 11. století : indície ke kultické interpretaci.....	181
20	Závěr.....	185
	Edice pramenů.....	189
	Literatura:.....	193

The purpose of studying economics is not to acquire a set of ready-made answers to economic questions, but to learn how to avoid being deceived by economists.

Joan Robinson

Everyone can create money; the problem is to get it accepted

Hyman Minsky

0 Úvod

Předkládaná disertační práce se zabývá penězi v určitém historickém období a v jisté provenienci. Těmi jsou český raný středověk, nejedná se však o práci numismatickou, a možná ani ne o práci v klasickém slova smyslu historickou. Jejím smyslem je pokusit se provést určitou komplexní reflexi paradigmatu, které vymezuje způsob kladení otázek o penězích v dějinách. Hlubší debata o podstatě peněz stála zatím poněkud stranou zájmu českých historiků, ve většině takto zaměřených prací se v úvodu obvykle pouze opakují zažitá teze a představy o tom, jaké otázky lze pramenům, včetně numismatického materiálu, klást. To ovšem neznamená, že by se téma peněz v české medievistice daného období netěšilo značné popularitě. Jen zhruba v době vzniku této disertace¹ byly v našem akademickém prostředí sepsány a obhájeny tři kvalifikační práce pojednávající o podobných tématech. Jedná se o diplomovou práci Petra Furiše *Role peněz při budování státu - případová studie českého knížectví* obhájenou v roce 2017 na Ekonomicko-správní fakultě Masarykovy univerzity a o diplomovou práci Ondřeje Černohorského *Společenská role peněz v přemyslovských Čechách 10. až 13. století ve světle vybraných narativních pramenů* obhájenou v roce 2015 na Filozofické fakultě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Nejdůležitější je však monumentální disertace již etablovaného numismatika Luboše Polanského *Mince 9. a 10. století v archeologických nálezech z českých zemí a jejich přínos pro počátky našich dějin* obhájená na Filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze v roce 2019.

Může se tedy zdát, že otevírat znovu danou problematiku je zcela zbytečné, ale věřím, že tomu tak není. Důvodem je právě zmíněná závislost celého tématu na určitém typu paradigmatického rámce. A tak, ačkoliv je zejména Polanského disertace při současném stavu poznání v podstatě vyčerpávající, zůstává velký potenciál pro kladení otázek a hledání odpovědí mimo zažité kontury.

Osobně se domnívám, že je to dáno zejména povahou filozofické debaty posledních let na téma „co jsou peníze?“ v českém prostředí. Tu dlouhodobě v podstatě ovládal svými pracemi a přednáškovou činností nedávno zesnulý profesor Jan Sokol², kterému jistě patří velký dík za popularizaci tématu. Zároveň je však nutné vidět, že jeho ponejvíce obecným a přebíraným tezím dlouho nerostl v debatě relevantní oponent. To se pro českého čtenáře změnilo až s

---

¹ 2016-2022

² Jan Sokol (*1936 - † 2021). Na tomto místě vděčně vzpomínám na e-mailovou korespondenci, v níž se mi profesor Sokol věnoval.

překladem a vydáním světového bestselleru amerického antropologa a aktivisty Davida Graebera *Dluh: prvních 5000 let* v nakladatelství Bizbooks roku 2012. S touto knihou k nám přišel dosud nevídaný, široce přístupný a zároveň radikálně jiný pohled na to, co peníze jsou. Staré a zažitě teze jsou v této knize radikálně odmítnuty, a ačkoliv se jedná o knihu v mnoha ohledech popularizační, otevírá i prostor pro reinterpretaci některých klíčových pramenů českých raně středověkých dějin. Má-li zejména anglo-americká akademická obec za sebou dlouhou tradici práce s heterodoxními ekonomickými teoriemi, neznamená to, že zná české historické realie. A právě zde se otevírá prostor, který chce tato práce zaplnit.

V předkládané disertaci z Graeberova „*Dluhu*“ často čerpám. Nejzákladnější otázkou této práce, řekněme otázkou „nulté“ úrovně, zní, jak se změní celkový obraz peněz v českém raném středověku, nebudeme-li je nahlížet způsobem obvyklým v předchozích pracích (včetně výše jmenovaných), ale spíše Graeberovou *dlužní* optikou? To je také důvod, proč je v následujících kapitolách věnován tak velký prostor obecně metodologickým a filozofickým otázkám. Je nezbytné provést důkladnou reflexi aktuálně dominantního způsobu hledání odpovědí, než bude možné zvolit způsob odlišný. Zároveň je nutné provést hlubší analýzu východisek Graeberovy kritiky s jejími metodologickými důsledky právě proto, že je jeho kniha dílem příliš popularizačním (ne tak její předlohy, z nichž v práci rovněž čerpám).

Na bazální úrovni, jíž jsou věnovány zejména první tři kapitoly práce, je pozornost věnována vyjasňování určité disproporce mezi deduktivní a induktivní složkou poznávání historické skutečnosti, pokud jde o téma peněz. Ta je v české historiografii tradičně vychýlena snad pod vlivem mainstreamové ekonomie deduktivním směrem. Tato analýza předchozího způsobu poznávání je dovedena až na úroveň jednotlivých pojmů, jimiž označujeme v pramenech popisované artefakty, které spíše tradičně chápeme jako nějakou formu platidel. Po určité redefinici deduktivně zakotvených termínů postupuji v kapitolách čtyři až šest převážně komparativní metodou, neboť je nezbytné určit, jaké formy sociálních a ekonomických interakcí je vůbec možné v do značné míry archaickém kontextu českého raného středověku očekávat. Jako srovnávací materiál mi slouží poznatky a koncepty sociální a ekonomické antropologie, v nichž navazuji i na klasika a zakladatele druhého ze jmenovaných oborů Marcela Mause. Zároveň ovšem hojně využívám poznatků z nedávno vydané, a podle mého názoru přelomové, knihy Petra Květiny *Minulost, kterou nikdo nezapsal* vydané roku 2016 v nakladatelství Pavel Mervart.

Po tomto úvodním teoretickém uchopení má práce už historičtější charakter. Přichází první výzkumná otázka s ambicí přinést originální vědecké poznatky, a sice **co byly slovanské platební šátečky?**³ Této otázce se věnují kapitoly sedm až jedenáct. Po přehledu předchozích hypotéz se snažím získat odpověď prostřednictvím etymologické analýzy, jejíž výsledky by neodporovaly výchozí představě o vztazích v archaických společnostech získaných komparativní metodou. Výsledek je pak součástí určitého „ideálně typického“ modelu vztahů, který je uvažován jako výchozí situace před objevem domácí mince v českém knížectví.

Následující kapitoly si kladou další otázku s ambicí přinést originální vědeckou výpověď, a to **proč došlo k zaražení prvních českých denárů, resp. co nám říká o předpokladatelném společenském vývoji skutečnost, že k tomu došlo?** Vzhledem k předchozím kapitolám nepředpokládám ani gradualistické ani striktně konsensuální důvody, které jsou charakteristické pro dominantní paradigmatický rámec, ale chci identifikovat konkrétní povahu krize původního systému, resp. „ideálně typického“ modelu vztahů. Tato krize, již je věnována třináctá kapitola, by pak měla zanechat určitou stopu v dobových pramenech, konkrétně svatováclavských legendách. Rozboru jejich relevantních částí je věnována čtrnáctá kapitola. V této části práce by tedy už měla být zachycena povaha krize původního modelu i způsob, jak tuto krizi reflektovali doboví tvůrci písemných památek. Součástí cesty z této uvažované krize, tedy procesu nahrazování původního „ideálně typického“ modelu modelem novým, by mělo být i zavádění domácí mince jakožto specifického typu platidla.

V kapitole čtrnáct a patnáct se práce vrací na teoretičtější rovinu, neboť je nutné definovat minci jako specifický dějinný fenomén, nikoliv jako univerzální kategorii určitého pojetí peněz. Zde se otevírá i otázka významu drahých kovů s využitím určité pramenné základny. Hlavní otázkou, která je v těchto kapitolách položena, je, **jak skutečnost, že byly mince z drahých kovů, ovlivňovala jejich vnímání v tehdejší společnosti?** Metodou hledání odpovědi je porovnávání pramenné základny, v některých případech už často probírané, v jiných naopak mezi českými numismatiky dosud spíše přehlížené. To tvoří hlavní náplň kapitol šestnáct až devatenáct.

---

³ Zde pracuji s textem svých dříve publikovaných článků:

KRATOCHVÍL, Jan: O trhání a trhu: úvěrová teorie společenské moneace jako výkladové schéma etymologické souvislosti mezi trháním a pojmenování směny, *Naše řeč*, 2020, 103, 3, 212-230.

KRATOCHVÍL, Jan, KOLÁČEK, Jakub: What was *platъ and how Did it Work? Reconstructing a Piece of Slavic Cloth Currency, *EXARC*, 2020, 4, ISSN: 2212-8956.

V závěrečné kapitole jsou shrnuty získané poznatky i s předpokládanou proměnou, kterou zavedení mince do místních vztahů přineslo. Jedná se o pokus zachytit výsledný obraz nejranější české středověké společnosti, která nám začíná být přístupná prizmatem užívaných platidel, a to i díky výpovědi písemných pramenů.

Práce je psána v autorském plurálu.

1 Co jsou peníze?: metoda hledání jednoduché odpovědi na velmi složitou otázku

Debata o tom, co peníze vlastně jsou, připomíná v současnosti příslovečný tanec mezi vejci odlišných metod a nekompatibilních paradigmat. Autoři, kteří se touto debatou zabývají jako specifickým výzkumným problémem, občas dělí její protagonisty na *metalisty* a *chartalisty* (srov.: Goodhart 1998: 408; Semenova 2011a: 45-66; Bell 2021: 151-158; u nás Furiš 2017: 16-35 a další), což jsou nešťastná a zavádějící označení, nicméně vžila se už natolik, že erudovaní čtenáři stejně předem vědí, že se danými kategoriemi nemyslí tak docela to, čemu by měly napovídat názvy. Na půdě ekonomické antropologie se pak zformoval kolem prací K. Polányiho tábor *substantivistů* odmítajících přenášení pojmů a poznatků západní ekonomie do kontextů předmoderních společností, na něž naopak kriticky zareagovali *formalisté* (srov.: Polanyi 1957: 245-250, dále např.: Soukup, Vodáková, Vodáková 2000: 37-38; Balan 2012: 29 a další), kteří svůj metodický etnocentrismus naopak vydávali za podmínku vědecké poznatelnosti hospodaření odlišných kultur.

Oprávněnost porozumění některým artefaktům a na ně navázaným sociálním institucím v předmoderních společnostech jako penězům srozumitelným teoretické ekonomii pak obvykle závisí zejména na způsobu sestavení výchozí definice toho kterého výzkumného problému. Zaujme-li proto badatel být jen určité základní východisko, automaticky tím popírá východisko konkurenční a hlásí se k metodě, která vylučuje jinou. Každý, kdo se rozhodne psát historickou práci věnovanou penězům, riskuje, že ne jeden čtenář jeho text odloží už po základním vymezení tématu, protože mu bude připadat jako zcela mylné nebo nedostatečné. Debata se bez dostatečného objasnění východisek nezřídka pohybuje v mimoběžných světech nekompatibilních předpokladů a vede k navzájem nesrozumitelným závěrům. Připomeňme si, co v úvodu své studie *Moyen Âge et l'argent* napsal Jacques Le Goff:

Nakonec musím spolu s Albertem Rigaudiérem zdůraznit, jak je nesnadné definovat peníze tak, jak je chápeme dnes a jak se o nich zde pojednává: „Každému, kdo by je chtěl definovat, se pokaždé vysmeknou. Jelikož peníze jsou současně realita a fikce, podstata a funkce, předmět a prostředek výbojů, spekulativní hodnota a výlučná hodnota, hnací síla a účelnost vztahů mezi jednotlivci, nenechají se sevřít do jednoho celku, stejně jako je nelze redukovat na jednu jedinou z těchto složek.“ (Le Goff 2012: 2)⁴

---

⁴ *Il reste que je dois avec Albert Rigaudière souligner la difficulté de définir l'argent tel qu'on l'entend habituellement aujourd'hui et tel qu'on l'étudie dans cet essai : «A qui veut en donner une définition, elle se dérobe toujours. A la fois réalité et fiction, substance et fonction, objet et moyen de conquête, valeur de refuge et d'exclusion, moteur et finalité des relations entre les individus, l'argent ne se laisse pas enfermer dans un tout, pas plus qu'on ne saurait le réduire à une seule de ces composantes.» (Le Goff 2010: 10-11)*

Snažit se o jasnou a srozumitelnou definici peněz je totiž stejné, jako usilovat o definici společenských vztahů, které pokládáme za relevantní při výskytu určitých artefaktů a institucí⁵. Téma peněz je pak definováno způsobem kladení otázek a metodologií zkoumání sociální reality.

Slovu peníze přisuzujeme dnes často primární význam *zprostředkovatel směny*, abychom jeho pomocí postihli sociální realitu vysoce specializované a specificky kooperující modernizované společnosti. Slova a významy jsou však proměnné, percepce sociální reality je pak dána významy, které přisuzujeme slovům. Narazí-li historik středověku v pramenech na výraz *peníze* (*pecunia, monetae*), neopravňuje ho to samo o sobě přisoudit mu ten význam, který má dnes. V jistém smyslu snad spočívá historická práce právě ve snaze rekonstruovat specifický způsob percepce sociální reality těch, kteří prameny vytvářeli, a o čem v nich pojednávali nezávisle na tom, jestli užívali výrazů s tímž významem, který mají dnes. Totéž pak platí pro analogie percepce sociální reality mezi kulturami. V historických pracích věnovaných určitým artefaktům proudícím v dějinách společnostmi proti toku ekonomické produkce pak vyžaduje nejbezpečnějšího metodického přezkoumání taková definice peněz, o níž se opírá ekonomická teorie, a pomocí níž zároveň legitimizuje své chápání společnosti:

Teoretická definice peněz vymezuje peníze jako prostředek uskutečňování plateb. Podle tohoto přístupu k definici peněz tak za ně můžeme považovat cokoliv, co plní funkci zprostředkovatele směny. Jinak řečeno cokoliv, co je v rámci určitého společenství přijímáno jako obecný hodnotový ekvivalent. (Soukup et al. 2018: 118)⁶

Tato *teoretická definice* má v současné debatě dominantní postavení a často není ani pocíťována potřeba ptát se na všechny předpoklady a východiska, která jsou za ní skryta. Například proč se předpokládá, že směnu je třeba zprostředkovávat nějakým hodnotovým ekvivalentem? Proč jsou tu peníze definovány jako kategorie smysluplně použitelná v každém historickém a sociálním kontextu? Implikuje existence obecného hodnotového ekvivalentu v

---

5 Srov.: např.: Einzig 1947: 25-26; Ingham 1996: 510; Lawson 2012: 379-80.

6 Autoři učebnice makroekonomie, kterou zde citujeme, jsou si patrně vědomi nedostatečnosti *teoretické definice* i v rámci samotné ekonomie:

Teoretická definice peněz tak sice poskytuje jednoznačný návod na to, co za peníze považovat, avšak prakticky je jednoznačné vymezení peněz podle teoretické definice peněz nelehkým úkolem. (Soukup et al. 2018: 118)

Tato reflexe nedogmaticnosti *teoretické definice* je věc chválihodná a vůbec ne samozřejmá, ovšem problém začíná být skutečně nelehký až ve chvíli, kdy se *teoretická definice peněz* dostává do rozporu s paradigmaty těch věd o společnosti, které nejsou (klasickou) ekonomii.

určitému společenství směnu? Užívání takto definovaného pojmu *peníze* pak v debatách o jejich vývoji evokuje příslušné pochopení společenských souvislostí.

Má-li se *teoretická definice* nějakým způsobem legitimizovat, děje se tak obvykle určitým ustáleným a do minulosti zasazeným vyprávěním, v němž se demonstruje údajně přirozená tendence lidí směňovat a zejména si k tomu vyvinout nějaký specializovaný prostředek. Uveďme si zde recentní příklad takového vyprávění podkládajícího oprávněnost *teoretické definice* od klasiků české numismatiky Zdeňka Petráně a Pavla Radoměrského v jeho plném znění:

Numismatické bádání nezasahuje do samých hlubin prehistorie a počátků lidské civilizace, kde sice směna výrobků začala, avšak šlo jen o směnu ojedinělou a náhodnou, o prostou směnu naturální (tedy výrobku za jiný výrobek nebo produkt), neboť lidé v tomto vývojovém stupni vyráběli zboží především pro vlastní potřebu. Nejdůležitější pro toto údobí je skutečnost, že v této době nebylo žádných peněz, a proto nelze tuto epochu pokládat ani za prehistorii numismatiky. Ta začíná teprve tehdy, kdy bylo nalezeno zboží, schopné zastávat úlohu všeobecného směnného ekvivalentu pro všechno zboží. Avšak ani v tomto stadiu vývoje směny neplnilo zpočátku tuto úlohu jen jediné zboží. V některých krajinách to byl dobytek, jinde mušle, svitky plátna, kožešiny nebo otroci, ale záhy také drahé kovy či vzácné nerosty.

Toto „zboží“ se vydělilo ze všeho ostatního zboží, bylo je možno prakticky kdykoliv směniti za jiné zboží, pro které se stalo všeobecným ekvivalentem. Byla to tzv. fáze naturálních platidel, a právě v tomto stádiu procesu vývoje směny začíná numismatické bádání, neboť toto bylo údobí, které pro další vývoj peněz mělo velký význam. Ačkoliv ekonomie má snahu činit rozdíl mezi tzv. naturálními platidly a mezi skutečnými metalickými penězi (a nenazývá naturální platidla penězi), mluvíme již obvykle o dobytku v roli peněz, o plátnu jako o penězích atd.

Přípustnost toho je logicky potvrzena skutečností, že od latinského slova dobytek (pecus) je odvozeno i naše slovo peníze (latinsky pecunia)⁷. Podobně od skotu je odvozeno germánské označení mincovní jednotky scaetta a souvisí s ním i německé slovo Schatz (poklad) a ruské skotnica (tj. pokladnice). S plátnem jako naturálním platidlem zase souvisejí slova platiti, platidlo atd. Již tato doba kladla také základy pozdějších peněžních a často i váhových systémů, a proto se numismatické bádání nemůže bez pochopení údobí naturálních platidel

---

⁷ Např. Grierson zmiňuje též etymologický příklad, ovšem původ peněz (resp. mincí) vykládá alternativně (srov.: Grierson 1977: 13). Ke kritice uvedené etymologizace výrazu *pecus* srov.: Hudson In Wray 2004: 106 s odvoláním na práce francouzského lingvisty Emilé Benvenista.

obejít. Zejména proto, že – jak již bylo řečeno – se mezi naturálními platidly začaly záhy uplatňovat jako všeobecné ekvivalenty i kovy. Vedle drahých kovů (zlato, stříbro, především ve formě slitků) to byl záhy po svém objevení (3. tisíciletí př. Kr.) i bronz ve formě tzv. hřiven či tzv. žeber a také (po polovině 2. tisíciletí př. Kr.) železo (o tom, jak bylo zpočátku ceněno, svědčí nálezy železné dýky v pohřební výbavě proslulého faraona Tutanchamona).

U slitků kovu nebyla zpočátku dodržována ustálená forma ani váha. Jestliže sloužily jako prostředek směny, byly při platebním styku odvažovány. Záhy se však ukázalo, že se platební styk usnadní, jestliže neformenné slitky kovu o nestejně váze, určené k placení, jsou vyráběny v ustálené podobě a tvaru a v jednotné váze, nebo dokonce v určitém stanoveném váhovém (hmotnostním) systému, který určoval základní (vyšší) váhové jednotky a jejich pevně stanovené nižší díly. Numismatika pak čerpá již z tohoto údobí poznatky o původu nejstarších váhových systémů, které později hrály nejvýznamnější úlohu v mincovní produkci starého i středního věku.

Jakmile kovy určené k placení dostaly ustálenou podobu a jednotnou váhu, byly to už vlastně peníze v dnešním slova smyslu. Odtud byl již jen krok k opatřování slitků určitým znamením nebo obrazem. Těmito znaky vydavatel zaručoval nejen váhu, nýbrž i jakost svého penízu, případně jeho hodnotu. (Petráň, Radoměřský 2001: 10).

Podstatou peněz má být tedy směna (pochopená, jak ještě uvidíme, výhradně v rámci paradigmatu klasické ekonomie), která přirozeně poháněla vývoj platidel přes všechny historické formy až k dnešní podobě. Různé variace tohoto vyprávění lze znovu a znovu nacházet na úvodních stránkách numismatických publikací (např.: Svensson 2013b: 20-24; u nás Nohejlová-Prátová 1987: 13-14⁸; Petráň 1998: 13 a další) či obecněji v příslušných kapitolách různých učebnic ekonomie (např.: Vlček 2009: 54-56; Holman 2012: 446-449 a další)⁹ a dokonce i ve filozofujících esejistických zamyšleních nad penězi (Sokol 1996: 116-117)¹⁰. Lapidární otázku „odkud se toto vyprávění vzalo?“ ponechme zatím stranou. Začněme

---

8 Je pozoruhodné, že Nohejlová-Prátová o alternativních výkladech věděla a dokonce jich několik uvádí (srov.: Nohejlová-Prátová 1986: 12-13). Její další výklad pak ale vcelku striktně sleduje logiku uvedené *teoretické definice* peněz, aniž by bylo vysvětleno, proč se tedy na peníze dívat právě takhle. (Nohejlová-Prátová 1986: 15-24).

9 Mnoho ekonomických učebnic relevanci ekonomického přístupu k analýze společenských vztahů netematizuje, ale pochopitelně prostě předpokládá. Jsou to všechny ty, které předkládají *teoretickou definici* peněz prostě jako obecně platný popis vývoje, což následně dokládají „logickým vyprávěním“ od barteru k současné formě.

10 Nevšední rozšířenost tohoto vyprávění či některého z jeho klíčových aspektů kriticky zmiňují Di Muzio, Robbins 2017: 44-45; Graeber 2012: 25; Fayazmanesh 2017: 9-10 v českém prostředí stručně Květina 2015: 182 a další.

otázkou „jakou roli sehrálo zkoumání minulosti při jeho sestavování?“ Uvedené vyprávění je totiž jednou z nesčetných inkarnací obsahu článku *On the origins of money*, který byl vydán poprvé roku 1892 v *Economic Journal*¹¹ jednou ze zakladatelských osobností moderní ekonomie Carlem Mengerem. Zejména jeho myšlenky použijeme kriticky v této práci pro objasnění nutnosti reformulace některých východisek před samotným historickým výzkumem.

Mengerovo chápání peněz, směny a studia společnosti, prazáklad všech podobných vyprávění upravených podle potřeb toho kterého autora, bylo formulováno v intelektuálním ovzduší zápasu společenských věd o svou vlastní definici, o porozumění své metodě a o obecný charakter poznání, které mohou produkovat. V Mengerově příběhu je vývoj peněz pochopitelný výhradně ze směny, a proto má být legitimní rozumět směně výhradně tak, aby směřovala k vývoji peněz. Mengerův článek není popisem historického vývoje určité sociální instituce, je to schéma, jímž se má historický vývoj popisovat. Toto vyprávění, které už dostalo mnoho jmen¹², směřuje k tomu, aby byly peníze pochopitelné z podstaty jako *prostředek směny*, tedy tak, jak je definuje moderní společnost. Různé historické reálie (v uvedeném příkladě Petráně a Radoměřského třeba etymologizace výrazu *pecus* či upomínka na Tutanchamonův pohřeb) pouze dokreslují „atmosféru děje“ odvozovaného z předem dané logiky směny, aniž by měly teoretický potenciál dané vyprávění podstatně falzifikovat.

O legitimitu obecného užívání předem připraveného schématu pro výklad průběhu vývoje nějaké sociální instituce svedli zakladatelé ekonomické teorie slavný *spor o metodu*, jehož byl Carl Menger ústředním protagonistou. Ekonomie se v něm emancipovala od historie i dalších společenskovědních oborů a vypracovala si metodologii vlastní. Z hlediska této práce je ale nejdůležitější, že si udržela přesvědčivost v otázkách, co jsou peníze jako dějinný fenomén a jak vznikly.

---

11 Před vydáním *On the origins of money* vyjádřil Menger svůj názor na peníze a především na to, jak je poznávat, ve svých stěžejních dílech *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, kapitola VIII. (Menger 1871: 250-285) a *Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften, und der Politischen Ökonomie insbesondere*, kniha III., kapitola II. (Menger 1883: 172-178).

12 Např.: Vedle vcelku neutrálních pojmenování jako *The orthodox story of the origins of money* (Wray 2012: 4) se lze setkat i s malebnými názvy jako *M team theory* (Goodhart 1998: 409) či poněkud zavádějící *pohádka Aristotelova* (Sokol 2004: 512). Nežřídká se ale také vyskytují na první pohled kritické názvy jako *Individualistic myth of how money originated* (Hudson In Wray 2004: 108) nebo *Mýtus výměnného obchodu* (Graeber 2011: 19-34). Ti, kteří podle schematickeho vyprávění *teoretické definice* organizují své poznávání dějin peněz, ho obvykle pojmenovávají nepotřebují.

Zde nelze přehlédnout celý *spor o metodu*¹³, nicméně už jen kvůli rozšíření *teoretické definice* je nutné poukázat na širší východiska myšlení, které ji umožnilo ustavit. Teprve pak můžeme rozhodnout, zda je ji možné akceptovat jako východisko pro historické zkoumání.

1. 2 Teoreticko-deduktivní metoda: základ *teoretické definice peněz*

Vyprávění o tom, jak peníze vznikly spontánně z dobrovolné směny, není výhradním dílem samotného Menger. Je sestaveno z množství výkladů starších intelektuálních motivů tradovaných od antiky přes pozdní scholastiku až k zakladatelskému dílu moderně pojaté ekonomie napsaného v roce 1776 skotským etikem Adamem Smithem¹⁴. Přehlédnout tento konvolut ne vždy zcela konsistentních myšlenek by vydalo na obsáhlou monografii, v této práci se budeme zabývat jen jeho vybranými aspekty, jako je představa barteru, komoditních peněz, role státní moci či *metalismus* v užším slova smyslu. Budeme tak ale činit s ohledem na přemýšlení o konkrétních platidlech v konkrétní historické době, jež jsou tématem výzkumu této práce. To už je samo o sobě v rozporu s univerzalistickou *teoretickou definicí*, jíž právě chtěl Menger metodicky legitimizovat jako všeobecně platnou a tím ji principiálně završit. V tom je jeho hlavní vklad do debaty, čím vlastně peníze jsou, a proto svůj výklad začínáme od reflexe jeho díla.

Výchozí otázkou, kterou zde vstoupíme do relevantního kontextu *sporu o metodu*, budiž, zda je metodicky smysluplné pohlížet na společnost jako na soubor jedinců, kteří směňují proto, aby uspokojili svůj úzce definovaný ekonomický zájem¹⁵. Tzv. *starší německá historická škola*¹⁶, na niž Menger ve svých úvahách o způsobech zkoumání společnosti především reagoval, podle něj vesměs tvrdila, že to smysluplné není, protože je to ve zjevném rozporu se zkušeností i historickými prameny (srov.: Menger 1883: 71-75). Menger naopak tvrdil, že je to nejen smysluplné, ale především nezbytné, má-li být vůbec hospodářství vědecky (v jeho pojetí vědy) zkoumatelné.

---

13 V češtině je k dispozici zejména Loužek 2001: (viz dále).

14 V *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* je „původu peněz“ věnována kapitola IV (např.: Smith 2001: 34-39).

15 Je nutné zdůraznit, že otázka nezní, jací tito jedinci celkově jsou, ale jak je smysluplné zkoumat hospodářství (srov.: Menger 1883: 71-72). Co je úzce definovaný ekonomický zájem, bude vysvětleno v dalších kapitolách této práce.

16 K ní přehledně Loužek 2001: 21-36 v kapitole věnované Wilhelmu Roscherovi.

1. 3 Mengerova kritika *starší německé historické školy*: ustanovení *ideálního typu*

Metodický omyl *starší německé historické školy* spočívá podle Mengerova v přesvědčení, že sběr historického materiálu, z jehož zpracování má vyjít globální teorie určité sociální instituce, je možné bez jakéhokoliv před-porozumění tématu. Tento nárok vznášeli představitelé *starší německé historické školy* jako univerzální. Reprezentativní je v tomto směru formulace Karla Kniese:

Z předchozí zvláštní diskuse o vlivu času na národně ekonomickou teorii vyplývá požadavek, aby byla fakta historického života přijímána jako základ, na kterém musí být postavena teorie, a proti kterému nelze nic namítat. (Knies 1930: 465-46 – překlad J. K.)¹⁷

Otázka ale je, co vůbec umožňuje identifikovat v historickém materiálu tato *fakta historického života* (*die Thatsachen des geschichtlichen Lebens*). Jak může vědec vůbec rozumět, že jde o relevantní fakta, která mají být přijímána jako základ národně ekonomické teorie¹⁸, nerozumí-li nějak předem alespoň pojmům, kterými vůbec lze tato fakta popsat? Je nutné nejdříve rozumět tomu, co je pro hospodářství jako fenomén *typické*, aby bylo vůbec možné sbírat o něm historické údaje. Odtud začíná Menger svou polemiku:

Zkoumání typů a typických vztahů mezi jevy má pro lidský život neocenitelný význam, nemění než poznávání samotných konkrétních jevů. Bez znalosti jevových forem bychom nebyly schopni pochopit myriády jevů, které nás obklopují ani si je v duchu uspořádat. To je předpoklad každého komplexnějšího poznatku o skutečném světě. (Menger 1883: 5 – překlad J. K.)¹⁹

Jak ale poznávat typy (*Typen*) a typické vztahy (*typischen Relationen*), které jsou předpokladem možnosti uspořádávat zkušenost? Nevyjasněnost této staré filozofické otázky u *starších německých historiků* umožnila Mengerovi rozvinout zakladatelskou myšlenku teoretické ekonomie, přičemž v podstatě převzal a metodicky rozpracoval základní tematická vymezení Adama Smitha z *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Na otázku „co je

---

¹⁷ *Auch aus der vorstehenden besonderen Erörterung über den Einfluss der Zeit auf die nationalökonomische Theorie ergibt sich mithin die Forderung als feststehend, dass die Thatsachen des geschichtlichen Lebens als das Fundament anzunehmen sind, auf welchem sich die Theorie aufbauen muss und gegen welche sie keine Wahrheit beanspruchen kann.*

¹⁸ Tato fáze sporu o metodu probíhala v ovzduší historismu a nacionalismu.

¹⁹ *Die Erforschung der Typen und typischen Relationen zwischen der Erscheinungen ist von geradezu unermesslicher Bedeutung für das Menschenleben, von nicht geringerer als die Erkenntniss der concreten Erscheinungen selbst. Ohne die Kenntniss der Erscheinungsformen vermöchten wir die uns umgebenden Myriaden von concreten Erscheinungen weder zu erfassen, noch auch in unserem Geiste zu ordnen; sie ist die Voraussetzung jeder umfassenderen Erkenntniss der realen Welt.*

pro fenomén hospodářství typické?“ pak odpovídal specifickým rozvojem Smithova etického konceptu známého jako *vlastní zájem (self-interest)*.

Člověk podle Smithe produkuje a spotřebovává ekonomické statky v důsledku výhradně proto, aby nějak uspokojoval vlastní zájem. Tímto uspokojováním vlastního zájmu je pak míněna konzumace výsledků hospodářské činnosti. Specializace a kooperace ve společnosti umožňuje jedinci maximálně využívat výsledků vlastního úsilí, pakliže do svého jednání zahrne i směnu, v níž se, jak zní téměř už okřídlená Smithova formulace, dovoláváme *vlastního zájmu* těch, s nimiž směňujeme:

Že se můžeme naobědvat, to není z dobré vůle řezníka, sládky nebo pekaře, nýbrž proto, že dbají svých vlastních zájmů. Nedovoláváme se jejich lidskosti, nýbrž jejich sobectví, a nikdy jim nevykládáme o svých potřebách, nýbrž o výhodách, které z toho budou mít. (Smith 2001: 25 - překlad Vladimír Irgl, Alena Jindrová, Josef Pytelka a Sergej Tryml, revidováno Liberálním Institutem)²⁰

Takové porozumění směně jako podstatné součásti hospodářství vtělil Smith do prvních kapitol svého *Pojednání*. Pakliže se nerozhodneme toto esenciální porozumění hospodářství vědomě přehodnotit (což Menger neudělal), musíme akceptovat, že je pro tento společenský fenomén obecně typická interakce lidí usilujících o uspokojení *vlastních zájmů* specializovanou produkcí, kooperací a směnou. Kdybychom „dogma“²¹ o *vlastním zájmu* v hospodaření odmítli, museli bychom nově nadefinovat, co se vlastně hospodářstvím, které chceme (specificky v dějinách či přítomnosti) studovat, myslí. Soustředíme-li se tedy na hospodářství obecně, má smysl brát v potaz jen určité relevantní aspekty jednání člověka, a je proto metodicky oprávněné člověka na toto jednání redukovat až k nejjednodušším prvkům, které ještě výzkum daného fenoménu umožňují. Menger tuto abstraktní redukci konkretizoval při promyšlení obecně platných vlastností v oblasti ustanovování cen (a tedy směny), a tak odvodil *ideální typ* hospodářského subjektu (člověka jednajícího v hospodářství), s nímž ekonomie pracuje:

Tyto předpoklady, které samy vyplývají z každého uspořádaného popisu teoretické národní ekonomie, jsou: 1) že všechny zde v úvahu brané hospodářské subjekty usilují o

It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker, that we expect our dinner, but from their regard to their own interest. We address ourselves, not to their humanity but to their self-love, and never talk to them of our own necessities but of their advantages. (Smith 2007: 16)

²¹ Termín užívaný samotným Mengerem v rámci *sporu o metodu*, ovšem ironicky vůči kritice *starších německých historiků*. Ti viděli v prosazování optiky *vlastního zájmu* dogmatismus v pravém slova smyslu (srov.: Menger 1883: 71).

uspokojení svých ekonomických zájmů 2) že je tomu stejně v cenové soutěži, oba se při sledování prostředků k dosažení svého stanoveného ekonomického cíle nemylí 3) že jim jejich ekonomická situace, pokud má vliv na ustanovování ceny, není neznámá 4) že nic neomezuje ekonomickou svobodu (sledování jejich ekonomických zájmů), nepůsobí vnější nátlak. (Menger 1883: 56 – překlad J. K.)²²

Skutečnost, že je *ideální typ* od skutečného člověka poptávajícího nějaké statky v určité kultuře a dějinách značně odlišný, nemůže vůbec vadit a Menger tento rozdíl nepopíral. Jde o redukci umožňující exaktně (tedy vždy platně) pochopit vlastnosti a zákonitosti určitého jevu v rámci nadefinovaného hospodářství, nikoliv o filozofickou snahu porozumět člověku jako celku, či jako aktéru konkrétních historických událostí.

Z hlediska tématu této práce je klíčové, že Menger jaksi přirozeně předpokládal něco, co bychom asi ani dnes neměli potřebu na první pohled zpochybňovat, a sice že fenomén peněz je přirozeně součástí takto pochopeného hospodářství, a proto je přípustné o penězích uvažovat jako o fenoménu odvoditelném z interakcí hospodářských subjektů – *ideálních typů*. A jsou to pak právě mengerovské *ideální typy*, které sehrají v jeho úvahách příběh vedoucí k teoretické definici peněz, a s kterým jsme se zde seznámili v podání Petráně a Radoměřského.

Legitimitu odvozování vlastností ekonomických fenoménů z nadefinovaných *ideálních typů* hájil Menger proti představitelům *německé historické školy* upozorněním, že redukci zkušenosti na *ideálně typické* objekty provádí v podstatě každá věda²³. Přírodní vědy rovněž formulují své exaktní zákony na základě ideálních abstrakcí, ačkoliv je zřejmé, že reálný průběh některého přírodovědeckého pokusu či technologické aplikace napodobí průběh jevu podle daného exaktního zákona vždy jen přibližně²⁴. To ale samotné zákony operující s

---

22 *Diese Voraussetzungen, welche sich aus jeder geordneten Darstellung der theoretischen Nationalökonomie von selbst ergeben, sind: 1) dass alle hier in Betracht kommenden wirtschaftenden Subjecte ihr ökonomisches Interesse vollständig wahrzunehmen bestrebt sind, 2) dass dieselben im Preiskampfe, sowohl über das bei demselben ökonomisch zu verfolgende Ziel, als auch über die hier einschlägigen Mittel zur Erreichung desselben sich nicht im Irrthume befinden, 3) dass ihnen die ökonomische Sachlage, soweit sie auf die Preisbildung von Einfluss ist, nicht unbekannt sei, 4) dass kein die ökonomische Freiheit derselben (die Verfolgung ihrer ökonomischen Interessen) beeinträchtigender äusserer Zwang auf sie geübt wird.*

23 Tato obhajoba byla skutečně nezřídka hodně jízlivá (srov.: Loužek 2001: 67). Ve sporu o metodu jistě plály i osobní antipatie jednotlivých protagonistů (srov.: Loužek 2001: 187).

24 Je jedním z paradoxů debaty o podstatě peněz, že podobnou úvahu použije v roce 1905 ke kritice *metalismu* Georg Friedrich Knapp, jeden ze zakladatelů alternativního neekonomistického pohledu na peníze v moderní debatě. Podle něj nemůžeme rozumně věřit, že mince může hrát roli unifikovaného prostředku směny a zároveň tvrdit, že je její hodnota odvozena od obsahu drahého kovu, protože ten v minulosti unifikován být nemohl a nebyl. Velmi přísně vzato nemůže být *zcela* unifikován jakoukoliv technologií, rozdíl ve váze a jakosti jednotlivých kusů budou existovat vždy (byť třeba na mikroúrovni). Mince může sloužit jako efektivní prostředek směny pouze tehdy, pochopí-li ji její uživatelé jako abstraktní symbol standardizované jednotky, v níž se vyjadřuje

ideálními abstrakcemi nijak nediskredituje, naopak je potřeba identifikovat další předpoklady umožňující exaktní a obecný popis jevů, tedy obecné zákony:

*Zdaleka netvrdíme, že s výše uvedenými dogmaty se již vyčerpá celý souhrn předpokladů přísné teorie ekonomických jevů ve smyslu, v jakém o nich naši historici uvažují. Spíše je každému, kdo není úplně nezkušený v metodických zkoumáních jasné, že k nim musí být přidána řada dalších podobných dogmat (zejména v oblasti hospodářských jevů **dogma o úplné svobodě od vnějších vlivů, mimo jiné**²⁵), dogmata, která, jak nepochybujeme, nabídnou představitelům historické školy pole pro duchaplnou kritiku, která bude stejně uspokojivá jako zjednodušující.*

(...)

I v nejdůležitějších a nejzásadnějších základech teoretických přírodních věd leží ty samé nedostatky, které naši historičtí národní ekonomové vyčítají shora uvedeným společenskovědním teoriím. Také chemie, fyzika, neméně než celá řada jiných exaktních věd, jako je matematika, mechanika atd... poměřováno kritickými standardy našich historiků, jsou v rozporu se skutečností a neempirické, a potřebují stejnou reformu jako teoretická národní ekonomie. (Menger 1883: 75-76 – překlad J. K.)²⁶

Přání mít exaktní vědu o ekonomice je zde otcem myšlenky redukovat lidskou produkci, směnu a spotřebu na interakci nadefinovaných *ideálních typů*. Nutnost nějakého teoretického před-porozumění každému tématu má opravňovat předpoklad, že je vždy možné o tom kterém tématu uvažovat i výhradně teoreticky, pakliže redukuje realitu na její určené charakteristické rysy. V případě hospodářství to má být úkolem teoretické ekonomie, která,

---

cena (srov.: Knapp 1905: 20).

25 Zdůrazněno v originále (poznámka J. K.)

26 *Wir sind weit entfernt davon, zu behaupten, dass mit den obigen Dogmen die ganze Summe der Voraussetzungen einer strengen Theorie der volkswirtschaftlichen Erscheinungen, in dem Sinne, in welchen unsere Historiker sich eine solche denken, bereits erschöpft sei. Es ist vielmehr für jeden in methodischen Untersuchungen nicht ganz Unerfahrenen klar, dass zu denselben noch eine Reihe anderer ähnlicher Dogmen (auf dem Gebiete der wirtschaftlichen Erscheinungen insbesondere auch noch das Dogma der vollen Freiheit von äusserem Zwange u. s. f.!) treten müsste, Dogmen, welche, wie wir nicht zweifeln, den Vertretern der historischen Schule ein ebenso dankbares als müheloses Feld geistreicher Kritik zu bieten vermöchten.*

(...)

Auch die wichtigsten und grundlegendsten unter den theoretischen Naturwissenschaften leiden nämlich an denselben Gebrechen, welche unsere historischen Nationalökonomien den bisherigen socialwissenschaften Theorien zum Vorwurf machen; auch die Chemie, die Physik nicht minder aber auch eine Reihe anderer exacter Wissenschaften, wie die Mechanik, die Mathematik u. s. f...erscheinen mit den Massstabe der Kritik unserer Historiker gemessen, als der Wirklichkeit widerstreitend, unempirisch und daher einer gleichen gleichen Reform bedürftig, wie die theoretische Nationalökonomie.

pokud uvažuje o hospodářství jako o entitě sestavené z jednání výše popsaných *ideálních typů* a jejich dedukovatelných interakcí, se může také nadít existence dokonale exaktních zákonů, které o hospodářství platit musí. Je však možná nějaká kritická reflexe takto odvozených zákonů? A není i samotný *ideální typ* vlastně jen zobecněním určité zkušenosti s nárokem, aby tak byla zobecňována každá další zkušenost proto, aby následně podléhala zákonům odvozeným na základě *ideálně typického* zobecnění? Jak uvidíme dále, na tyto otázky nabídla odpovědi až *mladší historická škola*. Principiální zastánci *teoretické definice* peněz, kteří na Mengerovo dílo určitým způsobem navázali, ovšem možnost kritické reflexe svých noetických východisek nepřijali a soustředili se naopak na rozpracování předpokladu empirické nekritizovatelnosti vlastního porozumění ekonomickým fenoménům.

Otázka „co jsou peníze?“ tedy závisí na obecnějším způsobu tázání. Dají se vůbec hospodářské zákony odvozené z interakcí nadefinovaných *ideálních typů* nějak kriticky reflektovat? Jsou-li odvozeny logicky správně, pak je jisté, že jsou vždy platné v rámci *ideálně typického* hospodářství a v jeho rámci musí být i pravdivé. Mohou pak ale být jakkoliv relevantní pro výklady jevů v hospodářstvích, která nejsou *ideálně typická*, byť je uznáme za nezbytné pro samu definici tématu? Intelektuální zápas o relevanci výsledků získaných odvozováním z *ideálně typických* redukcí, a zejména pokud jde o otázku podstaty peněz, si zde můžeme ilustrativně pojmenovat jako *spor o paradigma*²⁷.

1. 4 Rozpracování a-historického přístupu jako *spor o paradigma*

Ještě před tím, než se rozvinula *chartalistická* a *substantivistická* kritika aplikací *teoretické definice* peněz v konkrétních kontextech vycházející vposledku z odlišného porozumění fenoménu hospodářství (či z odmítnutí smysluplnosti jeho nezávislého teoretického studia se zanedbáním dalších sociálních institucí), postřehli ti, kteří Mengerovo dílo ve stejném duchu rozvíjeli, nutnost propracovat konstitutivní nezávislost svého pohledu na jakýchkoliv námitkách vznášených z oblasti studia konkrétní kultury či dějin. Co jsou peníze, *musí* být odvoditelné výhradně z dedukovatelných interakcí nadefinovaných *ideálních typů*. Jednu z dominantních rolí sehrál v tomto úsilí Ludwig von Mises navazující v otázkách peněz přímo na Mengerovy názory. Von Misesovy krajní formulace dobře ukazují, jakým způsobem

---

²⁷ Na rozdíl od *sporu o metodu (Methodenstreit)* to není zavedený terminus technicus společenských věd a je omezen jen na úvahy představené v této práci.

se teoretická ekonomie dostala v otázkách původu peněz do polohy paradigmatu obecného společenskovědního studia:

Carl Menger neposkytl jen nezpochybnitelnou praxeologickou²⁸ teorii původu peněz. Rozpoznal také význam své teorie pro objasnění základních principů praxeologie a jejích metod zkoumání. Někteří autoři se pokoušeli vysvětlit původ peněz pomocí panovnického výnosu nebo smlouvy. Nepřímou směnu prý zavedla účelově a úmyslně určitá autorita, stát, nebo smlouva mezi občany. Hlavní nedostatek této doktríny lze spatřovat v předpokladu, že by lidé v době, kdy neexistují peníze ani nepřímá směna, mohli navrhnout nový hospodářský řád, zcela odlišný od podmínek panujících v jejich vlastní době, a byli by schopni rozumět jeho významu. Je však zřejmé, že historie neposkytuje žádný důkaz na podporu tohoto tvrzení. Podstatnější důvody naopak mluví pro jeho zamítnutí. (von Mises 2006: 367 – překlad Josef Šíma a kol.)²⁹

Nechme nyní stranou, zda historie poskytuje či neposkytuje nějaké důkazy na podporu shora uvedeného tvrzení, z předchozího výkladu je už zřejmé, že jde jen o metodickou přípustnost takové příklady v historii vůbec nacházet. Všimněme si ale zejména určitého posunu. Zatímco Menger ukázal, že každý historický výzkum hospodářství je možný jen za podmínek určitého teoretického před-porozumění tématu, a že je možné toto teoretické před-porozumění identifikovat a rozvíjet nezávisle na historii (a budovat tak teoretickou ekonomii s její *teoretickou definicí* peněz), chápal von Mises samotnou historii hospodářských fenoménů jako určitý pokřivený obraz projevoování se obecně platných zákonů v čase, který připouští jen různé interpretace, nikoliv však odvození těchto zákonů samotných:

Předmětem všech historických věd je minulost. Nemohou nám říci nic, co by platilo pro všechna lidská jednání, tedy i pro budoucnost. Studium historie činí člověka moudrým a uvážlivým. Samo o sobě však neposkytuje žádné znalosti a dovednosti, které by bylo možné využít pro řešení konkrétních úkolů.

---

28 Praxeologie – specifická věda studující jednání člověka výhradně perspektivou uspokojování vlastních zájmů, kterou rozpracoval von Mises, zejména ve svém díle *Human action*, z něhož zde citujeme.

29 *Carl Menger has not only provided an irrefutable praxeological theory of the origin of money. He has also recognized the import of his theory for the elucidation of fundamental principles of praxeology and its methods of research. There were authors who tried to explain the origin of money by decree or covenant. The authority, the state, or a compact between citizens has purposively and consciously established indirect exchange and money. The main deficiency of this doctrine is not to be seen in the assumption that people of an age unfamiliar with indirect exchange and money could design a plan of a new economic order, entirely different from the real conditions of their own age, and could comprehend the importance of such a plan. Neither is it to be seen in the fact that history does not afford a clue for the support of such statements. There are more substantial reasons for rejecting it. (von Mises 1953: 402-403).*

(...)

Historická zkušenost jako zkušenost komplexních jevů nám neposkytuje fakta ve smyslu, v němž tento termín používají přírodní vědy, aby označily izolované události, testované v experimentech. Informaci poskytovanou historickou zkušeností nelze použít jako stavební materiál pro tvorbu teorií a předpovědí událostí budoucích. Každá historická skutečnost je otevřena různým interpretacím a ve skutečnosti je i různě interpretována. (von Mises 2006: 30-31 – překlad Josef Šíma a kol.)³⁰

S tendencí srovnávat s přírodními vědami jsme se setkali už u Mengera, zde je však plně ustanovena jiná tendence. Můžeme se totiž zeptat, která z různých interpretace hospodářských událostí (v této práci právě procesu ustanovování prostředků směny v konkrétní společnosti a čase) je tedy ta „správná“. Odpověď pak samozřejmě musí znít, že jediné ta, která není v rozporu s teoretickými zákony, které jsou z historie samé neodvoditelné a jí samou nefalzifikovatelné:

Neexistuje žádná možnost, jak ustavit aposteriorní vědu o lidském chování a společenských událostech. Historie nikdy nemůže potvrdit nebo vyvrátit žádné obecné tvrzení způsobem, v němž přírodní vědy přijímají či odmítají hypotézy na základě laboratorních experimentů. Empirická verifikace, ani empirická falzifikace obecných tvrzení není v této oblasti možná. (Von Mises 2006: 30 – překlad Josef Šíma a kol.)³¹

Historie má být irelevantní pro odhalování (praxeology předpokládaných) zákonitostí, jejichž projevení v interakcích jednotlivců utváří běh dějin. Přesto jen ty interpretace, které odpovídají předem daným zákonům, jsou přípustné. Von Mises si dokázal o dějinách směny a vývoje platidel klást zajímavé otázky, které by mohly být námětem konkrétního historického výzkumu, ovšem samu možnost si je položit pokládal za důkaz jejich bezpředmětnosti:

---

³⁰ *The subject matter of all historical sciences is the past. They cannot teach us anything which would be valid for a human actions, that is, for the future too. The study of history makes a man wise and judicious. But it does not by itself provide any knowledge and skill which could be utilized for handling concrete tasks. (...)*

Historical experience as an experience of complex phenomena does not provide us with facts in the sense in which the natural science employ this term to signify isolated events tested in experiments. The information conveyed by historical experience cannot be used as building material for the construction of theories and the prediction of future events. Every historical experience is open to various interpretations, and is in fact interpreted in different ways. (von Mises 1953: 30-31).

³¹ *There is no means to establish an a posteriori theory of human conduct and social events. History can neither prove nor disprove any general statement in the manner in which the natural sciences accept or reject a hypothesis on the ground of laboratory experiments. Neither experimental verification nor experimental falsification of a general proposition are possible in this field. (von Mises 1953: 31)*

Pokud předpokládáme, že podmínky zúčastněných stran se zlepšují každým krokem, který vede od přímé k nepřímé směně, a v důsledku toho tyto strany upřednostňují jako prostředek směny určitý statek vynikající svojí zvláště vysokou směnitelností, je obtížné pochopit, proč by se měl člověk, zabývající se původem nepřímé směny, uchýlovat ještě navíc k autoritářským nařízením nebo explicitní smlouvě mezi občany. Člověk, který považuje za obtížné získat v podmínkách barteru to, co získat chce, zlepší svoji šanci na pozdější získání této věci ve směně tím, že si obstará lépe směnitelný statek. Za těchto podmínek neexistovala žádná potřeba vládních zásahů nebo potřeba smlouvy mezi občany³². Zdařilá myšlenka postupovat tímto způsobem mohla napadnout ty nejbystřejší jedince a ti méně nápadití mohli jejich postup napodobit. Je jistě mnohem věrohodnější tvrdit, že bezprostřední výhody plynoucí z nepřímé směny byly rozpoznány jednajícími stranami než předpokládat, že celá představa společnosti obchodující prostřednictvím peněz byla vymyšlena jedním géniem, a přijmeme-li doktrínu vzájemné smlouvy, zbytek lidí byl k jejímu přijetí přemluven. I kdybychom předpokládali, že si lidé neuvědomili výhody nepřímé směny oproti čekání na příležitost k přímé směně, a pro potřeby naší diskuse připustíme, že autority nebo smlouva peníze opravdu zavedly, vyvolává to další otázky. Musíme se zeptat, jaké prostředky přiměly lidi ke zvolení postupu, jehož užitečnost nechápali a jež byl technicky složitější než přímá směna. Mohli bychom mít za to, že těmito prostředky bylo donucení. Poté se ale musíme dále ptát, kdy a jakým způsobem přestaly být později nepřímá směna a užití peněz pro zapojené jednotlivce nepřijemné nebo jim byly přinejmenším lhostejné a začaly jim přinášet výhody.³³ Praxeologická metoda sleduje všechny jevy zpět k jednání jednotlivců. Pokud jsou podmínky meziosobní směny takové, že ji může nepřímá směna usnadnit, a pokud si lidé tyto výhody uvědomují, vznikne nepřímá směna a peníze. Historická zkušenost ukazuje, že právě takové podmínky nastaly a platí i v současnosti.

---

32 Už jen ve smyslu toho, co von Mises píše před tím, by tato věta by měla být v kondicionálu. „Za těchto podmínek by neexistovala žádná potřeba vládních zásahů nebo potřeba smlouvy mezi občany (pozn.: J. K.)“. Skutečnost, že ji von Mises postavil jako prosté tvrzení, je signifikantní.

33 Jedna z pozoruhodných studií z pera historika Knuta Göricha nazvaná *Geld und Ehre* se zabývá obdobnou otázkou na konkrétní úrovni. V případě, že některý z velmožů upadl v nemilost Friedricha Barbarossy, bylo vhodné, aby se z nepřijemného postavení pokusil vykoupit finančním darem v nemalé výši. Císař však mohl tento dar okázale odmítnout, jeho milost nebyla na prodej. Společensky stál „nad“ penězi. Görich však svou studii zakončuje konstatováním, že podobné chování bylo s postupující monetizací společnosti čím dál obtížnější. (srov.: Görich In Grubmüller 2005: 113-134).

Z hlediska von Misesovi praxeologie jsou podobné práce principiálně zbytečné, zajímá-li nás podstata této sociální instituce. Je ovšem zřejmé, že tato podstata je dána samými předpoklady zkoumání.

Nelze vysvětlit, jakým způsobem mohlo dojít ke vzniku nepřímé směny a peněz a jejich udržení bez existence těchto podmínek. (Von Mises 2006: 367-368 – překlad Josef Šíma a kol.)³⁴

Historická zkušenost má tedy ukazovat, že se věci vyvinuly tak, jak se vyvinout měly, protože se tak vyvinuly. To má být principiálně pochopitelné nezávisle na historickém bádání. Historická zkušenost má ukazovat to, co je vyvoditelné ze stanovených předpokladů.

V případě uvažování o penězích ale potřebuje celá úvaha ještě jeden zásadní a nevyslovený předpoklad. Protagonisté příběhu *teoretické definice* musejí *nějak předem* vědět, že úsilí o maximalizaci individuálního užitku vede k vývoji společenských institucí, které všem usnadňují úsilí o maximalizaci individuálního užitku (zde tedy *teoreticky definovaných* peněz). Pokud se logicky dedukuje společenský vývoj *pouze* z toho, jak jsou nadefinovány mengerovské *ideální typy* (či von Misesovi praxeologicky popsaní jednotlivci), k *teoretické definici* peněz se dojít nedá. To bývá cudně zakrývaná Achillova pata paradigmatu, v jehož rámci se peníze primárně definují jako prostředek směny. V dalších podkapitolách se tato skutečnost odhalí blíže.

1. 5 Kritika příběhu *teoretické definice*

Příběh, na jehož konci odhalují peníze svou podstatu prostředku směny, byl kritizován už nesčetněkrát. Možná se ale až příliš často sahalo ke kritice historické či etnografické, která se jeho a-historicky nadefinované podstaty nemohla dotknout. Jak už bylo řečeno, tento příběh

---

34 If it is assumed that the conditions of the parties concerned are improved by every step that leads from direct exchange to indirect exchange and subsequently to giving preference for use as a medium of exchange to certain goods distinguished by their especially high marketability, it is difficult to conceive why one should, in dealing with the origin of indirect exchange, resort in addition to authoritarian decree or an explicit compact between citizens. A man who finds it hard to obtain in direct barter what he wants to acquire renders better his chances to acquire what he is asking for in later acts of exchange by the procurement of a more marketable good. Under these circumstances there was no need of government interference or of a compact between the citizens. The happy idea of proceeding in this way could strike the shrewdest individuals, and the less resourceful could imitate the former's method. It is certainly more plausible to take for granted that the immediate advantages conferred by indirect exchange were recognized by the acting parties than to assume that the whole image of a society trading by means of money was conceived by a genius and, if we adopt the covenant doctrine, made obvious to the rest of the people by persuasion. If, however, we do not assume that individuals discovered the fact that they fare better through indirect exchange than through waiting for an opportunity for direct exchange, and, for the sake of argument, admit that the authorities or a compact introduced money, further questions are raised. We must ask what kind of measures were applied in order to induce people to adopt a procedure the utility of which they did not comprehend and which was technically more complicated than direct exchange. We may assume that compulsion was practiced. But then we must ask, further, at what time and by what occurrences indirect exchange and the use of money later ceased to be procedures troublesome or at least indifferent to the individuals concerned and became advantageous to them. The praxeological method traces all phenomena back to the actions of

individuals. if conditions of interpersonal exchange are such that indirect exchange facilitates the transactions, and if and as far as people realize these advantages, indirect exchange and money come into being. Historical experience shows that these conditions were and are present. (von Mises 1953: 403)

neaspiruje na to být popisem minulosti, ale chce být vzorem pro jeho sestavování. Explicitně řečeno, je to normativní, nikoliv pozitivní teorie (Goodhart 1998: 424). Ortodoxně pojatá ekonomie se ho ale nemůže vzdát, protože je konkrétním vyjádřením její fundamentální metodologie:

Současné učebnice ekonomie začínají popisy imaginárních vesniček, protože o skutečných vesnicích psát nelze. Dokonce i někteří ekonomové, ač neradi, nakonec připustili, že Smithova Země směny neexistuje.

Proč se tedy tento mýtus tolik ochraňuje?

(...)

Odpoď zřejmě zní, že Mýtus o směnném obchodu nelze odstranit, protože je klíčový pro celý ekonomický diskurs. (Graeber 2012: 35 – překlad Lenka Beranová)³⁵

Graeberův typicky příkrý soud je poněkud nespravedlivý minimálně k některým ekonomům tzv. heterodoxních směrů, ovšem je pravdivý, pokud jde o ortodoxní ekonomii opírající se o reduktivní metodologický individualismus. Myšlení, které Graeber v dané ukázce kritizuje, nazývejme nadále *ekonomismus*. Podívejme se blíže na neuralgické body vzorového vyprávění *teoretické definice*, abychom byli schopni *ekonomismus* lépe identifikovat při úvahách o podstatě konkrétních platidel v českých dějinách.

1. 5. 1 Co je barter?

Příběh, který má ukázat, že peníze jsou primárně *prostředkem směny*, začíná fundamentálním rozvrhem celé optiky. Pradávný jedinec žijící *in illo tempore* by rád vyměnil svou produkci s někým jiným, ale naráží neustále na nějaké obtíže. Ty plynou z nepravděpodobnosti žádoucího setkání se s někým, kdo chce také měnit. Navíc musí tento náhodný partner chtít zrovna to, co první potencionální směňující nabízí, přičemž ekvivalentně zároveň nabízet to, co první směňující poptává. Tuto nezáviděníhodnou obtíž dvou bájných pradávnych směňujících, kteří museli své výměny realizovat složitě bez peněz, nazval v 19. století William Stanley Jevons problémem dvojité shody potřeb (*double coincidence*) a jeho

---

³⁵ *THE REASON THAT economics textbooks now begin with imaginary villages is because it has been impossible to talk about real ones. Even some economists have been forced to admit that Smith's Land of Barter doesn't really exist.*

The question is why the myth has been perpetuated, anyway.

(...)

The answer seems to be that the Myth of Barter cannot go away, because it is central to the entire discourse of economics. (Graeber 2011: 43)

obrat se ujal (Jevons 1896: 5). Různě ilustrativně vykreslený problém dvojité shody potřeb nacházíme od té doby v nepřeborném množství textů, studií a učebnic, které se nějak dotýkají peněz.

Podíváme-li se ale na celou vylíčenou situaci z odstupu, napadne nás řada otázek. První z nich je, proč vůbec chce někdo za takových podmínek něco měnit, je-li to tak obtížné a nepraktické?³⁶ Ekonomistická odpověď zní, že tento pradávny člověk vnímal, že spotřeba věci, kterou může od druhého obdržet, mu přinese větší uspokojení než spotřeba té, kterou aktuálně vlastní a může nabídnout. Snaha vyhledávat směnu je pak obdobou principiální snahy dobýt ze svého okolí co největší užitek ze spotřeby ekonomických statků, tentokrát viděná jako princip směny:

Ten samý princip, kterým se lidé obecně řídí při své hospodářské činnosti, a jenž je vede k vyhledávání užitečných věcí v přírodě, aby je podrobili svým potřebám, a který je příčinou starostí o zlepšení hospodářské situace, tato snaha uspokojit své potřeby tak, jak je to jen možné, je vede také k co nejpilnější snaze vyhledávat takový vztah kdekoliv je to možné a využít ho pro vyšší uspokojení svých potřeb. Tak v právě popsané situaci (popsané v předchozím odstavci – pozn.: J. K.) dvě hospodařící individua způsobí, že dojde k přenosu zboží. Snaha uspokojit své potřeby tak úplně, jak je to jen možné, je tak příčinou všech jevů ekonomického života, které označujeme slovem „směna“, termínem, který má v naší vědě mnohem širší význam než v běžném jazyce nebo v právním smyslu. V ekonomickém smyslu zahrnuje nákup i prodej i všechny dílčí přenosy hospodářských statků s odloženou platbou (pronájem, nájem atd.) (Menger 1871: 158-159 – překlad J. K.)³⁷

Nicméně člověk toužící po zpestření své spotřeby prostřednictvím interakce s ostatními má přeci mnoho možností, jak kýženého dosáhnout, aniž by se musel potýkat s problémem dvojité shody potřeb. Může se nechat obdarovat, může loupit, žebrať, navázat příbuzenské

---

³⁶ Sám Menger dokonce opsal potíže při směně v podmínkách barteru jako „nepřekonatelné“ (*insurmountable*) (Menger 2009: 20)

³⁷ *Dasselbe Princip nun, welches die Menschen in ihrer wirthschaftlichen Thätigkeit überhaupt leitet, das Bestreben, ihre Bedürfnisse möglichst vollständig zu befriedigen, dasselbe Princip also, das die Menschen dazu führt, die Nützlichkeiten in der äusseren Natur zu erforschen und ihrer Verfügung zu unterwerfen, dieselbe Sorge nach Verbesserung ihrer wirthschaftlichen Lage, führt nun dieselben auch dazu, die obigen Verhältnisse, wo immer sie vorliegen, auf das Eifrigste zu erforschen und zum Zwecke der besseren Befriedigung ihrer Bedürfnisse aussubeuten, das ist, in unserem Falle zu bewirken, dass jene Güterübertragung, von der wir oben sprachen, auch thatsächlich erfolge. Es ist dies aber die Ursache aller jener Erscheinungen des wirthschaftlicheh Lebens, welche wir mit dem Worte „Tausch“ bezeichnen, ein Begriff, welcher in diesem inserer Wissenschaft eigenthümlichen Sinne viel weiter, als im populären, oder insbesondere auch den Kauf und alle partiellen Uebertragungen ökonomischer Güter, so weit sie gegen Entgelt erfolgen, (Pachtung, Mieth e etc.) umfasst.*

svazky s producenty toho, co sám produkovat nemůže nebo nechce, a je ještě mnoho a mnoho možností, které se v dějinách a kulturách demonstrují. Tyto možnosti by ale Carl Menger nepovažoval za relevantní pro odhalení exaktních zákonů o hospodářství a Adam Smith by je ve svých úvahách ignoroval, protože by mu připadaly nemravné (Smith 2001: 16). Při ustanovování ekonomistického paradigmatu si musíme představovat, že pradávnné hospodařící individuuum vkládalo své naděje na zpestření spotřeby do nepatrné šance na vysoce nepravděpodobné setkání s někým, kdo má zrovna to, co ono poptává, je ochoten to směnit, a že aktivně taková setkání vyhledávalo. A musíme to předpokládat, ačkoliv by jeho vztah k majetku svému i druhých mohlo formovat tolik jiných a dostupnějších možností, které skýtají vyhlídky na týž výsledek, tedy možnosti spotřebovat to, co samo nevyrobilo.

Je vlastně banální konstatovat, že nic nenasvědčuje tomu, že by se někdy a někde skutečně vyskytoval pradávnný jedinec z počátku příběhu *teoretické definice*, a tedy že by se barter odehrával tak, jak je v příběhu popsán:

Nikdy nebyl popsán příklad barterové ekonomiky, čisté a jednoduché, natož aby něco naznačovalo, že se z ní vyvinuly peníze; všechny dostupné etnografické poznatky naznačují, že se nikdy nic takového nestalo. (Humphrey 1985: 48 – překlad J. K.)³⁸

Tím není řečeno, že by se nevyskytovaly situace, které by nešlo jako barter popsat. Lidé si čas od času vyměňují věc za věc nebo věc za službu výhradně s ohledem na vlastní uspokojení ze spotřeby. Tyto výměny se ale odehrávají jinak a za jiných okolností, než aby je bylo možno klást na počátek vývoje peněz. Pradávnný naturální směnitel ze začátku příběhu *teoretické definice* není skutečný člověk existující ve společnosti a dějinách, jedná se o hypotetickou redukci lidského chování, která má umožnit jeho studium ve vztahu k produkci, směně a spotřebě podle metodiky teoretické ekonomie. Nemá ambici vystupovat v konkrétní kultuře a dějinách, je to svobodný, individualistický, dokonale informovaný, vymyšlený Mengerův *ideální typ*.

Někteří zastánci či jen uživatelé *teoretické definice* snad skutečně projektovali a projektují svou představu komplikovaného barteru kamsi na počátek dějin jako primární vztah směny hospodářské produkce mezi lidmi. Nezřídka je však formulace obratnější a daný autor otevřeně netvrdí, že taková situace kdy nastávala, ale spíše vede čtenáře žijícího v monetizované společnosti k uznání, jak neudržitelné by bylo, kdyby kdy nastala. Toto obratné

---

³⁸ *No example of a barter economy, pure and simple, has ever been described, let alone the emergence from it of money; all available ethnography suggests that there never has been such a thing.*
Obdobně i Humphrey, Hugh-Jones 1992: 6.

sofisma zastánců *teoretické definice* zavedl do moderní debaty o penězích opět William Stanley Jevons. V první kapitole své *Money and theory of exchange* vylíčil obtíže, kterým musela čelit zpěvačka Madmoiselle Zélie, když byla po vystoupení na Společenských ostrovech odměněna různým zbožím v úhrnné hodnotě čtyři tisíce franků. Jednalo se tedy o *naturální směnu* služby za zboží. Madmouiselle Zélie nemohla ale svou odměnu převést ani zkonsumovat, proto o většinu přišla (Jevons 1896: 1-2).

Uvedený příběh samozřejmě nemá s průběhem zavádění peněz do společenských vztahů v dějinách nic společného. Na Společenských ostrovech v době vystoupení světoznámé zpěvačky peníze znali a užívali, pouze nechtěli odměnu vyplatit v hotovosti kvůli jejímu nedostatku. To nepřímo uvádí i Jevons samotný:

*Na Společenských ostrovech byla hotovost velmi vzácná; (Jevons 1896: 1 – překlad J. K.)*³⁹

Je ovšem příznačné, že klasická učebnice ekonomie Paula Samuelsona a Williama Nordhause začíná kapitolu nazvanou „Dějiny peněz“ (*History of money*) právě touto irelevantní příhodou (Samuelson, Nordhaus 1992: 458-459). I zde se dějiny peněz „logicky“ odvozují. Celá historika je totiž jen efektní demonstrací tautologie, že monetizovaná společnost peníze potřebuje, aby mohla být monetizovaná (srov.: Fayazmanesh 2017: 86-88; Graeber 2012: 25 a další). Popsaná situace z úsvitu věků se zkrátka *musí* jevit jako tak nešikovná a nepraktická, že prostě *musí* být překonána, aby mohl následovat další výklad podle ekonomistického paradigmatu. Krokem k překonání sugestivně vyložených obtíží měly být tzv. komoditní peníze.

1. 5. 2 Co jsou komoditní peníze?

Příběh pokračuje spontánním objevem komoditních peněz. Část lidí si měla v podmínkách barterové směny povšimnout, že se některé věci směňují snáze, než jiné (Menger 2009: 36). Toto povšimnutí popisuje Carl Menger za pomoci hypotetické ekonomické veličiny, kterou nazývá „prodejeschopnost“ (*saleableness*)⁴⁰. Zboží s nejvyšší „prodejeschopností“ si pak lidé, napřed nemnozí, ale později všichni zainteresovaní, hleděli přisvojit ne proto, aby ho sami spotřebovali, ale proto, že počítali s tím, že ho půjde snadno vyměnit za něco jiného. To je ten moment, kdy v různých variantách vyprávění předcházejícím *teoretickou definici* zazní, že

---

³⁹ *In the Society Islands, however, pieces of money were very scare.*

⁴⁰ Dnes bychom řekli spíše likvidita.

se nějaké zboží „vyčlenilo“, „bylo nalezeno“, „bylo identifikováno“ nebo nějaký podobný obrat.

Má-li se ale předpokládat existence společnosti, kde lidé mezi sebou jen zřídka a neprakticky směňují zboží za zboží, pak samotná možnost identifikace různé míry „prodejeschopnosti“ u různých druhů zboží je velmi těžko představitelná. Ti, kteří by si měli v nedefinovaných podmínkách naturální směny a orientace na vlastní obohacení povšimnout „prodejeschopnosti“ jako určité veličiny, by museli mít celkem solidní přehled o dostatečném množství směn prováděných v rámci tohoto hypotetického společenství, aby mohli srovnávat. Jenže na základě čeho by si tento přehled mohli vytvořit? Je třeba si začít představovat nějaké příčinlivé „podomní obchodníky“, kteří aktivně obcházejí ostatní, vědí o jejich směnných preferencích a dělají si přehled o tom, které zboží kdo chce. Jinak si totiž různé míry „prodejeschopnosti“ ve výchozích podmínkách barteru a orientace na vlastní užitek při směně všimnout nelze. Vyprávění ústící v *teoretickou definici* se začíná zase jevit jako popis již monetizované ekonomiky, ze které ovšem někdo „odčaroval“ peníze (Graeber 2012: 21). Barter demonstruje fatální problémy, které by to přineslo, komoditní peníze demonstrují dějnotvornou úlohu bystrých (*discerning*) a schopných (*capable*) jedinců (Menger 1892: 249), kteří by je tam pro blaho všech ostatních dokázali vrátit. Možnost tohoto „návratu“ peněz je dána metafyzickou podstatou celého vyprávění. Začíná se totiž odhalovat, co jsme uvedli výše. Všichni uvažovaní směňující v určitém smyslu *předem vědí*, k čemu spějí. To jen bystří a schopní „podomní obchodníci“ to vědí o něco lépe a dříve. Především ale předem vědí o pointě celého popisovaného vývoje stvořitelé a vypravěči příběhu *teoretické definice*.

První „podomní obchodník“ (*first mover*, srov.: Peacock 2013: 19) značně riskuje, když přijímá něco, o čem může zatím pouze předpokládat, že to v budoucnu bude chtít někdo vyměnit za něco, co on bude chtít v téže budoucnosti či dokonce, že to bude chtít většina ostatních v jakékoliv budoucnosti. Vzít na sebe toto riziko a aktualizovat tak důvěru ve vyšší „prodejeschopnost“ daných budoucích komoditních peněz, to je úloha téměř prorocká. „Podomním obchodníkům“ by jejich náročnou úlohu jistě ulehčilo nějaké velké tržiště, kam by všichni ostatní už přišli vybaveni zbožím, které jsou ochotni směnit, čímž by obecný předpoklad jejich spontánního výskytu přestal působit tak krkolomně. Velké tržiště, na kterém všichni žijí a směňují, ovšem zpočátku bez peněz, je totiž nejpřesnější popis jakékoliv

společnosti viděné předem nadefinovanou optikou ekonomistického paradigmatu. Velké tržiště, zatím však bez peněz⁴¹.

Už jsme viděli, jak agresivně von Mises odmítal otázku, kdo a jak tedy mohl „objevit“ v podmínkách barteru schopnost některé komodity chovat se jako prostředek směny, pokud usiloval výhradně o vlastní užitek za okolností, kdy žádné peníze neexistovaly. Podle zastánců ekonomistického paradigmatu měly peníze prostě vzniknout spontánně, snad trochu záhadně. Problém prvního „podomního obchodníka“ (*first mover*) byl pro ekonomisticky uvažující myslitele v otázce původu peněz tak nepříjemný, že se ho snažili ztotožnit s *chartalismem* vyloženým jako etatismus, aby se pak dal odmítnout jako celek⁴²:

Ale pověra, že je nutné, aby stát deklaroval, co jsou to peníze, jako kdyby peníze vytvářel a ony bez něj nemohly existovat, se pravděpodobně vyvinula z naivní víry, že takový prostředek jako peníze musel být „vynalezen“ nějakým geniálním vynálezcem. Tato víra byla naprosto překonána porozuměním procesu spontánního vytváření takových institucí v procesu společenské evoluce, jejichž nejlepším příkladem jsou právě peníze (stejně jako právo, jazyk, morálka a další) (Hayek 1999: 42 – překlad Josef Šíma)⁴³.

V příběhu předcházejícím *teoretickou definici* si totiž takového geniálního vynálezce v podstatě opravdu nelze představit a zároveň nezačít příliš nápadně popisovat chování lidí, kteří peníze znají, ovšem (paradoxně) bez peněz. Stejně jako v případě barteru řečené neznamená, že představa „komoditních peněz“ ztrácí veškerou smysluplnost. Existují situace, kdy je oprávněné mluvit o tom, že nějaké zboží vystupuje v roli platidla, ovšem nedává smysl používat tuto představu jako výkladový prostředek k překonání obtíží nadefinovaných v představě naturální směny.

Představa spontánního vzniku peněz přes „prodejeschopnost“ neřeší ani samotný chartalistický etatismus, který sama proti sobě staví. Můžeme se totiž zeptat, zda se nějaká komodita stává penězi kvůli své „prodejeschopnosti“, anebo „prodejeschopnosti“ nabývá

---

41 Snad by se dalo uvažovat o tom, že se nějaký člověk specializoval na produkci jediné komodity a následně si všiml, že to jde, protože je tato komodita univerzálně směnitelná. To je ale jen variace na totéž téma, předpokládá se specializace ve společnosti, kde je směna jen obtížná a náhodná.

42 Je to jeden z důvodů, proč je debata o penězích tak nepřehledná a pojmy, jimiž se opisuje, tak zavádějící, jak je zmíněno v úvodu této práce.

43 *But the superstition that it is necessary for government (usually called the 'state' to make it sound better) to declare what is to be money, as if it had created the money which could not exist without it, probably originated in the naive belief that such a tool as money must have been 'invented' and given to us by some original inventor. This belief has been wholly displaced by our understanding of the spontaneous generation of such undesigned institutions by a process of social evolution of which money has since become the prime paradigm (law, language and morals being the other main instances). (Hayek 1990: 37-38)*

proto, že se jí začíná používat jako peněz (srov.: Iwai 1997 (2001): 4). Vymáhá-li například nějaká centrální moc pokuty a daně v určité komoditě, zvyšuje její „prodejeschopnost“, protože po ní zvyšuje poptávku. Předpoklad „prodejeschopnosti“, tedy zboží, které navyšuje likviditu kvůli rostoucí poptávce, může docela dobře pouze opisovat důsledky a zamlčovat příčiny, aniž by se celkové vyznění příběhu monetizace v *teoretické definici* změnilo.

Samozřejmě se opět mohou vyskytovat specifické situace, v nichž lidé zvyklí používat peníze nemají shodou okolností dostatek hotovosti nebo ji nechtějí užívat. To je konečně i situace, do které se dostala výše zmíněná Jevonsova Madmouiselle Zélie na Společenských ostrovech. Za takových podmínek může nějaká komodita začít sloužit jako prostředek směny a zároveň mít vlastní užitnou hodnotu. Klasickým příkladem jsou cigarety ve věznicích, které se dají jednak kouřit, jednak vyměnit prakticky za cokoli dostupného, protože kouřit chce stále dostatečný počet lidí (srov.: Graeber 2012: 31). Ale podobně jako barter, ani komoditní peníze nejsou a principiálně ani nemohou být předpokládaným mezistupněm na hypotetické škále vedoucí k vývoji všeobecně akceptovaného směnného ekvivalentu bez vnitřní hodnoty. Vyprávění působí konsistentně jen díky metafyzickému vztahu k moderní monetizované realitě.

1. 5. 3 Stát v příběhu *teoretické definice* peněz: dokonale konsensuální obec

Příběh pokračuje k drahým kovům, které se měly díky svým vlastnostem prosadit do role nejpraktičtějších komoditních peněz (Menger 1892: 252-255), které později nabyly formy mincí (Menger 1892: 255). Tento soubor představ, tedy jak se drahé kovy staly penězi a peníze mincemi, nazvěme *metalismus*⁴⁴ a prozatím ho odložme stranou. Jedná se o příliš rozsáhlý celek tvrzení, který by nás příliš odvedl od linky, kterou je nutné dokončit. *Metalismus* probereme zvlášť v kapitolách věnovaných minci v určitém kontextu a v rámci interpretace konkrétních historických pramenů.

Nyní se soustředíme na to, že obvykle v tento moment vstupuje do příběhu *teoretické definice* organizovaná centrální moc.⁴⁵ Ta má v příběhu *teoretické definice* ambivalentní

---

44 Přesněji *teoretický metalismus*, jak bude ještě upřesněno.

45 Samotné výklady Aristotelova myšlení o směně, hospodářství, penězích a státu se rozbíhají do nepřehledného množství interpretací a vzájemných kritik, stejně jako zkoumání filozofické souvztažnosti mezi Aristotelem a dílem Carla Mengera (srov.: Loužek 2001: 82-89; Smith 1990: 265-270 a další) V této práci se omezíme na takový výklad, který podle našeho názoru později determinoval pochopení role šátečků a mincí v české raně středověké společnosti. V těchto výkladech je klíčové pochopení role centrální moci ve vztahu k výskytu peněz ve společnosti.

postavení. Na jednu stranu nesmí být prvotním impulzem pro zavádění prostředku směny, na druhou stranu musí působit jako garant výsledku spontánního vývoje (srov.: Hodgson 2001: 88-89). To se ukáže jako klíčové právě v debatách o podstatě drahých kovů v roli platidla. Stejně jako peníze i stát chápal Menger jako entitu, která se vyvinula zcela samovolně z obecného úsilí jednotlivců o individuální prospěch:

Také každá sociální formace, kterou nazýváme stát, byla alespoň ve svých neoriginálnějších formách nezpozorovatelným důsledkem úsilí o naplnění individuálních zájmů. (Menger 1883: 180 – překlad J. K.)⁴⁶

Vývoj všech relevantních společenských institucí je v mengerovském světě a paradigmatu, který (spolu)stvořil, výsledkem přirozeného vývoje poháněného kvalitativně jednotným, ač individuálním, zájmem všech jednotlivců. Vývoj určité komodity do role prostředku směny se měl odehrávat na státu nezávisle, ten pak ale, spontánní jako peníze samy, tento vývoj potvrdil (srov.: Menger 1883: 173-175; Menger 1892: 255). Stát nesmí v žádném případě uživatele peněz k jejich užívání nutit, protože by se tím vyloučilo obecné prizma, které bylo prohlášeno za vědecké, a od kterého se celý příběh *teoretické definice* odvíjí. Nezapomeňme, že máme uvažovat svobodného a racionálního jedince, který sám odhaluje užitečnost dané instituce, a tím ji v interakci s ostatními zakládá a následně reprodukuje. Donucení a konflikt nemá v Mengerově myšlení o sociálních institucích místo. V VIII. kapitole svých *Grundsätze* ovšem použil Menger pro své úvahy tak podivuhodného ilustračního příkladu, že může posloužit jako indikátor jeho ideových zdrojů:

V počátcích mezilidské interakce, kdy se pochopení ekonomických zisků, kterých lze dosáhnout využitím stávajících směnných příležitostí, probouzelo v ekonomických subjektech jen postupně, se jeho zaměření, jak odpovídá jednoduchosti všech počátků kultury, týkalo pouze toho, co je nejbližší, a proto měl každý na mysli pouze užitnou hodnotu zboží, které mohl obdržet výměnou. Směnné operace, které skutečně vznikaly, se přirozeně omezovaly na ty případy, kdy mělo zboží v držení jedněch hospodářských subjektů nižší užitnou hodnotu, než statky v držení jiných subjektů, zatímco u těchto druhých subjektů se odehrával stejný vztah obráceně. A má meč, který má pro něj nižší užitnou hodnotu než pluh pro B, zatímco u B je

---

⁴⁶ *Auch jedes Socialgebilde, welches wir den Staat nennen, ist, zum mindesten in seinen ursprünglichsten Formen, die unbeabsichtigte Resultante individuellen Interessen dienender Bestrebungen gewesen.*

tomu naopak, v počátcích lidského obchodování byly všechny směny nutně omezeny na výměny za těchto podmínek. (Menger 1871: 250-251 – překlad J. K.).⁴⁷

Příklad pluhu a meče, tedy dvojího zboží, které má ilustrovat podmínky prvotní směny, patrně překvapí i čtenáře blíže neobeznámeného s kontextem Mengerova myšlení. Menger sice výslovně netvrdí, že si někdo někdy s někým vyměňoval meč za pluh, ovšem uvádí tyto dva nástroje v rámci úvah o směně zvyšující obapolný subjektivně zakoušený užitek. Proč se však vůbec mluví o meči ve světě, v němž nemáme uvažovat žádné donucení, a tedy ani nutnost obrany před ním? V tomto případě nejde jen o špatně zvolený příklad (kterých najdeme v ilustračních příbězích *teoretické definice* nepřeborné množství), jde o nezamýšlenou reminiscenci na Mengerovy ideové zdroje.

Ve světě, kde má smysl ilustrovat směnu mečem a pluhem, si je totiž A předem a dokonale jist, že B neobrátil svou nově nabytou zbraň proti němu, aby jeho dobrovolnost v budoucnu poněkud předefinoval. Jak došlo k tomu, že se Carl Menger snažil budovat vědu ilustrovanou alespoň částečně rekonstrukcemi minulých událostí z dedukce chování *ideálních typů* a nikdy, za žádných okolností, si je nepředstavil při úsilí o prosazování vlastního (ekonomického) zájmu jako násilnické loupežníky, ale vždy jen jako mírumilovné obchodníky? A jak to, že se mu úvahami o jejich produkci a směně přesto mihl meč?

Menger nepochybně opíral alespoň z části své představy o určité pochopení myšlenkových experimentů antických klasiků (viz pozn. 46; dále srov.: Humphrey 1985: 48-49). Absurdní příklad s vyměňováním meče za pluh je na to velmi specifickou reminiscencí. Bez pochopení určitého aspektu antický klasického etického zázemí příběhu *teoretické definice* nelze porozumět hluboce konsensuálnímu vidění společnosti, z níž je stát v ekonomistickém paradigmatu jen odvozenou funkcí.

---

⁴⁷ *In den Anfängen des menschlichen Verkehrs, wo die Erkenntniss des ökonomischen Nutzens, welcher sich aus der Ausbeutung der vorhandenen Tauschgelegenheiten erzielen lässt, bei den wirtschaftenden Subjecten erst allmählig erwacht, ihre Zwecke, wie dies der Einfachheit aller Culturanfänge entspricht, vorerst nur auf das Nächstliegende gerichtet sind, und demgemäss Jedermann bei den Gütern, die er im Austausch erhalten soll, lediglich den Gebrauchswerth im Auge hat, werden die factisch zu Stande kommenden Tauschoperationen sich naturgemäss auf jene Fälle beschränken, wo Güter für die wirtschaftenden Subjecte, in deren Besitze sie sich befinden, einen geringeren Gebrauchswerth haben, als andere im Besitze anderer Subjecte befindliche Güter, während bei diesen letzteren Subjecten wiederum, rücksichtlich derselben Güter, das umgekehrte Verhältniss der Werthschätzung stattfindet. A besitzt ein Schwert, das für ihn einen geringeren Gebrauchswerth hat, als der Pflug des B, während für B derselbe Pflug auf solche und ähnliche Fälle beschränken sich unter den obigen Verhältnissen nothwendigerweise die thatsächlich zur Ausführung gelangenden Tauschoperationen.*

1. 5. 3. 1 Legitimizace antickým ideálem: peníze, spravedlnost, obec

Platónův spis *Ústava*, jeden z tradičních úhelných kamenů západní vzdělanosti, začíná úvahami o tom, co je spravedlnost (R. 331a-332a). Tomuto problému jsou pak podřízeny veškeré úvahy o ideální obci i o její metafyzické podstatě.

V první a částečně druhé hlavě tohoto klasického díla Sókratés přímo polemizuje s názory sofistů Trasymacha o podstatě spravedlnosti. Sókratův postoj lze shrnout jako vytrvalou snahu považovat za nejvyšší ideál společenského života všeobecné dobro. Trasymachos je tím zcela frustrován, protože chápe společnost více jako kolbiště individuálních zájmů a to zejména z pohledu těch, kteří v ní vládou. Trasymachovi je základní formou vztahu ve společnosti konflikt a „spravedlnost“ je jen ideologický pojem, který disciplinuje ovládané:

Uvažovat, můj zcela bláhový Sókrate, je pak třeba tak, že všude se dostává méně spravedlivému než nespravedlivému. Tak předně při vzájemných úmluvách – kdykoli se takový, tedy spravedlivý, spojí s onakým, tedy nespravedlivým, nikde pak při plnění takové smlouvy neshledáš, že spravedlivý vlastní více než nespravedlivý, nýbrž vždy méně. Dále pak v obecných záležitostech – kdykoli se vyskytnou nějaké platby, při stejné výši majetku spravedlivý přispívá vždy více, nespravedlivý však méně; z vyskytnou-li se příjmy, tu první nezíská nic, druhý ale mnoho. A zastávají-li oba nějaký úřad, tu pro spravedlivého z toho plyne – ne-li ještě nějaký jiný trest – aspoň to, že se jeho domácnost, které kvůli úřadu nemůže věnovat patřičnou péči, dostává do svízelnější situace; dále se mu z obecního majetku, ježto je spravedlivý, nedostává žádného prospěchu, a nadto se od něho vzdalují jeho přátelé a příbuzní, když jim nechce prokázat nějakou službu proti právu. Ale u nespravedlivého probíhá to všechno opačně. Míním přitom muže, o jakém jsem nyní mluvil, muže, který má možnost nabýt obrovského zisku. Toto měj na mysli, chceš-li posoudit, oč více mu v soukromém životě prospěje být nespravedlivý než spravedlivý. Ze všeho nejsnáze se poučíš, pomyslíš-li na nejdokonalejší bezpráví, které činí svého strůjce nejšťastnějším. Ty však, na nichž bylo násilí spácháno a kteří by se ho sami nikdy nedopustili, činí nejubožejšími. To je tyranida, která uchvacuje cizí majetek potají i zjevným násilím, ať posvátný či světský, ať soukromý či obecní, a to ne po malých částech, ale plnými hrstmi. Ten, kdo by se dopustil zjevného bezpráví tohoto druhu v jednotlivostech, musel by podstoupit trest a snášel by nejvyšší pohanu: ti, kdo se takovýchto jednotlivých bezpráví dopouštějí, bývají pro tyto zločiny nazýváni svatokrádežníky. Zmocní-li se však někdo spolu s majetkem občanů i jejich samých a zotročí si je a drží je v poddanství, tu místo těchto potupných označení jsou takoví lidé zvaní šťastnými a ctihodnými,

a to nejen od svých spoluobčanů, nýbrž i od ostatních, kteří se dozvědí, že se takový člověk dopustil nejvyššího bezpráví. A ti, kteří bezpráví tupí, tupí je ze strachu: ne však ze strachu, že by se jej mohli dopustit, ale že by je mohli podstoupit. Takto, Sókrate, je tedy bezpráví – ovšem provozované v dostatečně velkém měřítku – něčím silnějším, svobodnějším a vznešenějším než spravedlnost. A jak už jsem zprvu řekl, spravedlivé je to, co je prospěchem silnějšího, zatímco to, co je nespravedlivé, je užitečné a prospěšné jen sobě. (R. 343d-344c – překlad Radislav Hošek)⁴⁸

Sókratés je tímto stanoviskem zděšen a dokazuje, že vzájemný ohled přináší užitek všem, kteří se účastní nějakého společného podniku. A aby pak svou tezi doložil, ačkoliv už v Trasymachově nepřítomnosti, začne pro své zbývající posluchače vymýšlet onu proslulou ideální obec, která se stane napříště základní úvahou v celé evropské filozofii. Ideální obec je intelektuálním experimentem, myšlenkovou konstrukcí takového zřízení, které slouží uspokojování potřeb všech svých obyvatel, a kde všichni kooperují ku prospěchu všech, každý dle svého přirozeného nadání. To je odvislé od notoricky známé představy obratnosti duše ve světě idejí, ovšem prvotním impulsem pro vznik obce má být vzájemně užitečná dělba práce:

Tedy podle mne, řekl jsem, dochází ke vzniku obce tehdy, když každý z nás pocítí svou nesoběstačnost a potřebu množství pomocníků. Nebo vidíš snad nějaký jiný počáteční důvod pro založení osady?

48 σκοπεῖσθαι δέ, ὡ εὐηθέσατε Σώκρατες, οὐτωςί χρή, ὅτι δίκαιος ἀνὴρ ἀδίκου πανταχοῦ ἔλαττον ἔχει. πρῶτον μὲν ἐν τοῖς πρὸς ἀλλήλους συμβολαίοις, ὅπου ἂν ὁ τοιοῦτος τῷ τοιοῦτῳ κοινωνήσῃ, οὐδαμοῦ ἂν εὐροις ἐν τῇ διαλύσει τῆς κοινωνίας πλέον ἔχοντα τὸν δίκαιον τοῦ ἀδίκου ἀλλ' ἔλαττον: ἔπειτα ἐν τοῖς πρὸς τὴν πόλιν, ὅταν τέ τινες εἰσφοραὶ ᾧσιν, ὁ μὲν δίκαιος ἀπὸ τῶν ἴσων πλέον εἰσφέρει, ὁ δ' ἔλαττον, ὅταν τε λήψῃς, ὁ μὲν οὐδέν, ὁ δὲ πολλὰ κερδαίνει. καὶ γὰρ ὅταν ἀρχὴν τινα ἀρχὴν ἑκάτερος, τῷ μὲν δικαίῳ ὑπάρχει, καὶ εἰ μηδεμίᾳ ἄλλῃ ζημίᾳ, τὰ γε οἰκεία δι' ἀμέλειαν μοχθηροτέρως ἔχειν, ἐκ δὲ τοῦ δημοσίου μηδὲν ὠφελεῖσθαι διὰ τὸ δίκαιον εἶναι, πρὸς δὲ τούτοις ἀπεχθέσθαι τοῖς τε οἰκείοις καὶ τοῖς γνωρίμοις, ὅταν μηδὲν ἐθέλῃ αὐτοῖς ὑπηρετεῖν παρὰ τὸ δίκαιον: τῷ δὲ ἀδίκῳ πάντα τούτων τάναντία ὑπάρχει. λέγω γὰρ ὄνπερ νυνδὴ ἔλεγον, τὸν μεγάλα δυνάμενον πλεονεκτεῖν: τοῦτον οὖν σκόπει, εἴτερ βούλει κρίνειν ὅσω μᾶλλον συμφέρει ἰδίᾳ αὐτῷ ἄδικον εἶναι ἢ τὸ δίκαιον. πάντων δὲ ῥᾶστα μαθήσῃ, ἐὰν ἐπὶ τὴν τελεωτάτην ἀδικίαν ἔλθῃς, ἢ τὸν μὲν ἀδικήσαντα εὐδαιμονέστατον ποιεῖ, τοὺς δὲ ἀδικηθέντας καὶ ἀδικῆσαι οὐκ ἂν ἐθέλοντας ἀθλιωτάτους, ἔστιν δὲ τοῦτο τυραννίς, ἢ οὐ κατὰ σμικρὸν τὰλλότρια καὶ λάθρα καὶ βία ἀφαιρεῖται, καὶ ἱερά καὶ ὅσια καὶ ἴδια καὶ δημόσια, ἀλλὰ συλλήβδην: ὧν ἐφ' ἑκάστῳ μέρει ὅταν τις ἀδικήσας μὴ λάθῃ, ζημιούται τε καὶ ὄνειδη ἔχει τὰ μέγιστα—καὶ γὰρ ἱερόσυλοι καὶ ἀνδραποδισταὶ καὶ τοιχωρῶχοι καὶ ἀποστερηταὶ καὶ κλέπται οἱ κατὰ μέρη ἀδικοῦντες τῶν τοιούτων κακουργημάτων καλοῦνται—ἐπειδὴν δὲ τις πρὸς τοῖς τῶν πολιτῶν χρήμασιν καὶ αὐτοὺς ἀνδραποδισάμενος δουλώσῃται, ἀντὶ τούτων τῶν αἰσχρῶν ὀνομάτων εὐδαιμόνες καὶ μακάριοι κέκληνται, οὐ μόνον ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ὅσοι ἂν πύθωνται αὐτὸν τὴν ὅλην ἀδικίαν ἠδικηκότα: οὐ γὰρ τὸ ποιεῖν τὰ ἄδικα ἀλλὰ τὸ πάσχειν φοβούμενοι ὄνειδίζουσιν οἱ ὄνειδίζοντες τὴν ἀδικίαν. οὕτως, ὡ Σώκρατες, καὶ ἰσχυρότερον καὶ ἐλευθεριώτερον καὶ δεσποτικώτερον ἀδικία δικαιοσύνης ἐστὶν ἰκανῶς γιγνομένη, καὶ ὅπερ ἐξ ἀρχῆς ἔλεγον, τὸ μὲν τοῦ κρείττονος συμφέρον τὸ δίκαιον τυγχάνει ὄν, τὸ δ' ἄδικον ἑαυτῷ λυσιτελοῦν τε καὶ συμφέρον.

Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0059.tlg030.perseus-grc1:343d>
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0167%3Abook%3D1%3Asection%3D343e>
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0167%3Abook%3D1%3Asection%3D344a>
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0167%3Abook%3D1%3Asection%3D344b>
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0167%3Abook%3D1%3Asection%3D344c> (5. 9. 2022)

Nevidím, on na to.

Tedy dále, přibereme-li si jeden druhého pro svou potřebu v jedné věci a dalšího zas v druhé, tu je-li takových potřeb mnoho, shromáždí se v jednom bydlišti mnoho lidí jako vzájemní společníci a pomocníci - a toto společenství lidí, žijících pospolu, jsme nazvali obec. Je to tak?

Naprosto

Směňuje potom jeden s druhým a jednu věc a dává a jinou zas přijímá v domnění, že to je pro něj lepší.

Ovšem

Pojď tedy, řekl jsem já, a vybudujme si ve své představě město od samého začátku. A jak už jsme viděli, bude je vlastně budovat naše potřeba.

Jak by ne?

První a největší z našich potřeb je ovšem obstarávání potravy - abychom mohli existovat a žít.

Je tomu naprosto tak.

Druhá potřeba se týká bydlení, třetí ošacení a podobně.

Je tomu tak.

Nuže tedy, řekl jsem já, kterak bude obec na tak velké obstarávání stačit? Snad že jeden bude rolníkem, druhý zedníkem, někdo třetí tkalcem? A pak ještě přidáme ševce a další, kteří budou pečovat o naše těla?

Ovšem

Byla by tedy nejnnutněji vybavená obec složena ze čtyř nebo pěti mužů. (R. 369b-369d – překlad Radislav Hošek)⁴⁹

49 γίνεται τοῖνον, ἦν δ' ἐγώ, πόλις, ὡς ἐγῶμαι, ἐπειδή τυγχάνει ἡμῶν ἕκαστος οὐκ αὐτάρκης, ἀλλά πολλῶν ὧν ἐνδεής: ἢ τίν' οἶε ἀρχὴν ἄλλην πόλιν οἰκίζειν;

οὐδεμίαν, ἢ δ' ὅς.

οὕτω δὴ ἄρα παραλαμβάνων ἄλλος ἄλλον, ἐπ' ἄλλου, τὸν δ' ἐπ' ἄλλου χρεῖα, πολλῶν δεόμενοι, πολλοὺς εἰς μίαν οἴκησιν ἀγείραντες κοινωνοὺς τε καὶ βοηθοὺς, ταύτη τῇ συνοικίᾳ ἐθέμεθα πόλιν ὄνομα: ἢ γάρ;

πάνυ μὲν οὖν.

μεταδίδωσι δὴ ἄλλος ἄλλῳ, εἴ τι μεταδίδωσιν, ἢ μεταλαμβάνει, οἰόμενος αὐτῷ ἄμεινον εἶναι;

πάνυ γε.

ἴθι δὴ, ἦν δ' ἐγώ, τῷ λόγῳ ἐξ ἀρχῆς ποιῶμεν πόλιν: ποιήσει δὲ αὐτήν, ὡς ἔοικεν, ἡ ἡμετέρα χρεῖα.

πῶς δ' οὐ;

ἀλλὰ μὴν πρώτη γε καὶ μεγίστη τῶν χρεῶν ἡ τῆς τροφῆς παρασκευὴ τοῦ εἶναι τε καὶ ζῆν ἕνεκα.

παντάπασί γε.

δευτέρα δὴ οἰκίσεως, τρίτη δὲ ἐσθῆτος καὶ τῶν τοιούτων.

ἔστι ταῦτα.

φέρει δὴ, ἦν δ' ἐγώ, πῶς ἡ πόλις ἀρκέσει ἐπὶ τοσαύτην παρασκευήν; ἄλλο τι γεωργὸς μὲν εἶς, ὁ δὲ οἰκοδόμος, ἄλλος δὲ τις ὑφάντης; ἢ καὶ σκυτοτόμον αὐτόσε προσθήσομεν ἢ τιν' ἄλλον τῶν περὶ τὸ σῶμα θεραπευτήν;

πάνυ γε.

εἴη δ' ἂν ἢ γε ἀναγκαιοτάτη πόλις ἐκ τεττάρων ἢ πέντε ἀνδρῶν.

Dialog dále pokračuje směrem k další kooperaci a specializaci, která ústí ke klasickému platónskému dělení. Identifikují se jednotlivé skupiny, z nichž ta lepší má chránit obec vně, ta zcela nejlepší pak zevnitř před rozkladnými tendencemi méně dokonalých. Konečné ustanovení moudrých strážců vnitřního uspořádání do mocensky exponovaných pozic je pouze důsledkem dělby práce podle založení každého člena. Tito vládnoucí pak rezignují na možnost maximalizovat své osobní štěstí v zájmu nejvyššího možného úhrnného štěstí v celé obci, což je v posledku právě kvalifikuje do role vnitřních strážců daného uspořádání:

Πύδμε τούτ cestou a nalezneme, myslím, co říci. Řekneme totiž, že by nebylo nic divného kdyby byli tito tak zcela šťastni, ale že nezakládáme své obce hledíce k tomu, abychom měli jeden stav vynikající měrou šťasten, nýbrž aby celá obec byla co nejšťastnější. Domnívali jsme se totiž, že v takové obci bychom nejspíše našli spravedlnost a naopak zase v obci s nejhorsším zřízením nespravedlnost, a na základě toho pozorování že bychom mohli dospěti k úsudku o tom, co stále hledáme. (R. 420b-420c – překlad František Novotný)⁵⁰

Vláda v takové obci vzniklé ze vzájemné potřeby je pak vrcholně konsensuální právě v opozici k Trasymachovu konfliktnímu stanovisku z úvodu. Vládcí esenciální konsensus pouze potvrzují a určitým způsobem rozumně chrání. Vzájemná potřeba, specializace a kooperace je tím, co dává vzniknout ideálnímu lidskému společenství, které je udržováno, neboť je nejprospěšnější pro všechny své společenské vrstvy. Dělbá práce a směřování jejích výsledků zde zakládá všeobecně prospěšnou společenskou shodu⁵¹.

Přístup ke společnosti, který činí rozdíl mezi ideálními dobrými vládci a jejich špatnými renegáty od ideálního směru, jejichž myšlení měl reprezentovat Trasymachos, zůstal vlastní i Aristotelovi, ovšem proměnila se optika celé spekulace⁵². Zatímco v Platónově konstrukci obec zkrátka vzniká interakcí nadefinovaných společenských skupin, systematický Aristotelés

Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0167%3Abook%3D2%3Apage%3D369> (5. 9. 2022)

50 τὸν αὐτὸν οἶμον, ἣν δ' ἐγὼ, πορευόμενοι εὐρήσομεν, ὡς ἐγῶμαι, ἃ λεκτέα. ἐροῦμεν γὰρ ὅτι θαυμαστὸν μὲν ἂν οὐδὲν εἶη εἰ καὶ οὗτοι οὕτως εὐδαιμονέστατοί εἰσιν, οὐ μὴν πρὸς τοῦτο βλέποντες τὴν πόλιν οἰκίζομεν, ὅπως ἐν τι ἡμῖν ἔθνος ἔσται διαφερόντως εὐδαιμον, ἀλλ' ὅπως ὅτι μάλιστα ὅλη ἡ πόλις. φήθημεν γὰρ ἐν τῇ τοιαύτῃ μάλιστα ἂν εὐρεῖν δικαιοσύνην καὶ αὖ ἐν τῇ κάκιστα οἰκουμένη ἀδικίαν, κατιδόντες δὲ κρῖναι ἂν ὁ πάλαι ζητοῦμεν.

Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text.jsp?doc=Perseus:text:1999.01.0167:book=4:page=420> (5. 9. 2022)

51 Není to zajisté vyčerpávající výklad prvních čtyř knih Platónovy *Ústavy*, ale o ten nám zde ani nejde. Snažíme se postihnout vysoce konsensualistický rys celé úvahy, který byl určitým způsobem převzat do příběhu *teoretické definice* peněz.

52 O poměru Platónovy a Aristotelovy politické filozofie bylo rovněž napsáno mnoho, jde o identifikaci takové interpretace, která v pozdějších úvahách o podstatě peněz přisoudí státu jeho konsensuální přirozenost.

sestupuje ve spise *Politika* až k jednotlivcům. Popisuje sdružování muže a ženy, pána a otroka, a pak celých domácností, vždy ku prospěchu všech zúčastněných. Pro pochopení celého děje však má být klíčový právě určitý metodický individualismus:

Jako v ostatních oborech, tak i v tomto každý asi nejlépe bude postupovati tak, bude-li věci sledovati od počátku, jak vznikají a se vyvíjejí. Jest tedy nutno, aby se nejprve sdružovali jednotlivci, kteří bez sebe býti nemohou, na příklad žena a muž za účelem plození — to se neděje z libovůle, nýbrž jako i u ostatních živočichů a rostlin z vrozeného pudu, zanechati po sobě bytost takovou, jako jsou sami —, potom to, co přirozeně vládne a jest ovládáno pro zachování. (1998, Pol. 1252a, 25, 30 – překlad Antonín Kříž)⁵³

Cílem a vrcholem přirozeného lidského sdružování je pak obec. Ta existuje jako možnost dříve než jednotlivci, kteří se do ní sdružují. Jednotlivci svou činností pouze naplňují určitou formální danost, k níž jsou entelechicky předurčeni:

Jest tedy zjevno, že obec jest jednak útvar přirozený, jendak že jest dříve než jednotlivec; neboť jestliže si jednotlivec sám o sobě nestačí, bude k obci v témž poměru jako ostatní části k celku, ten pak, kdo společenství není schopen anebo pro svou soběstačnost ničeho nepotřebuje, není částí obce a jest buď zvířetem nebo bohem. (1998, Pol. 1253a, 30 – překlad Antonín Kříž)⁵⁴

Pokud jde o směnu statků, Aristotelés v podstatě opakuje Platónovu spekulaci (než začne analyzovat peníze), ovšem precizněji. Lidé směňují plody své práce, aby ve výsledku dosáhli soběstačnosti na úrovni obce:

Neboť jedni měli všechny věci společné, druzí však po vykonaném rozdělení opět vypomáhali v mnohých a různých věcech a tu bylo nutno, aby si je jeden s druhým vespolek vyměňovali podle potřeby, jako dosud činí cizí národové. Vyměňují si totiž mezi sebou jen předměty spotřeby, nic nad potřebu, ku příkladu víno za obilí, a tak i ve všem ostatním.

---

53 ὡςπερ ἐν τοῖς ἄλλοις, καὶ ἐν τούτοις κάλλιστ' ἂν οὕτω θεωρήσειεν. ἀνάγκη δὴ πρῶτον συνδυάζεσθαι τοὺς ἄνευ ἀλλήλων μὴ δυναμένους εἶναι, οἷον θῆλυ μὲν καὶ ἄρρεν τῆς γενέσεως ἕνεκεν (καὶ τοῦτο οὐκ ἐκ προαιρέσεως, ἀλλ' ὡςπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις καὶ φυτοῖς φυσικὸν τὸ ἐφίεσθαι, οἷον αὐτό, τοιοῦτον καταλιπεῖν ἕτερον, ἄρχον δὲ καὶ ἀρχόμενον φύσει, διὰ τὴν σωτηρίαν.

Dostupné z: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0057> (5. 9. 2022)

54 ὅτι μὲν οὖν ἡ πόλις καὶ φύσει πρότερον ἢ ἕκαστος, δηλον: εἰ γὰρ μὴ αὐτάρκης ἕκαστος χωρισθείς, ὁμοίως τοῖς ἄλλοις μέρεσιν ἔξει πρὸς τὸ ὅλον, ὁ δὲ μὴ δυνάμενος κοινωνεῖν ἢ μηδὲν δεόμενος δι' αὐτάρκειαν οὐθὲν μέρος πόλεως, ὥστε ἢ θηρίον ἢ θεός.

Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0057%3Abook%3D1%3Asection%3D1253a> (5. 9. 2022)

Takové vyměňování tedy není ani proti přírodě ani není druhem výdělečnictví — neboť bylo pro doplnění přirozené soběstačnosti —; ale toto se vyvinulo z onoho zcela důsledně. (1998, Pol. 1257a 25, 30 – překlad Antonín Kříž)⁵⁵

Výše zmíněný Mengerův příklad s mečem a pluhem nepůsobí bizarně jen tehdy, pokud si A a B představujeme jako příslušníky téže ideální obce přesně v anticky klasickém slova smyslu. Hrot směněného meče nikdy nemíří proti domácímu B (a oba to vědí), ale jen proti neuvažovaným „cizím“, s nimiž se v rámci obce nesměňuje, a proto jejich chování není třeba analyzovat, snažíme-li se pochopit směnu (resp.: izolovat Mengerův *ideální typ*) a tedy i to, jak se „přirozeně“ vyvinuly peníze. Ty jsou v tomto klasickém modelu prostředkem směny v dokonale konsensuální obci. Takto, a pouze takto, musí zastánci *teoretické definice* rozumět státu, aby ho mohli zakomponovat do příběhu *teoretické definice* peněz a nenarušili tím zároveň svou metodickou redukci jedince v hospodářství.

1. 5. 3. 2 Kdo je autorem příběhu *teoretické definice* I. ?

Můžeme tedy říci, že příběh *teoretické definice* vznikl už v antice? Občas bývá připisován právě Aristotelovi (srov.: Sokol 2004: 512, ale i k ortodoxnímu výkladu kritický Fayazmanesh 2017: 9 s odkazem na další autory), avšak podobně, jako je k ekonomistickému vidění společnosti napřed třeba uznat smysluplnost izolace vybraných jevů jakožto v nějakém smyslu podstatných, tak je i k takovému čtení Aristotela potřeba izolovat příslušné pasáže z kontextu jeho díla. Aristotelés se popisem původu a podstaty peněz zabýval ve spisech *Politika*, *Etika Níkomachova* a v autorsky sporných *Magna Moralia*, přičemž klíčová je *Politika* a *Etika Níkomachova*. Výsledný obraz, který Aristotelés svým interpretům zanechal, však není zcela jednotný.

Na stránkách *Politiky* měl dát penězům vzniknout dálkový obchod mezi entelechicky utvořenými obcemi. Aristotelés, který předpokládal, že se podstata každé věci projevuje v konečné fázi jejího vývoje, si peníze zcela ztotožnil s dobovými mincemi, a ty popsal zcela funkcionálně a užitárně:

---

55 οἱ μὲν γὰρ τῶν αὐτῶν ἐκοινώνουν πάντων, οἱ δὲ κεχωρισμένοι πολλῶν πάλιν καὶ ἐτέρων, ὧν κατὰ τὰς δεήσεις ἀναγκαῖον ποιεῖσθαι τὰς μεταδόσεις, καθάπερ ἔτι πολλὰ ποιεῖ καὶ τῶν βαρβαρικῶν ἔθνων, κατὰ τὴν ἀλλαγὴν. αὐτὰ γὰρ τὰ χρήσιμα πρὸς αὐτὰ καταλλάττονται, ἐπὶ πλέον δ' οὐθέν, οἷον οἶνον πρὸς σῖτον δίδόντες καὶ λαμβάνοντες, καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ἕκαστον. ἢ μὲν οὖν τοιαύτη μεταβλητικὴ οὔτε παρὰ φύσιν οὔτε χρηματιστικῆς ἐστὶν εἶδος οὐδέν (εἰς ἀναπλήρωσιν γὰρ τῆς κατὰ φύσιν ἀυταρκείας ἦν) : ἐκ μέντοι ταύτης ἐγένετ' ἐκείνη κατὰ λόγον.

Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0057%3Abook%3D1%3Asection%3D1257a> (5. 9. 2022)

Neboť ježto začalo vypomáhání ze vzdálenější ciziny, záležející v dovozu věcí, kterých byl nedostatek, a ve vývozu věcí, kterých byl nadbytek, nutně bylo zavedeno užívání peněz. Není totiž každá věc přirozeně potřebná snadno přenosná. (1998, Pol. 1257a 30 – překlad Antonín Kříž)⁵⁶

V dálkovém obchodu se tedy peníze zdají být současnou terminologií *prostředkem směny*. Zkoumal-li je však Aristotelés v obci samé na stránkách *Etiky Níkomachovy*, jevily se mu spíše jako *zúčtovací jednotka*, která má vyrovnávat všeobecnou směnu a zachovávat *rozdíleci spravedlnost*⁵⁷, přičemž se jedná o rozvoj původního Platónova tématu spravedlnosti jako takové. Nezapomeňme, že směna by v tomto kontextu existovala v antické obci i bez peněz, je na ní založen zřejmý užitek pospolného života. Peníze pak garantují, že lidé, kteří vyrábějí různé věci, budou za svou námahu právě prostřednictvím směny v rámci obce ekvivalentně odměněni:

Proto jest nutno, aby všechno, při čem jest výměna, bylo nějak vyrovnatelné. K tomu přispěly peníze, ty jsou jaksi prostředkem; všechno se jimi totiž měří, tak i nadbytek a nedostatek, kolik asi obuvi jest rovno domu anebo potravě. (2009, EN 1133a 15, 20 – překlad Antonín Kříž)⁵⁸

Peníze jsou zde pojaty jako nástroj realizace spravedlnosti, tudíž dobré obce, která stojí na všeobecné směně. Jsou tedy esenciálně dobrou institucí, stejně jako je esenciálně dobrá obec:

Peníze tedy jako míra, ježto učinily věci spolu měřitelnými, je vyrovnávají; neboť kdyby nebylo výměny, nebylo by společenství, ani by nebylo výměny bez rovnosti, ani rovnosti bez vzájemné měřitelnosti. (2009, EN 1133b 15 – překlad Antonín Kříž)⁵⁹

---

56 ξενικωτέρας γὰρ γενομένης τῆς βοηθείας τῶ εἰσάγεσθαι ὧν ἐνδεεῖς ἦσαν καὶ ἐκπέμπειν ὧν ἐπλεόναζον, ἐξ ἀνάγκης ἢ τοῦ νομίσματος ἐπορίσθη χρήσις. οὐ γὰρ εὐβάστακτον ἕκαστον τῶν κατὰ φύσιν ἀναγκαίων:

Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0057%3Abook%3D1%3Asection%3D1257a> (4. 9. 2022)

57 Zavedený terminus technicus

58 διὸ πάντα συμβλητὰ δεῖ πως εἶναι, ὧν ἐστὶν ἀλλαγὴ. ἐφ' ὃ τὸ νόμισμα ἐλήλυθε, καὶ γίνεται πως μέσον: πάντα γὰρ μετρεῖ, ὥστε καὶ τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὴν ἔλλειψιν, πόσα ἄττα δὴ ὑποδήματ' ἴσον οἰκίᾳ ἢ τροφῇ.

Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0053%3Abekker%20page%3D1133a%3Abekker%20line%3D15>
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0053%3Abekker%20page%3D1133a%3Abekker%20line%3D20> (4. 9. 2022)

59 τὸ δὴ νόμισμα ὥσπερ μέτρον σύμμετρα ποιῆσαν ἰσάζει: οὔτε γὰρ ἂν μὴ οὔσης ἀλλαγῆς κοινωνία ἦν, οὔτ' ἀλλαγὴ ἰσότητος μὴ οὔσης, οὔτ' ἰσότης μὴ οὔσης συμμετρίας. τῇ μὲν οὖν ἀληθείᾳ ἀδύνατον τὰ τοσοῦτον διαφέροντα σύμμετρα

Stejně však, jako může obec od své dobré přirozenosti odpadnout, mohou být i peníze užívány v rozporu se svou dobrou přirozeností. Tímto zneužíváním míní Aristotelés v *Politice* jejich půjčování na úrok:

Ježto jsou dva druhy výdělečnictví, jak jsme řekli, totiž obchodování a hospodářství, a z nich toto jest nutné a chvalitebné, kdežto umění směnné se právem haní – není totiž přirozené, nýbrž záleží ve vzájemném vykořisťování –, jest lichvářství plným právem nenáviděno, protože se tu zisku nabývá ze samých peněz a nikoli z toho, pro co peníze byly zavedeny. Vždyť vznikly pro směnu, úrok však je rozmnožuje. Odtud se úrok (tokos = mládě) dostalo také jména; neboť děti (tiktomena) se podobají rodičům, úrok pak pochází jako peníze z peněz. Proto také toto výdělkářství jest ze všech výdělečných zaměstnání nejvíce proti přírodě. (1998, Pol. 1258a 40, 1258b 5 – překlad Antonín Kříž)⁶⁰

Peníze mají zkrátka sloužit obci stálým spravedlivým vyúčtováním směny mezi občany, a proto ji také zprostředkovávají.

Tyto pasáže z Aristotela sloužily pozdějším zakladatelům ekonomistického paradigmatu jako inspirační zdroj pro *teoretickou definici* peněz a měly také výrazný vliv na to, že Mengerovo myšlení o sociálních institucích bylo tak zásadně substantivistické. Problematické je ale v kontextu Aristotelova díla pochopení jedince jako na vlastní zisk orientovaného individua, které směňuje zejména proto, aby se samo obohatilo. Konsensus je v Mengerově pojetí dán tím, že to tak chtějí dělat všichni, kdo sledují svůj individualistický ekonomický zájem. Jenomže na vlastní zisk orientovaný jedinec není Aristotelovou metodologickou perspektivou, je perspektivou zakladatelů ekonomické vědy, kteří Aristotela četli v rámci vlastního diskurzu. Jak jsme viděli, obec v Aristotelově pojetí předchází jedince jako možnost.

Smyslem směny je pro Aristotela udržovat společenství jako soběstačný celek, z něž každý obdrží to, co do něj dodává, nikoliv že v jeho rámci usiluje o zisk. Aristotelés vnímal peníze jako univerzální svědky všeobecné metafyzické dohody, kterou garantuje obec, že právě

Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0053%3Abekker%20page%3D1133b%3Abekker%20line%3D15> (4. 9. 2022)

60 διὸ κατὰ φύσιν ἐστὶν ἡ χρηματιστικὴ πᾶσιν ἀπὸ τῶν καρπῶν καὶ τῶν ζώων. διπλῆς δ' οὐσης αὐτῆς, ὥσπερ εἵπομεν, καὶ τῆς μὲν καπηλικῆς τῆς δ' οἰκονομικῆς, καὶ ταύτης μὲν ἀναγκαίας καὶ ἐπαινουμένης, τῆς δὲ μεταβλητικῆς ψευδομένης δικαίως (οὐ γὰρ κατὰ φύσιν ἀλλ' ἀπ' ἀλλήλων ἐστίν), εὐλογώτατα μισεῖται ἢ ὀβολοσατικῆ διὰ τὸ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ νομίσματος εἶναι τὴν κτῆσιν καὶ οὐκ ἐφ' ὅπερ ἐπορίσθη. μεταβολῆς γὰρ ἐγένετο χάριν, ὁ δὲ τόκος αὐτὸ ποιεῖ πλέον (ὅθεν καὶ τοῦνομα τοῦτ' εἴληφεν: ὅμοια γὰρ τὰ τικτόμενα τοῖς γεννώσιν αὐτὰ ἐστίν, ὁ δὲ τόκος γίνεται νόμισμα ἐκ νομίσματος) : ὥστε καὶ μάλιστα παρὰ φύσιν οὗτος τῶν χρηματισμῶν ἐστίν.

Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0057%3Abook%3D1%3Asection%3D1258a>
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0057%3Abook%3D1%3Asection%3D1258b> (4. 9. 2022)

za určité předměty (mince) bude každý vydávat ekonomickou produkci nebo poskytovat služby (srov.: Brégianni 2017: 34). Peníze jsou v Aristotelově perspektivě *symbolem* vyrovnaného a vyrovnávaného vztahu jedince a ostatních, jedince a obce (srov.: Graeber 2012: 234-235).

Mluvíme-li však o penězích jako o *symbolu* (srov.: Ingham 2004: 21, 24), nemusíme mít na mysli jen univerzální symbol komodit, jak k tomu tenduje *teoretická definice*. Můžeme mít rovněž na mysli *symbol* institucionálního vztahování se k produkci, bohatství či směně, charakteristického pro ten který kulturní komplex. Podle Karla Polanyiho je ekonomistická perspektiva v podstatě jen překladatelsky účelové zkreslení výrazu *methadosis* (μεθαδοσης):

Signální chyba v interpretaci metadosis jako "výměny" ve třech klíčových pasážích Politiky a Etiky je ještě hlubší. V případě metadosis se Aristoteles držel běžného významu slova. Byli to překladatelé, kteří do něj vnesli svévolný výklad. V archaické společnosti společných hostin, loupěžných výprav a dalších aktů vzájemné pomoci a praktické reciprocity měl výraz metadosis specifickou provozní konotaci - znamenal "dávání podílu", zejména do společného fondu potravin, ať už se jednalo o náboženskou slavnost, obřadní hostinu nebo jiný veřejný podnik. To je slovníkový význam slova methadosis. Jeho etymologie zdůrazňuje jednostrannou podstatu aktu dávání, přispívání nebo sdílení.

(...)

Vyvozování směny z přispívání do společného fondu potravin svým dílem tak bylo svorníkem, který držel pohromadě teorii ekonomie založenou na postulátu soběstačnosti společenství a rozlišení přirozeného a nepřirozeného obchodu. To vše se však zdálo obchodnickému myšlení natolik cizí, že se překladatelé uchylovali k převrácení textu vzhůru nohama a nakonec ztratili nad argumentací kontrolu. (Polanyi, Dalton 1968: 113-115 – překlad J. K.)⁶¹

Pozdější tvůrci teoretické ekonomie přeformulovali myšlenku metafyzické shody v obci do předpokladu potenciálně všeobecné shody na tom, že směňovat věci prostřednictvím nějakých standardizovaných předmětů (peněz) je pro všechny výhodnější a jednodušší. K

---

61 *The signal error in rendering metadosis as "exchange" in three crucial passages of the Politics and the Ethics cut deeper still. In the case of metadosis Aristotle kept to the common meaning of the word. It was the translators who brought in an arbitrary interpretation. In archaic society of common feasts, raiding parties, and other acts of mutual help and practical reciprocity the term metadosis possessed a specific operational conotation - it signified "giving a share", especially to the common pool of food, wheter a religious festivity, a ceremonial meal, or other public venture was in question. That is the dictionary meaning of methadosis. Its etymology underline the unilateral character of the giving, contributing, or sharing operation(...)*

Thus the derivation of exchange from contributing one's share to the common pool of food was the linchpin that held together a theory of the economy based on the postulate of self-sufficiency of the community and the distinction between natural and unnatural trade. But all this appeared so foreign to the marketing mind that translators took refuge in turning the text upside down, eventually losing their hold of the argument.

tomuto poznání se ale mělo dospět jako k výsledku individualizovaných akcí, což je, jak jsme viděli, problematické samo o sobě. Peníze v očích ekonomistických klasiků už nejsou od počátku potencionálně a později aktuálně přítomným nástrojem realizace *rozdílecí spravedlnosti* v obci, jako je tomu u Aristotela, ale prostředkem individuálního obohacení. Ekonomistickým čtenářům řeckých klasiků je pak lhostejno, že Aristotelův jedinec směňuje proto, aby udržoval své spoluobčany v soběstačnosti, a aby sám zůstal soběstačným, nikoliv proto, aby se obohatil v moderně ekonomickém smyslu.

Viděli jsme, že v *Etice Nikomachově* jsou peníze měřítkem hodnoty mezi občany, zatímco v *Politice* jsou prostředkem směny mezi obcemi. Ekonomističtí klasikové redukovali celek obce na souhrn individuálních zájmů jednotlivce, který by s někým stejně pochopeným tak rád měnil (původně aby realizoval svou nezávislost úplně stejně jako Aristotelovy obce, mezi nimiž je směna prostředkována penězi, v dokonalém ekonomistickém posunu pak proto, aby se individuálně obohatil). Je velmi ilustrativní, že zatímco si obilí a víno u Aristotela vyměňují obce, v Mengerových představách jsou to jednotlivci, znovu sedláci A a B:

Představme si pro začátek nejjednodušší případ dvou sedláků A a B, z nichž každý dosud hospodařil samostatně a první z nich má po mimořádně bohaté sklizni tolik obilí, že po uskladnění zásob pro uspokojení všech svých potřeb již nebude moci určitou část obilí pro sebe a svou domácnost použít. Druhý sedlák B, soused prvního, by zase, předpokládáme, měl tak dobrou úrodu vína, že by mu nestačily nádoby proto, že je jeho sklep ještě plný z dřívějších let, už skoro vylil část uskladněného vína, které pochází z horšího ročníku. Proti tomuto přebytku na jedné straně může stát největší nedostatek na straně druhé. Sedlák, který má hojnost obilí, se musí zcela vzdát požitku z vína, protože nemá vůbec žádné vinice, a druhý sedlák, o jehož nadbytku vína jsme slyšeli, trpí nedostatkem jídla. Zatímco tedy první hospodář může nechat na svých polích zajít mnoho lánů obilí, nádoba vína by mu poskytlo mnoho uspokojení, bez něhož se nyní musí obejít, zatímco druhý sedlák se chystá zničit ne jednu, ale hned několik nádob vína, mohl by ve svém hospodářství velmi dobře využít několik lánů obilí. První sedlák žízní, druhý hladoví, zatímco oběma by pomohlo jednak obilí, které A nechal shnít na svých polích, a jednak víno, které se B rozhodl vylít. (Menger 1871: 155 – překlad J. K.)⁶²

62 Denken wir uns, um mit dem einfachsten Falle zu beginnen, zwei Landleute A und B, von welchen jeder bisher eine isolirte Wirthschaft führte und von denen der erstere nach einer aussergewöhnlich reichen Ernte so viel Getreide besässe, dass er nach einer noch so reichlichen Vorsorge für die Befriedigung aller seiner Bedürfnisse einen gewissen Theil davon für sich und sein Hauswesen nicht mehr zu verwenden vermöchte. Der zweite Landwirth B, ein Nachbar des ersten, hätte wiederum, wie wir annehmen wollen, eine so gute Weinernte gehabt, dass er aus Mangel an Gefässen und weil sein Keller ohnehin noch von früheren Jahrgängen her gefüllt ist, schon nahe daran wäre, einen Theil des eingelagerten älteren Weines, der von einem schlechteren Jahrgange herrührt, auszuschütten. Diesem Ueberflusse auf der einen Seite könnte der grösste Mangel auf der andern Seite

Dva sedláci dojdou pochopitelně v Mengerově spekulativním světě k názoru, že je pro ně nejvýhodnější, či snad dokonce jedinou volbou, si své přebytky vyměnit. Narazí ovšem na problém *dvojitě shody potřeb*, protože je obecně obtížné vyjádřit bez peněz hodnotový poměr nehomogenních ekonomických statků. První ekonomističtí teoretikové tak museli vše, co lze vnímat jako standardizované předměty obíhající společnostmi proti směru směňované ekonomické produkce chápat výhradně jako *prostředky* této směny, a nikdy ne třeba jako její *symbols*, aby zakryli intelektuální past, kterou na sebe sami nastražili redukcí směňujícího člověka na individuum orientované výhradně na vlastní materiální obohacení. Vše, co je při směně přítomno jako její prostředek, je pak představováno jako důkaz metafyzického směrování k úsilí o zjednodušení této směny. To je základní intelektuální zdroj všech těch nekonečných výčtů „primitivních peněz“ v učebnicích ekonomie, údajně pozorovatelných u přírodních národů, nad nimiž však, jak ještě uvidíme, antropologicky poučenější badatelé jen smutně krčí rameny s tím, že jsou to příklady irelevantní a zavádějící.

V rámci ekonomistického paradigmatu nelze vnímat standardizované předměty obíhající proti směru ekonomické produkce jako *symbols* daru či závazku, ačkoliv takové předměty by se ve společnosti při pohledu zvenčí pohybovaly zcela stejně jako myšlené *prostředky směny*. Lidé by si je odevzdávali za produkci, ovšem nepřipisovali by jim význam pochopitelný ekonomisticky. K takovým předmětům by se ale teoretičtí ekonomové nemohli vůbec vyjadřovat, a to ani podle svých vlastních metodických pravidel. Na první pohled to nevádí, vždyť co je pro teoretickou ekonomii jednodušší, než přenechat například studium symbolických výměn ozdob antropologům, ale taková rezignace má nepříjemné důsledky. Ekonomii pak nelze brát substancialisticky, tedy jako vědu o podstatách produkce, spotřeby a směny. Nelze ji brát jako vědu o podstatných zákonitostech hospodářství, které se neměnně a nezměnně, pouze s různou mírou zjevnosti, manifestují v dějinách. Právě tak ale, jak jsme viděli, teoretickou ekonomii chápal Carl Menger, dovršitel příběhu *teoretické definice* peněz. Pro zachování statutu teoretické ekonomie jako vědy o podstatách hospodářství je tedy nutné označit všechny standardizované předměty obíhající v dějinách a různých kulturách proti

---

gegenüberstehen. Der Landmann, der einen Ueberfluss an Getreide hat, muss den Genuss des Weines vollständig entbehren, weil er überhaupt keine Weinberge besitzt, und der zweite Landwirth von dessen Ueberfluss an Wein wir hörten, leidet Mangel an Nahrungsmitteln. Während demnach der erste Landwirth viele Metzen Korn auf seinen Aeckern verderben lassen kann, würde ihm ein Eimer Wein viele Genüsse verschaffen, die er jetzt entbehren muss; während der zweite Landwirth daran ist, nicht nur einen, sondern mehrere Eimer Wein dem Verderben Preis zu geben, könnte er doch einige Metzen Getreide in seiner Wirthschaft sehr wohl verwenden. Der erste Landmann dürstet, der zweite hungert, während doch schon durch jenes Getreide, das A auf seinen Aeckern verfaulen zu lassen, und durch jenen Wein, den B auszuschütten entschlossen ist, beiden Theilen geholfen wäre.

směru ekonomické produkce prostě jako *peníze*, v nejhorším případě komoditní. Případné námitky antropologů, historiků i některých heterodoxních ekonomů, že se takové čtení mívá se skutečnou rozmanitou podstatou fenoménu (či spíše fenoménů) je teoretickým ekonomům nutno oslyšet, či je bez akceptace důsledků lhostejně odkázat jiným vědám, protože o čem by pak celá teoretická ekonomie vlastně byla? Spor o teoretické pochopení peněz coby substanciálního *prostředku směny* není ničím menším, než sporem o legitimitu ekonomistického pochopení společnosti, dodejme, s univerzalistickým nárokem.

Kruciálním důsledkem takového přístupu je, že s každou další identifikací určitých předmětů v různých kulturách a dějinách jako peněz podle *teoretické definice*, se zpětně legitimizuje přístup, který tuto definici nezávisle na studiu dějin a jednotlivých kultur vytváří. Potvrzuje se tak legitimita zvoleného *ideálního typu*, společnost pak evidentně hospodaří podle dedukovatelných ekonomických zákonů. To je patrně také důvod, proč se vyprávění o penězích, sestavené z dedukce interakcí *ideálních typů*, dokresluje příklady z historie či etnografie a proč se ho ekonomové za žádných okolností nemohou vzdát.

Všechna neekonomistická čtení příslušných pasáží z antických klasiků se dopouštějí z hlediska metody teoretické ekonomie jedné zásadní hereze. Snaží se vzít v potaz historický a kulturní kontext, v němž Aristotelés své myšlenky o penězích formuloval. Snahou o rehabilitaci metodické relevance příslušného kontextu při výzkumu hospodářských fenoménů pokračoval i *spor o metodu*.

1. 6 Mladší německá historická škola a redefinice významu *ideálního typu*

Původně Mengerův pojem *ideální typ* se dnes obvykle spojuje s prací Maxe Webera, který ho kriticky rozvinul do podoby, v níž je dnes v debatách o metodologii společenských věd obvykle vnímán. K problémům *sporu o metodu* se Weber zcela přehledně vyjádřil v eseji *Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis* z roku 1904. Weberův článek je nutno vnímat v kontextu toho, co bylo popsáno v předchozích kapitolách. Mohli bychom totiž snadno namítnout, že striktní dělení vědeckého poznání na teoretické a empirické je filozoficky těžko udržitelné, což si Weber jistě dobře uvědomoval, musel ovšem terminologicky navázat tam, kde končili zastánci teoretické ekonomie:

Odmítne-li historik (v nejširším slova smyslu) pokus o formulaci nějakého takového ideálního typu jako „teoretickou konstrukci“, tj. jako něco, co není vhodné nebo lze postrádat pro jeho konkrétní poznávací záměr, pak to má zpravidla za následek, že buď vědomě či

nevědomě používá jiných podobných typů, aniž je slovně formuluje a logicky zpracovává, anebo že zůstane vězet v oblasti neurčitě „pociťovaného.“

Není ovšem nic nebezpečnějšího než směšování teorie a dějin, pocházející z naturalistických předsudků, ať už ve formě domněnky, že jsme v oněch teoretických pojmových obrazech podrželi „vlastní“ obsah, „bytotné určení“ historické skutečnosti, anebo když se ho používá jako Prokrústova lože, do nějž mají být dějiny vtěsnány, nebo dokonce, že se v proudu jevů vůbec hypostazují „ideje“ jako „vlastní“ skutečnost, jako reálné „síly“, které se v dějinách projevují. (Weber, Havelka 2009: 47 – překlad Miloš Havelka)⁶³

V otázkách výzkumu dějin platidel je situace paradoxní. Do role onoho „obecně pociťovaného“ se většinou dostalo vyprávění *teoretické definice* peněz a konkrétní historická interpretace následně odhaluje jen předem dané „bytotné určení“ fenoménu⁶⁴:

Až doposud jsme ideální typy poznávali v podstatě jako abstraktní pojmy souvislosti, které si představujeme jako setrvávající v proudu dění a které před námi vystávají jako historická individua podléhající vývoji. Nyní ale vzniká komplikace, že se pomocí pojmu „typična“ mimořádně snadno znovu reaktivuje naturalistický předsudek, že cílem sociálních věd musí být redukce skutečnosti na „zákony“. (Weber, Havelka 2009: 53 – překlad Miloš Havelka)⁶⁵

Je jistě pravda, že naše vědomí neumožňuje přistupovat k historickému materiálu bez určitého prvotního porozumění věcem, které můžeme po vzoru ekonomistických myslitelů nazývat teoretickým. Zároveň je ale, připomeňme, obecná formulace tohoto teoretického porozumění jen zobecněním nějakého souboru zkušeností, v tomto případě prožitkem

---

63 Lehnt der Historiker (im weitesten Sinne des Wortes) einen Formulierungsversuch eines solchen Idealtypus als „theoretische Konstruktion“, d. h. als für seinen konkreten Erkenntniszweck nicht tauglich oder entbehrlich, ab, so ist die Folge regelmässig entweder, dass er, bewusst oder unbewusst, andere ähnliche ohne sprachliche Formulierung und logische Bearbeitung verwendet, oder dass er im Gebiet des unbestimmt „Empfundenen“ stecken bleibt.

Nichts aber ist allerdings gefährlicher, als die naturalistischen Vorurteilen entstammende, Vermischung von Theorie und Geschichte, sie es in der Form, dass man glaubt, in jenen theoretischen Begriffsbildern den „eigentlichen“ Gehalt, das ein Prokrustbett benutzt, in welches die Geschichte hineingezwängt werden soll, oder dass man gar die „Ideen“ als eine hinter der Flucht der Erscheinungen stehende „eigentliche“ Wirklichkeit, als reale „Krafte“ hypostasiert, die sich in der Geschichte auswirkten. (Weber 1904: 69)

64 Nohejlová-Prátová dokonce použila při vymezování tematického pole své disciplíny obrat, že numismatika ve spolupráci s jinými disciplínami osvětluje dějinný vývoj a dějinný úkol peněz. (Nohejlová-Prátová 1975: 12).

65 Bisher haben wir die Idealtypen wesentlich nur als abstrakte Begriffe von Zusammenhängen kennen gelernt, welche als im Fluß des Geschehens verharrend, als historische Individuen, an denen sich Entwicklungen vollziehen, von uns vorgestellt werden. Nun aber tritt eine Komplikation ein, welche das naturalistische Vorurteil, daß das Ziel der Socialwissenschaften die Reduktion der Wirklichkeit auf „Gesetze“ sein müsse, mit Hilfe des Begriffes des „Typischen“ außerordentlich leicht wieder hereinpraktiziert. (Weber 1904: 76)

individuální touhy po spotřebě ekonomických statků. Pokud se rozhodneme vnímat toto zobecnění jako fundamentální a nefalzifikovatelné (abychom zachovali stávající způsob uspořádávání zkušenosti – v našem případě umožňující izolovat v sociální realitě předdefinované hospodářské fenomény), vyloučíme tím možnost historie nás jakkoliv poučit nikoliv jen o budoucnosti či současnosti (jak o tom psal von Mises), ale zejména (paradoxně) o minulosti. Historie se může alespoň nějak týkat minulosti jen tehdy, pakliže se rozhodneme vnímat formulované *ideální typy* jen jako dosud nefalzifikované.

Vydáme-li se ekonomistickou cestou, dáme našemu prvotnímu porozumění povahu paradigmatu. Jako paradigma ho pak můžeme hájit odkazem na to, že je každý výklad nějak axiomatický. Noetický kruh stojící za *teoretickou definicí* peněz se uzavírá a vylučuje vlastní kritiku z pramenů. Výsledkem je pak to, před čím Weber varoval:

V zájmu názorné demonstrace ideálního typu či ideálnětypického vývoje se budeme pokoušet ozřejmit je názorným materiálem z empirickohistorické skutečnosti. Nebezpečí tohoto o sobě zcela legitimního postupu spočívá v tom, že historické vědění se zde najednou ukazuje jako sluha teorie, místo aby tomu bylo naopak. Teoretik je ve značném pokušení, aby tento poměr buď považoval za normální, nebo, což je horší, aby teorii směřoval s historií, či je přímo navzájem zaměňoval. (Weber, Havelka 2009: 54 – překlad Miloš Havelka)⁶⁶

Příběh předcházející *teoretickou definici* byl sestaven tak, aby zdůvodnil peníze jako *prostředek směny*, neboť to je jejich nejpatrnější funkce v moderní době. Smyslem studia historie ale není potvrdit moderní kontext coby evoluční korunu vývoje společnosti, byť za použití historických pramenů. Výchozí před-porozumění (vědomě nereflektované porozumění základním pojmům umožňujícím formulovat téma), definuje příslušné artefakty vesměs jako příklady peněz na různém stupni evoluce v rámci příběhu předcházejícího *teoretickou definici*. Toto před-porozumění umožnilo vůbec stanovit i téma této práce, je ovšem jen provizorní interpretací. Prameny pak nadále nebudou interpretovány a-historicky, tedy tak, aby nenarušovaly prvotní provizorní interpretaci, ale právě tak, aby jí pokud možno neodpovídaly. Pakliže se podaří sestavit novou vnitřně koherentní interpretaci, můžeme její závěr zobecnit a znovu ji konfrontovat s prameny coby provizorní interpretaci. Tak můžeme postupovat, dokud budeme mít k dispozici prameny a interpretace. Je ale zřejmé, že tak budeme docházet spíše k

---

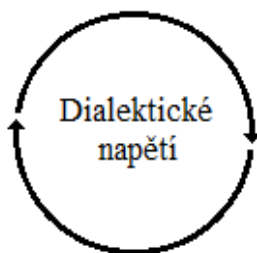
⁶⁶ *Im Interesse der anschaulichen Demonstration des Idealtypus oder der idealtypischen Entwicklung wird man sie durch Anschauungsmaterial aus der empirisch-historischen Wirklichkeit zu verdeutlichen suchen. Die Gefahr dieses an sich ganz legitimen Verfahrens liegt darin, daß das geschichtlich Wissen hier einmal als Diener der Theorie erscheint statt umgekehrt.* (Weber 1904: 77)

tomu, čím vším dané artefakty pro své uživatele nebyly, než čím byly, neboť pramenů je omezené množství, měly by tedy poskytovat i omezené množství interpretací. Přesto budou na dalších stránkách nabídnuty nové komplexní interpretace.

Celý proces si můžeme představit jako specifický hermeneutický kruh. Zakoušenou provizornost každé interpretace nazvěme *dialektickým napětím*. Jeho přítomnost opišme jako příčinu, proč si historikové znovu a znovu kladou otázky o minulosti a nespokojují se se starším výkladem. Zdrojem *dialektického napětí* je možná fakt, že historie existuje jen jako permanentní dialog mezi zakoušenou přítomností a v pramenech nějak interpretačně opsanou minulostí (srov.: Ďurovič 2017: 44-45). Paradigmaticky pojatý příběh *teoretické definice* peněz *dialektické napětí* nepřipouští, naivní pozitivismus *starší německé historické školy* ho neumožňuje:

Vyvozování z předpokladů
(ideálního typu)

Prameny

Schéma 1: Schéma dialektického napětí mezi poznáním získaným vyvozováním z předpokladů a možnými interpretacemi pramenů.

Od mengerovského metodického individualismu redukujícího relevantní porozumění člověku v jakémkoliv hospodářství na svobodného a informovaného konzumenta ekonomické produkce se posouváme k metodickému individualismu Weberovy rozumějící sociologie (srov.: Weber 1978: 24-25). I denárům českých knížat, slovanským platebním šátečkům a ingotům z drahých kovů jejich uživatelé ve své době nějak rozuměli a svému zacházení s nimi přisuzovali určité významy. Nakolik jsou tyto významy redukovatelné směrem k mengerovskému *ideálnímu typu*, který samozřejmě má svůj konkrétní obsah, to může ukázat jen konfrontace s prameny.

Zárodek *sporu o metodu* byl vložen ekonomii do vínku už jejím zakladatelem Adamem Smithem. Ten postupoval při své práci metodami *konjunkturální historie* (*conjunctural history*) typickými pro skotské osvícenství. Interpretace nejsou v jejím rámci odpovědí na otázku „co se dělo v minulosti?“, ale spíše „co se muselo dít v minulosti, aby cokoliv dávalo ten smysl, který tomu připisujeme teď?“ (srov.: Höpfl 1978: 19-20; Okan 2017: 19). *Konjunkturální* či též *teoretická historie* byla disciplína, jejíž protagonisté chtěli do minulosti projektovat myslitelné příčiny vzniku aktuálních společenských institucí, přičemž se začíná od jakéhosi hypotetického počátku dějin a cílem je dojít k odůvodnění stavu prožívané přítomnosti. Historické prameny jsou konjunkturálním historikem vzaty v potaz jen tehdy, pokud jejich interpretace odpovídá předem stanovenému vyprávění. Pro Smitha byly peníze především prostředkem směny, a proto se z této esenciální funkce musely nějak v minulosti vyvinout do současné podoby, nejlépe kontinuálně, bez zbytečných zvrátů. I Smith ovšem už typicky *předem* věděl, čím peníze jsou a nekriticky tomu podřizoval své „příklady“. To přesvědčivě ukázala už kritika Smithova díla z pera Mitchella-Innese sepsaná roku 1913:

Začneme, pokud jde o pochybení Adama Smitha, se dvěma nejčastěji citovanými případy použití komodit jako peněz v moderní době, konkrétně hřebíků ve skotské vesnici a sušených treskách na Newfoundlandu⁶⁷, které již byly objasněny, první v Playfairově vydání Bohatství národů již z roku 1805 a druhé v eseji o měně a bankovníctví Thomase Smitha, publikovaném ve Filadelfii v roce 1832; a je s podivem, jak se, navzdory očividně správnému vysvětlení těchto autorů, chyba Adama Smitha udržuje. Ve skotské vesnici obchodníci prodali materiál a jídlo výrobcům hřebíků a pak od nich koupili hřebíky hotové, jejichž hodnotu odečetli z dluhu (za předchozí nákup – pozn.: J. K.). Užívání peněz bylo rybářům, kteří navštěvovali břehy Newfoundlandu známé stejně jako nám, ale kovové měny se neužívalo, protože o ni prostě nebyl zájem. V počátcích newfoundlandského průmyslového rybářství nebylo v místě trvalé osídlení Evropanů; rybáři tam zajížděli jen sezónně a ti, kdo rybáři nebyli, byli obchodníci nakupující sušené ryby a prodávající rybářům jejich denní potřeby. Ti pak prodávali svůj úlovek obchodníkům za tržní cenu v librách, šilincích a pencích a získali na oplátku úvěr v účetních knihách obchodníků, z něhož spláceli své denní nákupy. Zůstatky u obchodníků pak byli spláceny směnkami bernými v Anglii nebo Francii. Současná reflexe ukazuje, že prostou komoditu nelze použít jako peníze, protože ex hypothesi je prostředek směny stejně přijatelný pro všechny členy společenství. Pokud by tedy platili za své zásoby treskami, obchodníci by jim

---

67 Jedná se o klasickou pasáž z *Bohatství národů* (Smith 2007: 23)

museli za jejich tresky platit v treskách (aby si za ně koupili zásoby u týchž obchodníků – pozn.: J. K.), což je zjevně absurdní. V obou těchto případech, kdy Adam Smith věřil, že objevil hmatatelnou měnu, našel ve skutečnosti pouze – úvěr. (Mitchell-Innes 1913: 378 – překlad J. K.)⁶⁸

Už zde, v díle Adama Smithe, je tento metodický přístup, ač zatím nejspíš nevědomky, vložen do základů dosud nedefinované teoretické ekonomie a je zárodkem její a-historické podstaty. Není převzat z Platóna či Aristotela, je důsledkem osvícenecky individualistické interpretace jejich textů, pročež ovšem přebírá i některé prvky antické filozofie.

Lze nějak vrátit do hry o pochopení podstaty peněz na pramenech stavějící historii, když samotný ústřední pojem výzkumů je definován tak, aby buď potvrdil před-připravené závěry, anebo prostě nebyl právě proto, že by při bližším přezkoumání kontextu neodpovídal před-připravené definici (jak to demonstroval Mitchell-Innes při kritice Smithových příkladů)? Před historickou částí je třeba redefinovat význam pojmu *peníze* tak, aby třeba méně odpovídal modernímu ekonomickému myšlení, ale byl použitelnější pro výzkum raně středověké společnosti. Jaký teoretický postoj tedy zaujmout k předmětům, které se při prvotní identifikaci problému jeví dnešní optikou jako peníze?

---

68 To start, with Adam Smith's error as to the two most generally quoted instances of the use of commodities as money in modern times, namely that of nails in a Scotch village and that of dried cod in Newfoundland, have already been exposed, the one in Playfair's edition of the *Wealth of Nations* as long ago as 1805 and the other in an *Essay on Currency and Banking* by Thomas Smith, published in Philadelphia in 1832; and it is curious how, in the face of the evidently correct explanation given by those authors, Adam Smith's mistake has been perpetuated. In the Scotch village the dealers sold materials and food to the nail makers, and bought from them the finished nails the value of which was charged off against the debt. The use of money was as well known to the fishers who frequented the coasts and banks of Newfoundland as it is to us, but no metal currency was used simply because it was not wanted. In the early days of the Newfoundland fishing industry there was no permanent European population; the fishers went there for the fishing season only, and those who were not fishers were traders who bought the dried fish and sold to the fishers their daily supplies. The latter sold their catch to the traders at the market price in pounds, shillings and pence, and obtained in return a credit on their books, with which they paid for their supplies. Balances due by the traders were paid for by drafts on England or France. A moment's reflection shows that a staple commodity could not be used as money, because *ex hypothesi*, the medium of exchange is equally receivable by all members of the community. Thus if the fishers paid for their supplies in cod, the traders would equally have to pay for their cod in cod, an obvious absurdity. In both these instances in which Adam Smith believes that he has discovered a tangible currency, he has, in fact, merely found—credit.

2 Hledání alternativní teoretické perspektivy: nesubstanciální pojetí peněz

Na úvod hledání alternativní výchozí pozice shrňme poznatky předchozích kapitol. *Teoretická definice* peněz jakožto *prostředku směny* stáčí badatelskou perspektivu kolem sebe jako myšlenkový vír. Do minulosti zasazený příběh vedoucí k *teoretické definici* pak nelze vyvrátit, i kdyby (i když) se nikdy a nikde neodehrál. Pro *teoretickou ekonomii* je nutné ho stále znovu a znovu objevovat do dějin, aby bylo demonstrováno, proč je její perspektiva relevantní. Historikům zabývajícím se penězi tak byla nastražena intelektuální past, z níž lze uniknout jen předefinováním pojetí hospodářství. Nelze ho chápat jako výslednici interakcí mengerovských *ideálních typů*, která vede k příběhu *teoretické definice*, ale jako specifický komplex sociálních institucí, jimiž se společnosti adaptují na své fyzické prostředí, a které jsou v čase proměnlivé. Není-li ekonomie dějepis, jak praví okřídlený obrat, pak ani dějepis není ekonomie. Jednotná definice předmětů obíhajících proti směru směňované ekonomické produkce, která je uplatnitelná na každý historický a antropologický kontext, patrně ani neexistuje a hledat ji je svým způsobem iluzorní (srov.: Einzig 1947: 34; Semenova 2011a: 35-36; Graeber 2012: 41 a další):

Otázka nezní – jak je běžně pokládána – jsou mušle, datlí hlavičky, dobytek, kozy, psi zuby, nebo cennosti kula „opravdu“ „penězi“? Zní spíše, jak se podobnosti a odlišnosti takových předmětů vztahují k podobnostem a odlišnostem v socioekonomických strukturách? (Dalton 1965: 45 – překlad J. K.)⁶⁹

Viděli jsme, že definice peněz jakožto *prostředku směny* na sebe váže především předpoklad všeobecného konsensuálního chování orientovaného na vlastní užitek ze spotřeby ekonomických statků a předpoklad idealizované centrální moci garantující institucionální usnadnění takového chování tím, že potvrzuje určité standardizované artefakty ve funkci platidla. Nadto ale ještě předpokládá výskyt soukromého a zcizitelného vlastnictví, uznávání osobní odpovědnosti při směně ekonomické produkce a výrobu alespoň částečně podmíněnou výhledem na budoucí směnu prostředkovanou uznanými penězi (srov.: Wray 2012: 9). Počítáme-li nekriticky se všemi těmito předpoklady, pak můžeme peníze skutečně objevit všude, jak poznamenal Randall Wray v polemice s jedním z četných vydání slavné Samuelsonovy učebnice ekonomie:

---

⁶⁹ *The question is not – as it is conventionally put – are shells, woodpecker scalps, cattle, goats, dog teeth or kula valuables „really“ „money“. It is, rather, how are the similarities and the differences between such items and dollars related to similarities and differences in socio-economic structure?*

„Peníze“ se dají objevit téměř v jakékoliv společnosti (minulé či současné), pokud chce člověk zahrnout do peněz „tabák, usně i kůže, kožešiny, olivový olej, pivo i tvrdý alkohol, otroky i manželky... obrovské kameny i památníky nebo cigaretové nedopalky“, jak je zvyklý dělat Samuelson (Samuelson 1973, pp. 274-6). Pokud se takové předměty v určité společnosti nevyskytují, dá se vždy prohlásit, že tato společnost peníze pouze ještě neobjevila. Všechny společnosti jsou pak založeny na směně nebo by alespoň byly, kdyby bylo přirozeným sklonům dovoleno vzkvétat. Pokud se chce definovat téměř jakoukoliv lidskou interakci jako „směnu“, pak může být směna nalezena v jakékoliv společnosti. A nakonec, všechny takové směny musí být činěny na základě chladné kalkulace vlastního zisku, protože žádná jiná směna nemůže být racionální. (Wray 2012: 5 – překlad J. K.)⁷⁰

Dalším důsledkem přijetí *teoretické definice* je předpoklad, že dělba práce je základním zdrojem sociální koheze. To je rovněž dědictví příslušné interpretace antických textů optikou moderních ekonomů. Specializovaní výrobci produkují, vyměňují a navzájem se potřebují. Peníze jako *prostředek směny* jim toto všechno umožňují. Pakliže ale připustíme, že sociální koheze není v dané společnosti dána dělbou práce, ale třeba náboženstvím či potřebou obrany proti společnému nepříteli, pak můžeme vzrůst specializace vnímat spíše jako známku dezintegrace starého společenského řádu a znak jeho nahrazování novými zdroji společenské soudržnosti. Dělbba práce *není* univerzálním pojítkem všech typů společností (srov.: Cotterel 2004: 65).

2. 1 Čtyři funkcionalistické charakteristiky peněz: dědictví W. S. Jevonse

První pokus o systematickou srovnávací analýzu nějak obecně pojatých peněz učinil ještě před Mengerem již zmíněný William Stanley Jevons. I on nicméně vyšel z představy, že peníze jsou primárně to, co zprostředkovává směnu, a proto musí být v dané společnosti chápáno jako měřítko hodnoty. Jevonsovo myšlení bylo v dané problematice prakticky totožné s Mengerovým, neakcentoval ale tolik teoretickou reflexi své metody:

Funkce peněz

---

70 “Money” can be discovered in almost any society (past or present) if one is willing to include as money “tobacco, leather and hides, furs, olive oil, beer or spirits, slaves or wives...huge rocks and landmarks, and cigarette butts,” as Samuelson is wont to do (Samuelson1973, pp. 274-6). If such objects cannot be found in a particular society, one can always argue that this society merely has not yet discovered money. All societies are based on exchange, or at least would be if natural propensities were allowed to flower. If one is willing to define almost any human interaction as an “exchange,” then exchange can be found in any society. Finally, all such exchanges must be made on the basis of cold calculation of self-gain, for no other exchange could be rational.

Viděli jsme tři obtíže spojené s praktikováním jednoduchého barteru, jmenovitě nepravděpodobnost shody mezi osobními zájmy a osobním vlastnictvím; složitost směny, která není tvořena v podmínkách jednotného prostředku; a potřeba nějakého prostředku dělení a rozdělení hodnotných předmětů. Peníze překonávají tyto obtíže tím, že projevují dvě vrcholně důležité odlišné funkce -

1) Prostředek směny

2) Obecné měřítko hodnoty

Ve své první podobě jsou peníze prostě jakékoliv zboží oceňované všemi osobami, jakýkoliv kousek jídla, oděvu nebo ozdoba které jakákoliv osoba ochotně přijme, a které proto každá osoba touží mít při sobě ve větším nebo menším množství, v zájmu toho, aby měla kdykoliv prostředky k obstarávání životních nezbytností. (Jevons 1896: 13 – překlad J. K.)⁷¹

Z těchto dvou základních určení se pak přirozeně vyvinuly další dvě. Jevons, podobně jako jeho předchůdci a následovníci, předpokládal, že peníze jakožto určité předměty jsou nezbytné pro rozvoj obchodu, a že možnosti půjček a dluhů závisí na ustanovení nějakého fyzického prostředku směny:

Třetí funkce peněz se brzy vyvinula sama od sebe. Obchod nemohl mnoho postoupit, dokud si lidé nezačali navzájem půjčovat a nebyly uzavírány dluhy různého původu. V některých případech je skutečně obvyklé vrátit zcela stejný předmět, který byl vypůjčen a skoro v každém případě by bylo možné splatit stejným druhem zboží.

(...)

Toto zboží bude obvykle aktuálními penězi, a proto bude plnit funkci vyjádření hodnoty (při splácení dluhů – doplněno J. K.) (Jevons 1896: 14 – překlad J. K.)⁷²

---

71 *The functions of money.*

We have seen that three inconveniences attach to the practice of simple barter, namely, the improbability of coincidence between persons wanting and persons possessing; the complexity of exchanges, which are not made in terms of one single substance; and the need of some means of dividing and distributing valuable articles. Money remedies these inconveniences and, thereby performs two distinct functions of high importance, acting as -

1) A medium of exchange.

2) A common measure of value.

In its first form money is simply any commodity esteemed by all persons, any article of food, clothing, or ornament which any person will readily receive, and which, therefore, every person desires to have by him in greater or less quantity, in order that he may have the means of procuring necessaries of life any time.

72 *This commodity will usually be the current money, and it will thus come to perform the function of a standard of value.*

A third function of money soon develops itself. Commerce cannot advance far before people begin to borrow and lend, and debts of various origin are contracted. It is in some cases usual, indeed, to restore the very same article which was borrowed and in almost every case it would be possible to pay back in the same kind of commodity.

(...)

Konečně mohou být i uchovatelem hodnoty, pakliže dochází k dálkovému obchodu:

*Stojí za zjištění, zda peníze také neslouží také čtvrtému odlišnému účelu – ztělesňování hodnoty při dopravě na vzdálená místa. (Jevons 1896: 15 – překlad J. K.)*⁷³

Klíčové je, že se Jevons rozhodl definovat peníze jejich funkcemi, ovšem opět pochopitelnými jen díky předpokladu již monetizované společnosti. Zavedl tak do debaty perspektivu *moeny is what moeny does* (Codere 1968: 558; Ingham 2004: 19). Zaujetím funkcionalistického prizmatu ovšem dochází k fundamentální ontologické redukci, která vylučuje obecnou uplatnitelnost definice. Podobně jako Menger pochopil hospodářického člověka jako svůj *ideální typ*, a pak ho nechal spontánně odhalit předem danou základní funkcí peněz, nadefinoval Jevons napřed funkce (první je *prostředek směny*) a následně došel k prakticky stejnému výsledku. Aby dané artefakty, jímž je jako penězům rozuměno, mohly své funkce plnit, musí se jim přizpůsobit i představa jednání lidí hospodářících v daném institucionálním kontextu. To zcela zastírá možnost porozumět významům, které artefaktům, jež se z funkcionálního hlediska jeví jako peníze, připisovali a připisují jejich uživatelé.

2. 2 Odmítnutí funkcionalistické perspektivy: teorie MNAW systémů

Proti Jevonsovu funkcionálnímu pojetí peněz vystoupila už v roce 1968 americká kulturní antropoložka Helen Codere v článku *Money-Exchange systems and a theory of money*:

*Jedním z nejranějších pokusů vyvinout srovnávací teorii peněz bylo Jevonsovo Peníze a mechanismus směny (1900), ve kterém shromáždil několik řídkých, náhodných (hit-or-miss) údajů o penězích v loveckých, pasteveckých a zemědělských ‚státech‘ a sestavil čtveřici svých slavných funkcí peněz: měřítko hodnoty, prostředek směny, uchovatel hodnoty a základ hodnoty (ve smyslu prostředek k umořování dluhů – pozn.: J. K.). Jevonsovy funkce jsou od té doby stále s námi, ačkoliv se překrývají, jsou zbytečné a zmatené. Nikdy není jasné, kdy určité peníze konečně dosáhnou jedné z těchto funkcí. Dělá z nich například využití v malém počtu směn v dané společnosti prostředek směny? Nikdy nebylo vyjasněno, zda peníze musí mít všechny tyto funkce, aby byly penězi; (Codere 1968: 558 – překlad J. K.)*⁷⁴

This commodity will usually be the current money, and it will thus come to perform the function of a standard of value.

⁷³ *It is worthy of inquiry whether money does not also serve a fourth distinct purpose – that of embodying value in a conveyance to distant places.*

⁷⁴ *One of the earliest attempts to develop a comparative theory of money was Jevons's Money and the mechanisms of exchange (1900) in which he assembled some thin, hit-or-miss data on money in the hunting, pastoral and agricultural ‚states‘ and set forth his famous functions of money: measure of value, medium of*

Na kritice, kterou vyjádřila Helen Codere, je nejdůležitější jasně formulovaná změna perspektivy. Pakliže se peníze pokoušíme obecně nadefinovat tím, co peníze dělají (*money is what money does*), přenášíme tak nutně perspektivy vytvořené pro popis již monetizované společnosti do nemonetizovaných kulturních kontextů, a to občas i tak krkolomně, jak se to činí při objevování příběhu předcházejícího *teoretickou definici* do dějin a kultur.

Je zajímavější neptat se, co peníze dělají, ale ptát se, co znamenají. To není hra se slovy, jde o změnu přístupu, který umožňuje pochopit, že v konkrétních společnostech jsou pak předdefinované jevonsovské funkce myslitelné jen jako závisle proměnné na celku kulturních institucí. Peníze si nemusíme nutně představovat jako *nástroj* efektivní hospodářské interakce s ostatními, můžeme je rovněž chápat jako *symbol* určitého vztahu jednotlivce ke světu a společnosti. Porozumění každému symbolu je pak závislé na kulturně daném komplexu významů. Peníze mají svou fyzickou reprezentaci (jsou artefakty), ovšem způsob užívání tohoto artefaktu je dán specifickým porozuměním jeho významu jakožto symbolu (Codere 1968: 559-560).

Na základě charakteru významové interakce mezi směňovanou ekonomickou produkcí a příslušnými symbolickými artefakty vypracovala Codere teorii MNAW systémů. Počáteční písmena představují zkratky slov *peníze* (money), *číslo* (number), *množství* (amount), *písmo* (writing). Podle míry integrace určitých předmětů definovaných jako peníze do systému významů dané společnosti je pak identifikován stupeň její monetizace.

V nejjednodušším „M-systému“ existují nějaké symbolické předměty, které se směňují, a zároveň existuje směna ekonomické produkce, ale mezi těmito kategoriemi neexistuje vzájemný množstevní poměr (*without any numerical or amounts quantifications*) (Codere 1968: 563). Příkladem takového systému je podle autorky výměnný systém *Kula*. Ozdoby *vagu‘a*⁷⁵ (náramky *mwali* a náhrdelníky *soulava*) pak nejde za peníze považovat, hledáme-li u nich základní jevonsovské funkce, jak popisuje Malinowski:

Další aspekt, který má velký, možná největší, význam, a který patrně nejlépe odhaluje neobvyklý charakter Kuly, je mentální přístup domorodců ke znakům (token) bohatství. Ty nejsou nikdy používány jako platidla nebo peníze, a nejsou za ně ani považovány. Těmto exchange, store of value, and standard of value. Jevons's functions have been with us ever since, although they are overlapping, redundant and confused. It has never been clear when a money definitely has one of these functions. Does it use, for example, in a small number of exchanges in a given society make it a medium of exchange? It has never been clear whether a money ;

75 Transkripce není zcela jasná. Zatímco Codere píše *vagu‘a*, Malinowski *vaygu‘a*. V práci je respektována Malinowského transkripce s výjimkou pasáží, které citují Codere.

hospodářským nástrojům se velmi málo podobají, pokud je tam vůbec nějaká podobnost, kromě toho, že peníze i vaygu‘a představují koncentrované bohatství. Vaygu‘a se nikdy nepoužívá jako prostředek směny nebo měřítko hodnoty, což jsou dvě nejdůležitější funkce platidel či peněz. Každý kus vaygu‘a má v Kula jediný hlavní účel po celou dobu své existence – být držen a vyměňován; (Malinowski 1932: 510-511 – překlad J. K.)⁷⁶

Mají-li být vaygu‘a „koncentrovaným bohatstvím“, aniž by zprostředkovávaly směnu či byly ve vyjádřitelném poměru k množství spotřební ekonomické produkce, musíme bohatství definovat prostě jako symbolickou kategorii. Bohatý není v systému Kula ten, kdo může vlastnit velké množství různých ekonomických statků, protože má hodně peněz, jako je tomu v komercializovaných a konzumních ekonomikách, ale ten, kdo drží vaygu‘a, protože právě pak je v daném kulturním kontextu vnímán jako bohatý a vnímá tak samozřejmě i sám sebe (je otázka, nakolik je pak výraz „bohatý“ vlastně kulturně kompatibilní). Tento pocit si pak mohou jednotliví účastníci Kula zprostředkovávat tím, jak mezi nimi vaygu‘a kolují. Účastníci Kula tedy nejsou bohatí v komerčním slova smyslu, mohou však být bohatí ve smyslu svého vlastního systému směny. Codere tedy v rozporu s Malinowskim označuje vayga‘a jako peníze, ačkoliv vykazují pouze jednu z jevovských charakteristik, viděno z perspektivy uživatelů daných symbolických artefaktů⁷⁷.

Složitějším systémem je „MN-systém“. V něm se početní soustava (přítomná patrně u všech lidských kultur, nikoliv však nutně propojená se směnou ekonomických statků – srov.: Codere 1968: 563) propojuje s aktem směny, v níž hrají roli standardizované symbolické předměty. Tak například u Juroků znamenal náhrdelník z ulit měkkýšů rodu *dentalium* jedno rybářské místo či jednoho otroka, dva náhrdelníky dvě místa či dva otroky nebo dva náhrdelníky jednoho otroka, který je považován za kvalitnějšího, či velký člun atd. Důležité je,

⁷⁶ Another aspect of great, perhaps the greatest, importance and which perhaps reveals best the unusual character of the Kula is the natives' mental attitude towards the tokens of wealth. These latter are neither used nor regarded as money or currency, and they resemble these economic instruments very little, if indeed there is any resemblance at all, except that both money and a gu a represent condensed wealth. Vaygu‘a is never used as medium of exchange or as measure of value, which are the two most important functions of currency or money. Each piece of vaygu‘a of the Kula type has one main object throughout its existence — to be possessed and exchanged;

⁷⁷ Phillip Grierson formuloval své porozumění M-systému jednou větou, která sice vystihuje pointu, na druhou stranu však obsahuje obrat *medium of exchange*: Začíná se konceptem „peněžních předmětů“ (M), fyzických forem peněžních symbolů, čistých prostředků směny užívaných bez jakéhokoliv vztahu k určitému množství (It starts with the concept of „money-stuff“ (M), the physical form of the money symbol, a pure medium of exchange employed without any reference to specific amounts.) (Grierson 1978: 20 – překlad J. K.). Výraz *medium of exchange* zde má i s ohledem na další smysl věty patrně spíše význam *nástroj směny*, tedy něco, co má být směňováno primárně proto, aby proběhla výměna se svým symbolickým a vztahovým významem, nikoliv proto, aby se směňující obohatil v úzce ekonomickém slova smyslu.

že se zde začíná tvořit vědomí, že držení více symbolických předmětů prostředkuje přístup k většímu množství ekonomických statků. Peníze se tak zde mohou stát *měřítkem hodnoty* (Codere 1968: 563-4).

V „MNA-systémech“ se utvářejí jednotky umožňující stanovit standardizované množství určitého ekonomického statku, který může být směněn za určité standardizované symbolické artefakty, tedy peníze. Těmito jednotkami mohou být třeba jednotky objemové či délkové, pomocí nichž lze například obilí nakupovat na strychy, plátno na lokte či jakékoliv jiné jednotky, pomocí nichž lze rozměřit to, co má být vyváženo určitým množstvím peněz. Podobnou tendenci bychom patrně mohli hledat už v předchozím systému, z hlediska porozumění problému by to ale bylo zbytečné. Smysluplné odlišení spočívá v charakteru obchodované produkce v té které kultuře. Tak je například obilí v žité praxi zemědělců tohoto systému počitatelnější, než rybářská místa lovců a sběračů z předchozího příkladu.

V „MNAW systémech“ pak k předchozímu přistupuje možnost zápisu číselně vyjádřitelných poměrů mezi jistým množstvím peněz a jistým množstvím ekonomických statků. Peníze, symboly, pak už nemusí být ani artefakty, jejich fyzickou podobu reprezentuje určitý zápis.

Codere alternativní systém se velkého rozšíření nedočkal. Zde jsme ho ale uvedli především kvůli zajímavému postřehu, že Jevons, Menger i další tvůrci ekonomického paradigmatu si v podstatě nemohli nebo později spíše nechtěli představit⁷⁸, že by původ peněz mohl ležet v něčem jiném, než je směna orientovaná na individuální obohacení. Peníze jako instituce mají být v jejich světě ve své podstatě neměnné. Každá jiná perspektiva ovšem vyžaduje fundamentální zpochybnění tohoto ekonomického axiomu.

---

78 Zejména z důvodů prosazování určité hospodářské politiky. V této práci nám ovšem nepřísluší zabývat se těmito motivy hlouběji. Výklad dějiny není nikdy politicky neutrální, byť by mělo jít o dějiny psané bez historických pramenů.

3 Myslet peníze: primát kvantifikace hodnoty

Zda se rozhodneme určité artefakty (například ozdoby *vayga'a*) v určité kultuře nazývat penězi či ne, je v podstatě arbitrární rozhodnutí. Toto rozhodnutí pak ale zavazuje k odpovědnosti udržovat význam daného výrazu při popisu institucí dané kultury (v uvedeném příkladě instituce bohatství, tedy co a jak je mezi účastníky *Kula* jako bohatství chápáno). Záleží na tom, které jevonskovské funkce a v jakém počtu považujeme za rozhodující či primární, pokud tedy přijmeme funkcionalistické východisko (*money is what money does*).

Nicméně i když funkcionalistické východisko přijmeme, nezdá se, že by prvotní funkcí, kterou v dějinách sehrály nějak standardizované artefakty, mohlo být zprostředkovávat směnu.

Aby určité standardizované artefakty mohly směnu zprostředkovávat, musí napřed dojít k vytvoření poměrů mezi množstvím těchto artefaktů a ostatní ekonomickou produkcí (součástí dané kultury tedy musí být alespoň „MN systém“). To neznamená, že tyto poměry musí být neměnné, musí ale existovat. To, co nutně předchází vytvoření peněz jakožto artefaktů schopných prostředkovat směnu, je propojení abstraktních jednotek číselného systému umožňujícího porovnávat hodnoty statků a utvořit tak v dané kultuře pojem (tržní) ceny. Teprve potom lze kterýkoliv ekonomický statek ocenit a dosáhnout tak případně funkce *zprostředkovatele směny*. To bylo zřejmé myslitelům uvažujícím o penězích neortodoxním způsobem už před tím, než do debaty vstoupila kulturní a sociální antropologie. Mitchell-Innes například nepovažoval za peníze jakékoliv fyzické artefakty, ale právě ony abstraktní jednotky rozměřující svět ekonomické produkce na vzájemné hodnotové poměry:

Co je peněžní jednotka? Co je to dolar?

Nevíme. Vše, co víme s jistotou - a rád bych znovu opakoval a zdůraznil skutečnost, že v tomto bodě jsou důkazy, které jsem v těchto člancích zvládl jen stručně naznačit, jasné a přesvědčivé - vše, co vím, je, že dolar je měřítkem hodnoty všech komodit, ale sám o sobě komoditou není, ani ho nelze vtělit do žádné komodity. Je nedotknutelný, nehmotný, abstraktní. (Mitchell-Innes 1914: 160 – překlad J. K.)⁷⁹

Rozměření světa na abstraktní jednotky hodnoty, řekněme hodnotová kvantifikace, je primárním předpokladem fungování peněz jako *prostředku směny*. Je pozoruhodné, že Georg Simmel ve své *Philosophie des Geldes* z roku 1900 tento problém sice postřehl, ale vyřešil ho

---

⁷⁹ *What is a monetary unit? What is a dollar?*

We do not know. All we do know for certain — and I wish to reiterate and emphasize the fact that on this point the evidence which in these articles I have only been able briefly to indicate, is clear and conclusive — all, I say, that we do know is that the dollar is a measure of the value of all commodities, but is not itself a commodity, nor can it be embodied in any commodity. It is intangible, immaterial, abstract.

přínejmenším překvapivě. Začal jednoduše považovat podobné rozměrování hmotného světa do vzájemných hodnotových poměrů demonstrovaných směnou za téměř apriorní formu lidské zkušenosti:

Vzájemnost sebevyvažování, díky níž každý objekt hospodaření vyjadřuje svou hodnotu v nějakém jiném předmětu, vyzvedá oba z jejich pouhého pocitového významu: Relativita určení hodnoty znamená její objektivaci. Základní vztah k člověku, v jehož pocitovém životě se ovšem všechny hodnotící procesy odehrávají, se zde předpokládá, je tak řečeno vrostlý do věcí a věci jím vyzbrojené vstupují do onoho vzájemného vyvažování, jež není důsledkem jejich hospodářské hodnoty, nýbrž již jejím nositelem či obsahem. (Simmel 2011: 44 – překlad Milan Váňa)⁸⁰

Základní abstraktní jednotkou, která umožňuje zakoušené poměry hodnot vyjadřovat, jsou pak podle Simmela právě peněžní jednotky, a ty zas v podstatě umožňují vytvářet společnost. Podobnost s výše představenou aristotelskou metafyzikou peněz patrně nebude náhodná.

Tak to ale patrně není, rozlišení bude subtilnější. Člověk sice nejspíš skutečně vrůstá do schopnosti oceňovat svět podle individuálních preferencí, které zacilují jeho jednání v kontextu specifických kulturních institucí, to však neznamená, že by se tato schopnost automaticky propojovala s příslušným početním systémem, byť se tento také vyskytuje snad u všech kultur (srov.: Polanyi, Dalton 1968: 88). Hodnotová kvantifikace podle vzoru moderních monetizovaných ekonomik není „přirozená“, jak ukazuje už jen nestejnost závěrů ekonomicky antropologických studií.

Kruciální otázka tedy zní, jak docházelo k rozměření světa do vzájemných hodnotových poměrů. Jak se do určitých kultur dostal pojem peněžně vyjádřitelné ceny a jak vůbec mohl být pochopen jeho význam? Historikové zabývající se penězi způsobem nikoliv a-historickým v tomto procesu žádné indície ve prospěch směny motivované zvyšováním individuálního užitku ze spotřeby nenacházejí. Zavádění ceny se zdá být v různých kulturních kontextech řízeno institucemi, které nemají s trhem primárně nic společného. Chrámové komplexy a paláce ve starověké Mezopotámii administrativně zaváděly poměry mezi množstvím stříbra a obilí, aby tak mohly lépe organizovat vlastní hospodaření (Hudson in Wray 2004: 111-112), kusy

---

80 *Die Gegenseitigkeit des Sichauwiegens, vermöge deren jedes Objekt des Wirtschaftens seinen Wert in einem anderen Gegenstande ausdrückt, hebt beide aus ihrer blossen Gefühlsbedeutung heraus : die Relativität der Wertbestimmung bedeutet ihre Objektivierung. Die Grundbeziehung zum Menschen, in dessen Gefühlsleben sich freilich alle Wertungsprozesse abspielen, ist hierbei vorausgesetzt, sie ist in die Dinge sozusagen hineigewachsen, und mit ihr ausgerüstet treten sie in jene gegenseitige Abwägung ein, die nicht die Folge ihres wirtschaftlichen Wertes, sondern schon dessen Träger oder Inhalt ist. (Simmel 1900: 30)*

dobytky reprezentovaly ve starověkém Řecku účetní jednotku díky veřejným náboženským obřadům (Semenova 2011b: 382-383). Germánské kmeny starověké a raně středověké Evropy se zase snažily vyjadřovat poměr mezi způsobenou škodou a množstvím nějaké standardizované ekonomické produkce (včetně drahých kovů) proto, aby zabránily vleklým kmenovým válkám a krevní mstě, kteroužto instituci známe pod označením *wergeld* (Grierson 1978: 14). Ani ve slovanských jazycích nemá výraz **cěna* (*cena*) se směnou motivovanou ekonomickým ziskem etymologicky primárně nic společného. Slovo původně označovalo náhradu za zabití (Vaněček 1942: 134-135), případně obecně pokutu za ublížení (Machek 2010: 83). Jde tedy o významový ekvivalent germánského *wergeldu*.

Až zavedení kategorie účetních jednotek vyjadřitelných buď zápisem nebo množstvím určitých artefaktů umožňuje směnu jakékoliv produkce za tyto jednotky, tedy monetizovaný obchod. Fyzické artefakty (chápané jako peníze) tu pak reprezentují početní jednotky sloužící jako prostředek směny. Ve vyloženém kontextu je ale lépe chápat peníze spíše jako symboly splácené povinnosti než jako symboly zboží.

Ve světle výše uvedeného začíná být zřejmé, jak velmi komplikovanou je i jevonskovská kategorie *uchovatel hodnoty*. Ne vše, co v daném kontextu *hodnotu uchovává*, může posloužit jako prostředek směny, jak jsme viděli u ozdob *vaygu'a*. Cennosti nemají automatickou likviditu právě proto, že bohatství se v daném kontextu nedefinuje jako možnost vlastnit a spotřebovat velké množství toho, co vyprodukovali ostatní. Obecně je pak lépe hovořit o některých artefaktech navázaných na určité komplexy kulturně podmíněných významů jako o *představitelích hodnoty*, než jako o jejich *uchovatelích*. Bohatství je ve společnosti pracující s artefakty – *představiteli hodnoty* – totožné s prestiží, kterou vyjadřuje držení takových předmětů, nikoliv nutně s možností vlastnit mnoho statků ekonomické spotřeby. Tyto dvě kategorie spolu nemusí bezpodmínečně souviset, ačkoliv v naší současné kultuře jsou tak převážně vnímány.

Na druhou stranu vše, co svět rozměruje na poměry hodnot, také hodnotu uchovává, pakliže je to směnitelné za ekonomickou produkci. Učinit „svět směnitelným“ je pak patrně smyslem této kvantifikace hodnoty. Aby tedy určité artefakty mohly vůbec hrát v dané kultuře roli *zprostředkovatele směny*, musí být splněny předchozí podmínky. Svět musí být představitelný jako rozměřený na ceny, přičemž obecnější a ne vždy do celého procesu zahrnutou kategorií, je i kulturně podmíněná možnost určitých artefaktů *představovat hodnotu*. Hodnota je ekonomické kvantifikaci nadřazená kategorie. Teoretická definice peněz jako

prostředku směny se pak vlastně pokouší stavět celý proces odzadu, což nazývá logickým vyvozáním a buduje tak metafyziku ekonomistického paradigmatu.

4 Směna v archaických společnostech: za perspektivou zcela jiných světů

Už jsme řekli, že se teoretická ekonomie nemůže zříci svého nároku vyjadřovat se k podstatě směny, protože tím ospravedlňuje vlastní paradigma. V rámci něj vidí jako základ existence lidské společnosti směnu ekonomické produkce mezi jedinci, která přináší oběma stranám možnost diverzifikovat svou spotřebu, což má být univerzálně žádoucí, a proto vést k produkční specializaci, díky níž je společnost soudržná. Peníze jako *prostředek směny* jsou pak podmínkou i produktem fungování takového řádu (jsou metafyzicky). Sociální antropologie a sociologie uvažující o společnosti neekonomistickým způsobem ovšem ukázala nutnost znovu promýšlet podstatu směny hospodářské produkce:

To nás vede k nutnosti uvažovat o dělbě práce z nového úhlu pohledu. V tomto případě jsou totiž hospodářské služby, které může poskytnout, něčím velmi málo významným ve srovnání s morálním dopadem. Její pravou funkcí je vytvářet mezi dvěma či více osobami pocit solidarity. Ať se k tomuto výsledku dospěje jakýmkoliv způsobem, právě on stojí u vzniku kroužků přátel a vtiskuje jim svou pečeť. (Durkheim 2004: 55 – překlad Pavla Doležalová)⁸¹

Podobné myšlení jsme viděli i u Polanyiho kritiky ekonomistického způsobu čtení Aristotela. Veškeré závěry neekonomických oborů jsou ale pro ortodoxní ekonomy v podstatě nekomunikovatelné, neboť vycházejí z kladení otázek mimo tematické zaměření samotné ekonomie.

Je ironií dějin přemýšlení o podstatě směny, že se jejího neekonomistického rozměru svým způsobem dotkl i Menger. Ovšem subjekty, které by směňovaly pro „potěšení ze směny“ (antropologickou perspektivou řečeno, směňovaly by pro potvrzení existence vzájemného vztahu), se Mengerovi zdály hodny obecného uznání za pošetilé (*unsinnig*):

Zprvė pro objasnění problému předpokládejme, že dva sousedící sedláci mají oba velký nadbytek stejného druhu ječmene po dobré sklizni a neexistují mezi nimi překážky pro uskutečnění výměny určitého množství. V takovém případě mohou farmáři popustit uzdu svému sklonu obchodovat a mohou vyměnit 100 měřic nebo jakékoliv jiné množství ječmene mezi sebou. Ačkoliv neexistuje důvod proč by měly ustát v obchodování v takovém případě, jestliže směna zboží sama o sobě poskytuje potěšení účastníkům, věřím, že nic není jistější, než že by se tito dva jedinci společného obchodování vzdali. Kdyby měli nicméně setrvat při takovém

---

⁸¹ *Nous sommes ainsi conduits à considérer la division du travail sous un nouvel aspect. Dans ce cas, en effet, les services économiques qu'elle peut rendre sont peu de chose à côté de l'effet moral qu'elle produit, et sa véritable fonction est de créer entre deux ou plusieurs personnes un sentiment de solidarité. De quelque manière que ce résultat soit obtenu, c'est elle qui suscite ces sociétés d'amis, et elle les marque de son empreinte.* (Durkheim 1978: 61)

směňování, hrozilo by jim právě kvůli potěše z takového způsobu obchodování, že by byli ostatními hospodařícími jednotlivci považováni za pošetilé. (Menger 1871: 153-154 – překlad J. K.)⁸²

Nemá smysl rozebírat, že se zde Menger vlastně odvolal na sociální tlak (...považováni za pošetilé...) při směně, což je v rozporu se čtvrtou charakteristikou jeho vlastního *ideálního typu* směňujícího individua, které užívá jako metodický nástroj. Jeho porozumění sociálním interakcím, včetně směny hmotné produkce, je zcela plánovitě velice omezené, aby mohlo být podle jeho definic vědecké. Rozlehlé horizonty významů směny statků a služeb, jak byly pozorovány, rekonstruovány a popsány ekonomickými antropology, zůstávají teoretické ekonomii zcela skryté. Je to však teoretická ekonomie, co stále dominantně definuje, co jsou peníze. Jak zcela jiné významové světy obývají v otázkách směny teoretičtí ekonomové a ekonomičtí antropologové.

V tento moment můžeme upozornit na další rozměr debat o podstatě peněz. Příběh předcházející *teoretickou definici* vnímají někteří jeho kritikové jako samoučelnou demonstraci moderní individualistické etiky, kdy je na předpokládaných interakcích jejích abstrahovaných nositelů vystavěna mengerovská teoretická ekonomie (Armstrong, Siddiqui 2019: 100). Peníze, viděné jako *prostředek směny*, jsou pak odvozeny jen z takového pochopení směny, které představuje podstatu mezilidských vztahů jako individualistickou a utilitaristickou. Není podstatné, jestli chtěl Menger opravdu budovat hodnotově neutrální vědu a egoistické individuum mu pouze posloužilo jako ideálně typická abstrakce, anebo jestli chtěl svými vědeckými abstrakcemi legitimizovat individualistický egoismus jakožto racionální a vědecky popsatelnou podstatu člověka. Důležité je, že lze (ačkoliv to patrně není nutné) převést debatu o podstatě směny a peněz na etickou rovinu. Právě o to se pokusil také Marcel Mauss v *Essai sur le don* (Mauss 1999: 135 dále 137-139), když v jeho závěru pochopil ekonomistickou abstrakci člověka jako specifický etický imperativ, morální projekt moderní doby, a jako takový ho odmítl:

---

82 Setzen wir nun, um zunächst das obige Problem vollkommen klar zu stellen, den Fall, zwei benachbarte Landleute hätten nach einer günstigen Ernte einen drossen Ueberfluss an Gerste derselben Art, und es würde dem thatsächlichen Austausch von Quantitäten derselben kein Hinderniss entgegenstehen. In diesem Falle könnten die beiden Landleute sich der Lust am Tausche in unbeschränkter Weise hingeben und z. B. Je 100 Metzen ihrer Gerste, oder sonst beliebige Quantitäten dieses Gutes gegeneinander austauschen und wieder austauschen. Obzwar nun aber nicht abzusehen ist, warum sie nicht auch in diesem Falle tauschen sollten, wofern der Austausch von Gütern an und für sich für die Tauschenden mit einer Lust verbunden wäre, so ist, wie ich glaube, doch nicht sicherer, als dass dieselben in dem obigen Falle sich jedes Austausches enthalten, und falls sie nichtsdestoweniger einen solchen Tausch vornehmen würden, in die Gefahr kämen, von den übrigen wirtschaftenden Individuen um solcher Lust am Tausche willen, geradezu für unsinnig erklärt werden.

Teprve naše západní společnosti, v době zcela nedávné, udělaly z člověka „ekonomického živočicha“. Ne všichni jsme však zatím bytostmi takového druhu. V našich masách i elitách je čiré a iracionální plýtvání běžnou praxí, je také dosud příznačné pro některé šosáky z řad naší šlechty. Homo oeconomicus není za námi, je před námi jako člověk vědy a rozumu. Člověk byl velmi dlouhou dobu něčím jiným a není tomu tak dávno, co se stal strojem vybaveným počítadlem. (Mauss 1999: 148 – překlad Jiří Našinec)⁸³.

Explicitní přenesení debaty do morální roviny je ale vždy dvousečné. Jestliže klasičtí ekonomové budovali (snad mimoděk) určitý etický typ jakožto ideál teoretického volnotržního hospodářství, a jestliže svou snahu (patrně i sami před sebou) vydávali za úsilí o vytvoření objektivní vědy o člověku a společnosti, pak ho Mauss mohl odmítnout jako eticky účelovou spekulaci. Pak ale může být také Mauss kritizován za to, že svou vědeckou práci účelově podřizuje kritice teoretických východisek klasické ekonomie, aby ideologicky kompromitoval volnotržní hospodářství. Z podstaty věci se pak nezabývá směnou u archaických společností, ale profilací svých výhrad k etickým základům tržních ekonomik do kontextu archaických společností (srov.: Geary in Algazi, Groebner, Jussen 2003: 136-139; Wagner-Hasel in Algazi, Groebner, Jussen 2003: 170-171).

Zde se ale již dotýkáme otázek ideového významu společenských věd jako takových. Lze vůbec jakýkoliv poznatek o člověku a společnosti pronášet eticky neutrálně? Odpověď na tuto otázku necháme v této práci otevřenou a v načrtnutých úvahách už nebudeme pokračovat, ačkoliv už předchozí řádky v podstatě označují zde zaujímanou pozici.

Nemůžeme se ale vyhnout odpovědi na otázku, jaké základní teoretické schéma směny zvolit v další práci. Ekonomistické jsme odmítli jako principiálně a-historické i vnitřně nekonsistentní, zbývá tedy to, co můžeme nazvat antropologickou perspektivou. V dalším textu tedy budeme vycházet z předpokladu, že koloběh ekonomické produkce ve zkoumané době a

---

83 Ce sont nos sociétés d'Occident qui ont, très récemment, fait de l'homme un « animal économique ». Mais nous ne sommes pas encore tous des êtres de ce genre. Dans nos masses et dans nos élites, la dépense pure et irrationnelle est de pratique courante ; elle est encore caractéristique des quelques fossiles de notre noblesse. L'homo oeconomicus n'est pas derrière nous, il est devant nous; comme l'homme de la morale et du devoir; comme l'homme de la science et de la raison. L'homme a été très longtemps autre chose ; et il n'y a pas bien longtemps qu'il est une machine, compliquée d'une machine à calculer. (Mauss 2002a: 100)

provenienci neroztáčela individuální touha po pestřejší spotřebě⁸⁴, ale snaha budovat a udržovat vztahy zakomponované do kulturního kontextu dané společnosti.

4. 1 Dominance reciprocity a redistribuce jako obecné prizma středověkých ekonomik

Uvažovaným smyslem koloběhu ekonomické produkce tedy nebude předpoklad snahy o individuální obohacení, ale potvrzování vzájemnosti mezi jedinci i skupinami, případně demonstrace vzájemné závislosti. Výměna věcí a služeb uvnitř společenství neindikuje převážně obchod, ale ritualizovanou participaci na síti vzájemných závazků. Celky konkrétních tradičních pravidel tohoto „povinného obdarování“ pak drží v chodu koloběh věcí v určité skupině (i mezi skupinami navzájem) a dávají existovat celým sítím recipročních vztahů.

Tyto reciproční sítě jsou v archaických společnostech zcela nezbytné pro dlouhodobější přežití jedince i skupiny. Působí jako zábrana proti ozbrojeným konfliktům i jako pojistka pro případ výpadku vlastní hospodářské produkce. Zbraně se neobrací proti těm, s nimiž se hodláme obdarovávat a darované potraviny ze vzdálenějších míst mohou pomoci překonat lokální neúrodu či nezdár při lovu. V budoucnu, v lepších časech, pak může obdarovaný jedinec či celá komunita někdejší štědrost vzdálenějších přátel, příbuzných či sousedů bohatě vynahradit. Protiváhou ekonomické produkce pak nejsou peníze, ale pocit vděku, závazek, vědomí loajality.

Reciprocitu, významový základ těchto sítí, pak můžeme typologicky rozdělit do tří kategorií - na pozitivní, vyrovnanou a negativní (zde podle Květina 2015: 185; srov.: Sahlins 1972: 191-196). Pozitivní reciprocitu mezi sebou uplatňují osoby natolik blízké, že je pro ně těžko představitelné, že by se měly snažit na sobě navzájem vydělávat. Směňovaná ekonomická produkce má plnohodnotnou podobu darů a existuje silný sociální tlak, aby tyto byly z toho nejlepšího, co může dárce nabídnout. Sám pak může samozřejmě i to nejlepší očekávat, ovšem nezištně a shovívavě. Ochota všech zúčastněných se takto chovat pak vyplývá z primárních sociálních vazeb a je také formou jejich projevu. Pozitivní reciprocita se uplatňuje v rámci rodin či u nejbližších sousedů.

---

84 Můžeme rovněž říci touha po maximalizaci užítu ze spotřeby při uvažování zákona klesajícího užítu ze spotřeby. Můžeme rovněž ve snaze nějak legitimizovat ekonomistické vidění podotknout, že tato touha není nijak obecně definována, je individuální a může se proto projevovat jakkoliv, třeba i altruistickým chováním, rozdáváním darů atd. Tím se ale dostáváme mimo rovinu falzifikovatelnosti už v rámci zvoleného paradigmatu. Tvzení, že člověk z logiky věci vždy a všude řídí své jednání snahou o maximalizaci užítu plynoucího z tohoto jednání (jinak by samozřejmě jednal jinak) s dodatkem, že užitek není nijak obecně definován a je otázkou („svobodné“) volby každého individua, je tak pouze určitá egoistická konfese, která neumožňuje pojmově rozlišovat rozdílné situace a nemůže nám říci nic než to, co už implicitně tvrdí. Je to další z četných sofistických základů ortodoxní ekonomie.

Vyrovnaná reciprocita pak udržuje širší okruhy vztahů. Jejím smyslem je vyměňovat si věci, které jsou v daném sociálním kontextu vnímány jako obdobně hodnotné. Zde by se asi chtělo namítnout, že takovou situaci už můžeme za směnný obchod směle označit a není potřeba zmnožovat užívanou terminologii. To by ovšem bylo zavádějící. Ani při vyrovnané reciprocitě se totiž strany nesnaží na směně vydělat, jejím smyslem je navzájem se ujistit, že si nejsou nebezpečné, a že jsou si připraveny v případě potřeby pomáhat. Neplatí to sice tak absolutně a bezpodmínečně, jako v předchozím případě, ale individuální snaha o zisk by byla při vyrovnaně reciproční směně nebezpečným hazardem. Není jistě rozumné snažit se vydělávat na obyvatelích sousední vesnice a urážet je podřadnými dárky, a při tom od nich brát pěkné a hodnotné, chceme-li mít klidný spánek a otevřenou možnost sousedské výpomoci v případě skutečného nebezpečí (srov.: Gouldner 1960: 174-175). Vyrovnaná reciprocita naopak může nabývat až kompetitivního charakteru, kdy se v podstatě neočekává, že směňované věci budou mít stejnou subjektivně prožívanou ekonomickou hodnotu. Je možné darovat věc „o trochu lepší“, než byla přijata a podpořit tak v obdarovaných pocit povinnosti vůči sobě sama (srov.: Graeber 2012: 82; též Květina 2015: 186). Z logiky věci se v mezích vyrovnané reciprocity lze udržet jen tehdy, pakliže ten, kdo byl „lépe obdarován“, unese po jistou dobu břímě „vděku“, které představuje určitou protiváhu samotného daru. Koloběh zavazujících darů musí mít vlastní korektivní mechanismy (například právě kritérium časového odstupu či společenské normy pro formu a obsah daru), jinak by vztah naplněný „velkými dary“ a „velkým vděkem“ přešel v pozitivně reciproční, anebo redistribuční. Při obdarování se nehledá rovnováha, naopak se nechává prostor pro vychýlení, o němž se předpokládá, že bude v budoucnu vyrovnáno, čímž se udržuje dobrý vztah plný únosného vděku i nearogantní blahosklonnosti, což jsou pocity ideálně čas od času střídané na obou stranách.

Kritérium individuálního zisku se dostavuje až v posledním případě – při negativní reciprocitě. V tomto směnném vztahu je snaha získat více, než co bylo vydáno. To je umožněno tím, že nejde primárně o dobré vztahy. Negativní reciprocita se tedy navazuje s cizinci, kteří mají cizinci zůstat. Směňované věci, jsou-li obě strany v mocensky srovnatelném postavení, tíhnou ke srovnatelné hodnotě (alespoň v očích každého z účastníků směny, nikoliv nutně celkově). To umožňuje stanovit cenu, která je výsledkem vzájemné konkurence.

Reciproční směnné vztahy

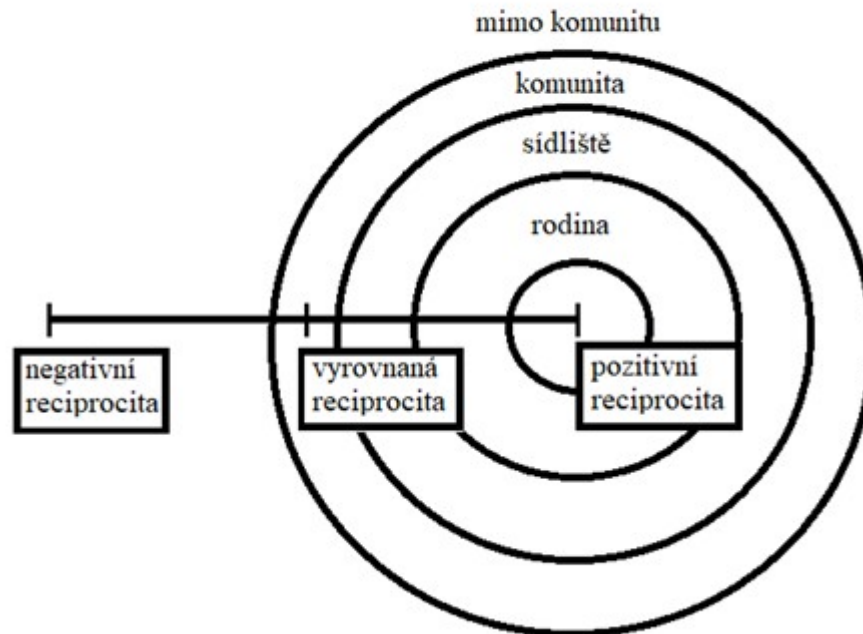

Schéma 2: Tři sféry vtaů, v nichž existuje směna ekonomické produkce. Podle Květina 2015: 185.

Ti, kdo směňují negativně recipročně, spolu samozřejmě mohou navázat dobré vztahy, ale to je až sekundární efekt „dobrého obchodu“. Ten je totiž, na rozdíl od pozitivní a vyrovnané reciprocity, postaven na snaze o individuální obohacení⁸⁵. Je ale důležité podotknout, že se stále jedná o vztah dvou jedinců, nikoliv o zcela anonymizovaný nákup a prodej. S tím se lze patrně setkat jen v současných společnostech masové spotřeby.

V případě vyšší míry vertikální sociální stratifikace se nemusí vždy očekávat, že bude dar oplacen. Obzvláště vlivná a ctěná osobnost může mít příležitost obdarovávat způsobem, který není v silách obdarovaného vyvážit už třeba jen proto, že je dárce osoba v nějak výjimečném postavení. Nemusí být určující, co je darováno, ale kdo daruje. Na místo oplátky daru se pak čeká trvalý vděk, závazek a loajalita, podobně jako v případě vyrovnané reciprocity, ovšem bez

⁸⁵ Lze říci, že tragickým omylem „mengerovského“ ekonomického přístupu ke společenským procesům je absolutizace optiky negativní reciprocity. Vztah, charakterizující v antropologické perspektivě cizince, je tu postulován jako metodický základ jakéhokoliv mezilidského vztahu, při němž dochází k výměně ekonomické produkce, a který je proto hoděn pozornosti teoretické ekonomie.

předpokladu střídání rolí⁸⁶. Štědrí a uctívání dárci tak kolem sebe vytvářejí suity loajálních „dlužníků“, kteří jsou jim neodčinitelně vděční a jsou připraveni svými službami udržovat a posilovat jejich moc. Takovou praxi nazýváme redistribucí.

Sdílení a přerozdělování produkce se tedy v rozhodující míře neděje jako kooperace a specializace ústící ve vyšší ekonomický výnos poháněný všeobecnou touhou po vyšším užitku ze spotřeby ekonomických statků, ale jako odraz složitého přediva vztahů, závazků a nedefinovaných povinností, v nichž se hraje o dobré vztahy, možnost spolehnout se na sousedy, odstranění pocitů ohrožení, jakož ale i o prestiž a moc. Tematická obtíž této práce spočívá také v tom, že prameny pro raný středověk produkovali „autoři říší“ a *teoretickou definici* peněz teoretici ekonomové modernizované současnosti. My se zde však snažíme zkoumat „peníze“ společnosti snad ještě do značné míry archaické (v tabulce označené jako „Kmeny“):

---

86 Pro zajímavost dodejme, že třeba i ve starší beletrii najdeme tuto skutečnost reflektovanou naprosto samozřejmě. Tak se například zchudlý statkář Pantělej Čertopchanov v Turgeněvových *Lovcových zápisích* rozčílí při představě, že by mu měl židovský obchodník, kterému dříve zachránil život, darovat krásného a drahého koně. Naprosto evidentní skutečnost, že nakonec obdarován byl, se hrdý Čertopchanov snaží zakrýt před sebou i před Židem tím, že s ním hraje hru na odklad platby (Turgeněv 2018: 296-297).

	Kmeny	Říše	Současnost
<i>Technologie</i>	<i>Vybavení pro lov a sběr, zahradní zemědělství a chov dobytka</i>	<i>Potřeby pro intenzivní zemědělství, zavlažování, orba, kovové nástroje, písmo</i>	<i>Průmyslové prostředky, zemědělská výroba, mechanizovaný transport, elektronické informační systémy</i>
<i>Ekonomika</i>	<i>Obživa i výroba zajišťována v rámci domácností, ceremoniální a reciproční směna, pořádání slavností a hostin</i>	<i>Dávky (tribut), daně, kořist, dobývání, otroctví, specializace, platidla, nerovná směna (směna za účelem zisku), omezená existence trhu, dálkový obchod s luxusními komoditami</i>	<i>Globální trhy, zboží, peníze, továrny, finanční instituce, státní dluh, korporace, hromadění kapitálu, nerovná směna</i>
<i>Společnost</i>	<i>Vesnická, nízká sídelní hustota, skupiny po 50, kmeny a vesnice po 500, rodina, příbuzenstvo, věkové kohorty, genderová kategorizace</i>	<i>Vyšší sídelní hustota v krajině, města do 100 000, společenské třídy, vládce, nobilita, prostí lidé, otroci, kasty, etnicita</i>	<i>Vysoká sídelní hustota, milionová města, sociální třídy, komunity společných zájmů, občanství</i>
<i>Politické zřízení/vláda</i>	<i>Politicky autonomní komunity a vesnice do 500, příbuzenské skupiny</i>	<i>Náčelnictví (5000), městské státy (50 000), království (5 mil.), říše (50 mil), armády, despotie, byrokracie</i>	<i>Ústavní státy stamilionů lidí, soudy, policie, profesionální armáda, demokracie, školství</i>
<i>Ideologie</i>	<i>Animismus, šamanismus, kult předků, duchové, mytologie, rituály, tabu, kouzla, věštění, zvířecí oběti</i>	<i>Mana, božstvo, polyteismus, králové vyvolení bohy, kněží, svaté texty, lidské oběti</i>	<i>Nacionalismus, patriotismus, monoteismus, vědění a informace, propagace, ekonomický růst, pokrok, volný trh</i>

Tabulka 1: Rozdíly v technologii, ekonomice, společnosti, politickém zřízení/vládě a ideologii v období kmenů, říší a současnosti. Převzato z Květina 2015: 126, upraveno pro potřeby práce.

Antropologická perspektiva není při výzkumu hospodářství raně středověkých společností nijak ojedinělá a tvrzení, že středověké hospodářství formovaly zejména sítě vzájemných závazků a povinností, nepůsobí nijak kontroverzně (srov.: např.: DUBY 1974: 56;

Grierson 1959: 137; k diskusi např. Curta 2006: 672-677 a další). Nesamozřejmě se však zdá mít toto na paměti i ve chvíli, kdy jsou tématem výzkumu platidla. Téma peněz občas doslova aktivizuje onen myšlenkový vír příběhu *teoretické definice* se všemi výše popsányi důsledky, především s protežováním představy univerzální existence tržní mentality.

Mince, tzv. „primitivní platidla“ nebo luxusní předměty vzdálené provenience, neindikují (ale ani nevyklučují) přímo praxi obchodu orientovaného na zisk v tom daném místě (srov.: Grierson 1959: 139-140)⁸⁷. Ta je totiž vázána právě na určitý způsob uvažování o světě, který se v raném středověku jistě vyskytoval, byl ale podmíněn specifickými a neuniverzálními významovými kontexty, jejichž přítomnost je snad možné dokázat, nedají se ale ekonomisticky předpokládat:

Vše, co víme o společenských podmínkách doby naznačuje, že alternativy k obchodu byly důležitější, než obchod samotný: důkazní břemeno leží na těch, kdo věří v opačný stav věcí. (Grierson 1959: 140)⁸⁸

---

87 Přesvědčení, že nález mincí implikuje představu monetizované směny v daném místě (např.: Klápště 2005: 317), nepodporuje nic kromě a-historických schémat ekonomistického paradigmatu.

88 *All that we know of the social conditions of the time suggests that the alternatives to trade were more important than trade itself: the onus probandi rests on those who believe the contrary to have been case.* (Grierson 1959: 140).

5 Neekonomistické dějiny nejstarších českých platidel

Dušan Třeštík definoval v úvodu svých *Počátků Přemyslovců* historickou vědu zcela paradigmaticky:

Neustále vznikají hypotézy, které se spojují v teorie, a na jejich základě se tvoří celkový obraz sdílený většinou vědců. Ten je už ale jen zčásti výsledkem vědecké práce. Značný podíl na něm mají hotové soudy (před-soudy, předsudky) doby, ty pravdy o světě, které sajeme s mateřským mlékem své kultury, aniž bychom o nich nějak zásadněji přemýšleli, neřku-li pochybovali. (Třeštík 1997: 14)

Ukázali jsme, jaká je povaha v současnosti dominantního paradigmatu, přemýšlíme-li o procesu společenské monetizace. Samotné úvahy o hospodářství předstátních středověkých společností nejsou (a snad ani nikdy nebyly) přímo ekonomistické. V úvahách o platidlech, jejich definicích a předpokládaných funkcích má však v české historiografii neekonomistické hospodářské paradigma stále značné rezervy. Podivné „šátečky“ z pražského tržiště popsané Ibrahímem ibn Jákúbem i nejstarší denáry prvních Přemyslovců jsou nezřídka chápány tak, aby to odpovídalo modernímu příběhu *teoretické definice* peněz, a nikoliv myslitelnému, byť obtížně a jen neúplně rekonstruovatelnému, kontextu doby.

Ekonomiky archaických národů raného středověku stejně jako mentality jejich aktérů nejsou pochopitelné ekonomickými modely formulovanými v moderní době, stejně jako tak nelze pochopit způsob užívání tehdejších platidel. Ovšem identifikace stopy moderního ekonomického myšlení o penězích při snaze porozumět archaickým platidlům by mělo sloužit jako varovný signál pravděpodobného anachronismu, nikoliv jako kýžené „vysvětlení“ určitého jevu.

V předcházejících kapitolách jsme se vymanili z představy, že to, co dnes rozumíme pojmem „peníze“, a s nimiž se snad v přemyslovském kontextu začínáme poprvé výrazněji setkávat právě v období 10. století, mohlo stát stranou procesu kumulace moci. Peníze buď nejsou a nikdy ani nebyly pouhým neutrálním nástrojem efektivity ekonomicky motivované směny, anebo není smysluplné si to, co se nám z dob prvních Přemyslovců dnes jako peníze jeví, takto představovat. Záhadná slovanská plátýnka i první české denáry ražené někdy na přelomu vlád obou Boleslavů nám mohou o povaze tehdejší společnosti prozradit více, než tomu bylo dosud, pokud z nich ovšem neuděláme jen neškodné položky předem připraveného seznamu ekonomisticky pochopeného vývoje platidel. Obě entity, šátečky i denáry, existovaly

v unikátním kontextu doby a vztahů, o nichž zároveň svým výskytem referují. Jako první obraťme svou pozornost právě k platebním plátýnkům.

6 Slovanská plátýnková měna: prameny

Nejstarší doklad užívání slovanských platebních plátýnek pochází z popisu pražského tržiště podle Ibráhíma ibn Jákúba, který se dochoval v pozdějších opisech arabských autorů (k afiliaci podrobně Třeštík 2000: 67-69, dále Switat 2018: 222-224). Ibrahím Prahu navštívil buď v letech 961/962 nebo v letech 965/966 (Třeštík 2000: 70). Jednalo se o arabsky píšícího židovského vyslance Córdobašského chalífátu, přičemž plánovaný smysl jeho cesty není jasný, můžeme usuzovat na více účelů (Switat 2018: 221). Ibrahím se diplomaticky setkal v Magdeburgu s Otou I., zároveň však pro svého vladaře al-Hakama II. střední Evropu geograficky a etnograficky mapoval, snad i sám s něčím obchodoval. Se slovanskými platebními plátýnkami se v Praze nejspíše osobně setkal:

V zemi Bújima zhotovují se též lehké šátky z tenké tkaniny v podobě síťky, které neslouží k ničemu. Cena těchto je u nich stálá: 10 šátků za jeden kirát (stříbrnou minci, pch). Jimi obchodují a provádějí směnu mezi sebou. To je jejich jmění a hodnota všech věcí, za ně získávají pšenici, mouku, koně, zlato, stříbro a všechno ostatní (Charvát 2016: 201 – překlad Ivan Hrbek)⁸⁹.

Tato notoricky známá pasáž je doslova přeplněná informacemi, které na první pohled evokují představu plně monetizovaného trhu, na němž se dokonce užívá dvou konvertibilních měn⁹⁰. Spoléhat na ni nekriticky však vytváří četné interpretační paradoxy. Ibrahím pocházel z prostředí na zcela jiné civilizační úrovni, než jakou můžeme v Čechách 10. století předpokládat a jeho porozumění dějům na pražském tržišti bylo nepochybně etnocentrické, jak bývá u podobných popisů zvykem.

Druhý doklad existence „šátečkové“ měny u slovanského etnika přinesl Helmold z Bosau, říšský klerik z 12. století, který ji zmínil ve svém díle *Chronica Slavorum* v souvislosti s pobaltskými Rány:

89

ʾ (3 v arabské edici)

(Kowalski 1946:

90 Komplikované otázky konvertibility šátečků a mincí se budeme věnovat téměř až v závěru práce. Je to otázka vyžadující komplexní teoretickou reflexi i určité přeformulování hypotéz o tom, jak mohly v dané společnosti šátky i mince fungovat.

Ovšem Rujanci neměli ražené mince a neužívali peněz ani při nákupu věcí. Cokoliv bys chtěl dostat na trhu, koupil bys za plátěný šátek. (Helmold a Moravová 2012: 86 – překlad Jan Zdichynec)⁹¹

Vzhledem k etymologickému rozšíření výrazů pro platbu či placení mezi slovanskými jazyky, které mají být odvozeny od praslovanského *platъ (kus plátna, kus tkaniny)⁹² se soudí, že používání těchto plátýnek bylo alespoň v jisté době všeslovanským zvykem. Ibrahím i Helmold, jejichž zprávy od sebe dělí zhruba 200 let, tak patrně zachytili ozvuk staré praxe, která se udržovala na územích obývaných Slovy i přes značnou geografickou vzdálenost.

Dalším dokladem existence platebních šátečků má být archeologický nález čtvercového kousku tkaniny obalujícího drobný obdélníkový plíšek. Nález byl učiněn v prostoru Uherské Hradiště – Sady Kristinou Marešovou, zpráva o nálezu byla publikována v roce 1976. Jedná se o drobný artefakt z pohřbu velkomoravského období, který byl samotnou autorkou interpretován právě jako relikv slovenského platebního plátýnka:

Obrázek 1.: Artefakt, snad slovanské platební plátýnko. Dnes uložené v Moravském zemském muzeu; zdroj: archiv autora.

Nález byl datován do 9. století, materiál užitý k výrobě je patrně len, což by se zajímavě shodovalo s popisem Helmoldovým. Rozměry plátýnka byly rekonstruovány jako čtverec o

---

91 *Porro apud Ranos non habetur moneta, nec est in comparandis rebus nummorum consuetudo, sed quicquid in foro mercari volueris, panno lineo comparabis.* (MGH III 1937: 41)

92 ESJS 1989-: 652 *platiti*, reps. ESJS 1989-: 609 *отъplatiti*

rozměrech 15x15 cm, tedy zhruba jedna polovina římské stopy (Marešová 1976: 31-32). Autorčinu interpretaci ovšem nelze ničím podpořit (ani vyvrátit), zůstane tedy patrně už navždy jen efektní doměnkou (srov.: Adamczyk 1999: 105).

Zmíněné zprávy o kouscích tkaniny, které byly akceptovány při směně ekonomické produkce, působily vždy značné interpretační obtíže. Dva autoři, civilizovaný intelektuál z arabského světa a zbožný pisatel říšské kroniky, popsali výskyt „šátečků“ coby neobvyklé měny na slovanských trzích. Co ale vlastně „trhem“ rozuměli? A co jím mohli rozumět ti, kteří platební plátýnka aktivně používali, ale nevytvářeli o svých zvycích žádné písemné zprávy? Jak můžeme dnes my rozumět pisatelům příslušných zpráv, a jak mohli oni rozumět „barbarským“ Slovanům, jejichž zvyk popisovali? Riziko přenášení a-historických ekonomistických schémat je při hledání odpovědí na tyto otázky mnohonásobné.

6. 1 Poznámka k výrazu **وعاء**

Ještě než přistoupíme k přehledu hypotéz vyslovených o způsobu fungování slovanských šátečků, dovolíme si krátkou překladovou odbočku. V Ibrahímově relaci stojí nenápadná zmínka týkající se způsobu jejich uchovávání. Překlad této inkriminované pasáže patrně prošel v průběhu let určitým významovým zkreslením. U Kowalského je věta o uchovávání šátečků ještě doslova přeložena jako:

Mají jich celé nádoby (Kowalski 1946: 49 – překlad J. K.)⁹³

Běžná představa se ale s tímto způsobem ukládání peněz příliš neslučuje. „Nádoby“ (pol. *naczynia*, ar. **وعاء**) působí v roli pokladen poněkud bizarně. Platidlo je něco cenného a nádobu, i kdyby byla uzavřená, lze relativně snadno odnést či rozbít a příslušné oběživo ukrást. Snad proto Kowalski dodal vysvětlující poznámku:

*Jakkoliv výraz **وعاء** znamená především nádoby, které slouží k uchovávání tekutých a sypkých látek, není vyloučeno, že tu jde o pytle, koše nebo truhly* (Kowalski 1946: 84 – překlad J. K.)⁹⁴

Z formulace „není vyloučeno, že tu jde o pytle, koše nebo truhly“ patrně vznikla významová zkratka sloužící ke snazšímu ztotožnění uvedeného přechovávání šátečků se současnou představou zacházení s penězi. V dalších prepisech se tedy tato zmínka překládá velmi volně jako *plné truhlice* (Pauliny 1999: 117) nebo se dokonce zcela vypouští (Veselý

⁹³ *Posiadają ich całe naczynia.*

⁹⁴ *Jakkolwiek wyraz **وعاء** oznacza przede wszystkim naczynia, służące do przechowywania ciał płynnych i sypkich, nie jest wykluczone, że idzie tu o worki, kosze czy skrzynie.*

2012: 32)⁹⁵. Peníze v truhlicích prostě dávají ze současného úhlu pohledu větší smysl než peníze ve džbánech či mísách⁹⁶. V této práci ale nepovažujeme slovanské šátečky za nějakou primitivní, leč principiálně totožnou, obdobu současných cenností či platidel a můžeme tak docela snadno připustit to, co relace doslova uvádí. Šátečky se ukládaly do nádob.

Tato skutečnost by snad byla zcela nepodstatná, kdyby určitá část keramiky raného středověku na slovanských územích nenesla záhadné značky mnoha variant a motivů, které se těší stabilního zájmu archeologů (srov.: Klápště 2012: 304-5; Varadzin 2004: 165-172; Hlavica 127-132 a další). Význam značek na keramice nám nejspíše zůstane utajen, navíc se v průběhu let pravděpodobně měnil (srov.: Varadzin 2004: 177-178). Přesnější čtení Ibrahímovy relace ale možná může poskytnout další indicii do diskuse o této archeologické záhadě, podaří-li se nám v dalších kapitolách formulovat relevantní hypotézu o tom, co platební šátečky vlastně mohly být. Konkrétnější úvahy na toto téma ale přenecháme příslušným odborníkům, smyslem této podkapitoly bylo jen upozornit na možný interpretační potenciál doslovného čtení příslušného pramene.

---

95 Veselý (Veselý 2012: 33) i další čeští autoři přebírají překlad I. Hrbka (Hrbek 1953: 269-271).

96 Klápště jistě v návaznosti na tuto zmínku uvádí, že *obyvatelé země Bújjima jich měli* (šátků – pozn. J. K.) *celé zásoby* (Klápště 2005: 316). To může být pravda, ovšem takto vágní formulace připravuje badatele o možnost promyslet kontext.

7 Slovanská plátýnková měna: přehled a kritika dřívějších interpretací

Do úvah o problematice slovanských plátýnek vstupme otázkou, co mohlo přimět tehdejší lidi směřovat předměty s evidentní ekonomickou hodnotou za kousky plátna, která se na první pohled „k ničemu nehodí“? (stejně Kowalski 1946: 83; též Adamczyk 1999: 99).

Část autorů se pokoušela snížit znepokojivost této otázky tím, že srovnávala slovanská plátýnka s různými jinými platidly⁹⁷, která charakterem materiálu působí obdobně. Srovnávalo se se skandinávským vaďmálem, veverčími a kuními kožkami (např.: Chvojka 1999: 198-199), hedvábím (např.: Charvát 2016: 202; též Kowalsky 1946: 84) či africkými a asijskými tkaninovými měnami (např.: Adamczyk 1999: 105-106; Nohejlová-Prátová 1975: 15).

Podobná srovnání však přináší několik obtíží. Prameny hovoří celkem jasně o „šátečcích“ (ar. *šateč*, lat. *pannus*), což do značné míry diskvalifikuje srovnávání s textiliemi, které lze považovat za evidentně hodnotné, pouze pokud tvoří větší kompaktní celky a nejsou rozdělené na drobné kousky. Severský vaďmál, tkaný z teplého rouna tamějších ovcí, byl zajisté ceněnou komoditou, ovšem trhat ho na malé části by znamenalo celkově ho znehodnotit. Podobně se dá uvažovat i o hedvábí, s kterým se sice na Hedvábné stezce obchodovalo v malých stůčcích (srov.: Charvát 2016: 203), ovšem přítomnost tohoto materiálu v Praze by Ibrahím patrně nepřehlédl⁹⁸ a jistě by ho správně identifikoval. Srovnávání podobných materiálů neimplikuje i souměrné sociální kontexty, v nichž se to které platidlo (či dominantně směňovaná komodita) vyskytovalo. Uváděné analogie mohou čtenáře jen povšechně ubezpečit, že slovanská plátýnková měna je nějakým způsobem představitelná⁹⁹, ovšem nemohou přispět k porozumění jejímu fungování.

Soustředění na textilní plátýnka jako taková musí předcházet otázka, jaké společenské vztahy může jejich výskyt indikovat. Dosavadní teoretické úvahy na toto téma se dají typologicky rozdělit do pěti oddílů, z nichž probereme každý zvlášť.

---

97 či artefakty, které se za platidla ten který autor považoval.

98 Zde stojí za zmínku neúspěšný pokus chovat bource morušového v Polsku 10. - 11. století (Beranová 1988: 107).

99 Tak lze rozumět i Charvátovu závěru: *Na závěr tedy konstatujeme, že jsme se nedostali ani o krok blíž k ověření spolehlivosti zprávy Ibráhíma ibn Jak'kúba o placení šátečky v raně středověkých Čechách. Zato jsme se přesvědčili, že na východ od našich hranic představovalo užití textilních platidel v obchodních transakcích raného středověku vcelku běžnou praxi, rozšířenou zejména v krajích napojených na euroasijskou obchodní dálnici, známou jako Hedvábná cesta* (Charvát 2016: 203).

7. 1 Plátýnka jako funkcionální prostředek směny: konsensualistická aplikace *teoretické definice peněz*

Některé výklady pracují se slovanskými plátýnky jako se spontánně dohodnutým prostředkem směny (Sokol 1996: 117¹⁰⁰; v jednom případě i značně rezervovaně Charvát 2007: 175-176; Kowalski 1946: 84 jako *určitá* variace na *určité* pochopení role centrální moci, viz dále). Z předchozích kapitol víme, že představa obecného konsensu vedoucího k vývoji všeobecně ustanoveného směnného ekvivalentu je určitou ekonomistickou interpretací textů klasických řeckých filozofů. Pak můžeme porozumět i výkladu, že staří Slované začali užívat plátýnek ke směně jaksi konsensuálně, spontánně a celospolečensky. To je neproblematický závěr, jestliže do imaginace jejich společenského uspořádání promítáme určitý způsob čtení Platóna a Aristotela klasiky teoretické ekonomie. Staří Slované, v této představě snadno předvídatelní protagonisté příběhu *teoretické definice peněz*, by jich ovšem ještě neužívali proto, aby sledovali svůj individuální zájem, ale proto, aby vytvořili instituci, která jim teprve umožní svůj individuální zájem při směně sledovat. A zároveň (!) by jim měla umožnit zachovávat klasicky pojatou obecní spravedlnost. Takovou interpretaci můžeme bez dalšího odmítnout.

7. 2 Plátýnka jako komoditní peníze: gradualistická aplikace *teoretické definice peněz*

Již jsme viděli, že operovat s představou komoditních peněz jako se součástí procesu společenské monetizace, není z více důvodů přijatelné. Komoditními penězi se v současnosti obvykle myslí platidlo, které má nezanedbatelnou vnitřní hodnotu, proto je po něm poptávka, která umožňuje jeho směnu i za jiné komodity. Určitá společenská praxe a podmínky pak takové užívání dané komodity upřednostňují, jako je tomu u výše zmíněných vězeňských cigaret. Chápat takto slovanská plátýnka je problematické, i když odhlédneme od obecné kritiky příběhu *teoretické definice*. Přistoupíme-li na představu, že se jednalo o útržky obyčejného plátna, pak je těžké připisovat jim nějakou vnitřní hodnotu, jak už bylo popsáno při výčtu různě se vyskytujících analogií. Plátno má cenu zejména jako materiál pro výrobu oděvů

---

100 Inkriminovanou úvahu Jana Sokola považujeme za natolik rozvolněnou, že je žádoucí ji ocitovat. Berme to jako ilustraci interpretačních rizik, které téma peněz skýtá:

Směnu mezi lidmi nesmírně usnadnilo, když se zavedlo jakési abstraktní a symbolické, ale trvalé a všeobecné měřítko hodnot. Zdá se, že to nejdříve byly nějaké vzácné věci, které se nekadají a dají se počítat, případně dělit. Slovanské „placení“ prý souvisí se slovem plátno, protože právě tím se kdysi platilo; cenu jistě mělo, neshnilo a nezvadlo a dělit se dalo také. (Sokol 1996: 117)

Mimo jiných sporných bodů hovoří Sokol místo o plátýnkách o plátně. Působil zde snad nedbalý překlad Helmoldovy zprávy od Karla Vrátného z roku 1947, o němž ještě bude řeč v následující podkapitole?

či jiných užitečných věcí, na to ale nesmí být roztrháno na malé kousky. Navíc disperzní rozptýlení archeologických nálezů tkalcovských závaží v Čechách 10. století naznačuje, že si plátno vyráběla většina domácností samostatně (Charvát 1990: 81). Těžko tedy soudit, proč by po něm měla existovat taková tržní poptávka, která by ho kvalifikovala do role lokálních komoditních peněz. Masivní export je rovněž velmi nepravděpodobný, celá ekonomika knížectví by musela být výrazně specializovaná.

K představě slovanských plátýnek coby nějaké formě komoditních peněz nejspíš sváděl v českém prostředí i do značné míry nepřesný překlad Helmoldovy zmínky z pera Karla Vrátného z roku 1947:

Neužívá se pak u Ránů ražených peněz, aniž jest při kupování v obyčeji mince, nýbrž cokoliv bys chtěl na trhu dostati, koupíš za plátno. (Helmold 1947: 67)¹⁰¹

Zároveň je možné, že představa komoditních peněz daný překlad implikovala. V každém případě se názor, že plátýnka byla v nějakém smyslu komoditními penězi, vyskytuje i v cizojazyčných interpretacích Ibrahímovy zprávy (srov. např.: Adamczyk 1999: 96; Switat 2018: 222)¹⁰².

Úplně poslední možnost, jak pochopit slovanská plátýnka jako komoditní peníze, je určitá variace na „Smithův omyl“, z něhož ho usvědčil Mitchell-Innes. Mohli bychom si představovat, že směna v dotčených slovanských společenstvech už monetizovaná byla (stejně jako ony skotské vesnice, kde se „platilo“ hřebíky), ale v době, kdy vznikaly příslušné prameny, nebyl k dispozici dostatek hotovosti nám neznámé formy, a proto se začala užívat plátýnka, opět z ne zcela zřejmých důvodů. To by ale byl jen účelový konstrukt.

Interpretace plátýnek jako komoditních peněz je častá zcela úměrně tomu, jak často se setkáváme s příběhem *teoretické definice*. Zároveň je ale i úměrně nejproblematictější.

7. 3 Plátýnka jako státem ustanovené platidlo: částečná alternativa k ekonomisticky předdefinované směně

S otázkou role státu při vytváření platidel jsme se už setkali, byl to ovšem „stát“ v příběhu *teoretické definice*, což je instituce idealizovaná a principiálně konsensuální. Z toho plynou další příležitosti k nepřehlednostem v obecně pojaté debatě o penězích. Stát lze totiž samozřejmě vnímat i jako instituci výrazně méně konsensuální, až násilnickou, a přesto si

---

¹⁰¹ Helmold výslovně uvádí *panno lineo*, tedy v nominativu *pannus lineus* (lněné plátýnko, lněný šátek apod.). Nikoliv pouze „plátno“ (viz pozn.: 91).

¹⁰² Vágní zmínka rovněž Bravermanová 2006: 194.

představit, že produkuje platidla. To ale stále ještě můžeme nechat stranou, protože toto téma nebylo žádnou z doposud předložených interpretací explicitně otevřeno a asi to není ani potřeba.

Kowalski v souvislosti se slovanskými plátýnkami uvažuje poněkud s odstupem o jejich možné smluvní hodnotě (*wartosc umownq*) a připomíná existenci papírových či plátěných peněz v podmínkách rozvinutějších forem státní moci (Kowalski 1946: 83-84; podobně Charvát 2016: 202-203), netvrdí ale otevřeně, že by šátečky mohly být nějakými základními formami státních bankovek u Slovanů. Tomu brání velké množství aspektů. Už jsme uvedli, že plátýnka si mohl doma utkat prakticky kdokoli, tehdejší mocní by proto patrně nebyli schopni produkci jakkoliv kontrolovat (srov.: Jakimowicz 1948: 453-454; Pošvâr 1962a: 11). Někaké specifické označování plátýnek je jistě představitelné (výšivkou, specifickým tvarem...), ovšem obecně je představa užívání obtížně padělatelné technologie, která by dala centrální moci efektivní kontrolu nad produkcí, v daném kontextu velmi problematická.

Je rovněž dobré připomenout, že podobné představy o státní správě organizující výrobu platidel jsou v podstatě závislé na tom, jak rozumíme existenci centrální moci v tom kterém konkrétním případě. Helmold, jeden z autorů zprávy o existenci platebních šátečků, popsal jejich uživatele Rány (nikoliv zcela nesporně) jako teokratickou společnost odevzdávající politická rozhodnutí i organizaci moci do vůle bohů:

Král u nich požívá menší vážnosti ve srovnání s knězem. Ten totiž vyšetřuje odpovědi a zkoumá výsledky losu. Kněz závisí na pokynu losu, král a lid potom na pokynu kněze. (Helmold a Moravová 2012: 191 – překlad Jan Zdychinec)¹⁰³

Božským losem měli Ránové rozhodovat i o válečných záležitostech:

Kněz u nich požívá větší úcty než král. Své vojsko posílají tam, kam ukáže sudba. (Helmold a Moravová 2012: 81 – překlad Jan Zdychinec)¹⁰⁴

Takový popis centrální moci a její organizace příliš nepodporuje představu existence státní správy, která nějakým způsobem bdí nad produkcí všeobecně užívaných platidel. Možná ale leží kýžená odpověď právě v náboženské oblasti.

---

103 *Rex apud eos modicae estimationis est comparacione flaminis. Ille enim responsa perquirat et eventus sortium explorat. Ille ad nutum sortium, porro rex et populus ad illius nutum pendent.* (MGH III 1937: 213)

104 *major flaminis quam regis veneratio apud ipsos est. Quam sors ostenderit, exercitum dirigunt.* (MGH III 1937: 71)

7. 4 Plátýnka jako náboženský artefakt: reminiscence „svatých“ peněz

Cestou náboženské interpretace se vydal v článku *Podivín, Zekirkostel a Slivnice* z roku 1958 Václav Richter (Richter 1958: 68-87). Staří Slované měli přinášet oběti svým bohům zabalené v plátěných uzlíčcích, jež se nakonec samy staly obětinou a následně platidlem na trzích při příslušných svatyních (Richter 1958: 82). Richter se k této interpretaci nechal inspirovat prací Bernharda Lauma *Heiliges Geld* z roku 1924, kterou ovšem přizpůsobil řešenému problému. O obsahu slovanských náboženských rituálů nevíme dost, abychom byli schopni posoudit hodnotu této hypotézy, což konečně připouštěl i sám její autor:

Sledovat podrobněji Laumovi výsledky není zde možné. Prokazují však, že historie peněz je sekularizací určitých kultových forem. (Richter 1958: 82)

Přesnější formulace by měla znít, že historie peněz zahrnuje patrně i sekularizaci určitých kultových forem. Jestli je to případ slovanských plátýnek, nelze rozhodnout.

Možnou rituální podstatu plátýnek zmínil i Gustav Skalský, když poněkud vágně zmínil jinou vzdálenou analogii, a sice jisté *velmi poučné vypravování* o indiánském náčelníkovi, který roztrhává příkrývky jemu darované na vyvýšeném místě v stejné pruhy a rozhazuje je mezi lid, jemuž pak slouží jako platidla, magickou silou náčelníkovou posvěcená (Skalský 1945: 3-4). Skalský ovšem neuvádí zdroj této „historky“.

Sakrální a kultické hypotézy jsou pozoruhodné už jen proto, že se snaží vyložit plátýnka z jiného kontextu, než je ten, z něhož v současnosti odvozujeme význam pojmu peníze. Nejsou tak otevřeně anachronické jako hypotézy opírající se tak či onak o moderní *teoretickou definici* peněz, ovšem kvůli nedostatku pramenů o nich nelze v podstatě nic říci.

7. 5 Plátýnka jako ozdoba: celková alternativa k ekonomisticky předdefinované směně

Obecně tvoří jednu z alternativ k příběhu *teoretické definice* peněz názor, že platidla se v nemonetizovaných společnostech vyvíjejí z ozdob, tedy z předmětů, které jsou v daném kontextu vnímány samy o sobě jako krásné a reprezentativní (Einzig 1947: 376-379; Graeber 2012: 113). Toto východisko má na teoretické rovině proti představě komoditních peněz jednu nezanedbatelnou výhodu. Ozdoby jsou vnímány jako něco všeobecně žádoucího a každý člen společnosti se opravdu může předem spolehnout, že o ně budou ostatní stát, čímž se řešení problému *prvního člena* vrací z metafyzických výšin na uvěřitelnější rovinu. V případě ozdob si není potřeba „geniálně“ všimnout, že se jedná o věci, které neustále někdo chce, lze se na to prostě spolehnout jako na výsledek přirozené enkulturace.

Chápat slovanská plátýnka jako ozdoby svého druhu navrhl Jaroslav Pošvář (Pošvář 1962b: 458). Zdá se však, že to udělal zejména proto, aby si poradil s problémem univerzální poptávky po něčem, co se jeví jako obyčejné útržky látky. Závěr, že se *nemohlo jednat o obyčejné kousky textilie* (Pošvář 1962b: 458), je tak pouze vyvozen z alternativního pochopení platidla, ovšem nebyl identifikován a případně zvážen jakýkoliv další pramen. Plátýnka mohla být ozdobami, nic pro to ale vyloženě nesvědčí.

Pošvář se nicméně dotkl možnosti pochopit celou zprávu vůči ekonomistickému paradigmatu výrazně alternativně. Intenzivní směňování zboží za ozdoby a ozdob za zboží by se snad dalo popsat nejen jako „trh“, ale také jako – „ceremoniál“. Tady se už začínáme přibližovat možné reflexi toho, jak vlastně obecně rozumět směně u archaických společností, jak jí rozuměli v konkrétním případě pisatelé nám přístupných zpráv, a zda zde není možnost porozumět širším souvislostem podmíněna ochotou opustit ekonomistické paradigma.

Je velmi těžké odhadovat, zda byla platební plátýnka svými uživateli vnímána (snad mimo jiné) jako zdobná. Pošvář předpokládal, že byla vyráběna jaksi demonstrativně obtížným způsobem, což jim právě mělo propůjčovat hodnotu (srov.: Pošvář 1962a: 12¹⁰⁵; Pošvář 1962b: 458). Ibrahím sice uvádí *lehké šátky v podobě síťoviny, které se k ničemu nehodí* ( ), ovšem tuto informaci lze číst i tak, že šlo o tkaninu nepříliš kvalitní (srov.: Charvát 2007: 175).

Pošvářova myšlenka demonstrativně obtížné výroby je aplikací pracovní teorie hodnoty na daný problém, což je teorie sama o sobě dost problematická a obecně překonaná. Nelze očekávat, že někdo bude něco chtít jen proto, že si s tím dal někdo jiný hodně práce. Stále ale lze předpokládat, že vyrobit něco krásného hodně práce dá. To už je ale opět rovina, na které nelze argumentovat. Nezbyvá než uzavřít, že pokud byla plátýnka skutečně v nějakém smyslu ozdobami, prameny to jednoznačně nezmínily¹⁰⁶. U otázky představitelného vzhledu plátýnek (a zejména u samotné snahy badatelů si je nějak představit) se ale ještě na okamžik zdržme.

---

105 K Pošvářově formulaci *...třeba šáteček sám byl jakýmsi dávným symbolem*. (Pošvář 1962a:12) se ještě svým způsobem dostaneme. Otázka je, čeho měl být symbolem.

106 Jedna z myšlenek počítající s tím, že plátýnka byla v nějakém smyslu ozdobami, byla v minulosti redukována na „hypotézu krajek“. Slované by patrně pojmenovali ozdobně tkaná plátýnka jako „krajky“. Stejně jako v případě sítek je pak ale na místě otázka, proč říkají Slované „platit“ (či nějak podobně) a ne „krajkovat“ (či nějak podobně) (srov.: Piekosiński 1898: 393-394).

7. 5. 1 Experiment: cesta k dalším výkladovým indiciím?

Jak mohla plátýnka vlastně vypadat? Odpověď na tuto otázku je nám nepřístupná, informací o jejich vzhledu není dostatek¹⁰⁷, či přesněji řečeno variant, jak mohla vypadat, je příliš mnoho. Přesto se některé interpretace jejich hypotetického vzhledu nějakým způsobem dovolávají, protože aby *mohla* hrát roli platidla podle nějakého předpokládaného principu (zdobnost výroby, kvalita materiálu, speciální označení...), *musel* se jejich vzhled tomuto principu podřídit. Z tohoto důvodu by snad mohla něco napovědět i experimentální rekonstrukce kousku tkaniny podle dostupného popisu a za pomoci dobových technologií. Cílem tohoto experimentu bude identifikovat zóny možného, pravděpodobného, nepravděpodobného (leč možného) a nemožného v úvahách o vzhledu platebních plátýnek a s ním spojenému způsobu užívání.

Pokud jde o užitý materiál, je v tomto případě Helmold doslovný, jednalo se o len (*linum*). Pražská plátýnka snad lněná být nemusela, a ani v případě Helmoldovy zmínky nemusí jít o nic závazného, záleží na tom, *co* právě umožňovalo plátýnkům jevit se bosovskému kronikáři jako platidla. To nemusí být, a obvykle ani není, otázka materiálu¹⁰⁸. Z čeho tedy plátýnka mohla být?

Pokud vyjdeme z představy, že šlo o tkaninu, a pokud uvěříme Ibrahímově zmínce, že se plátýnka *vyrábějí v zemi Bújima* ( ), přichází v potaz následující materiály – len, konopí, kopřiva, vlna, lidské vlasy a koňské žíně (srov.: Nožičková 2012: 12-17). V Čechách 10. století se sice dá počítat i s dostupností luxusnějších tkanin (hedvábí, mohér, anglosaská vlna – Bravermanová 2006: 194), nezdá se ale, že právě to by byl případ platebních plátýnek. Pražské šátečky by pak musely být od těch ránských lněných něco kvalitativně odlišného, což je etymologicky nepravděpodobné, anebo byl materiál zkrátka opravdu irelevantní, a pak nemohl být tím, co plátýnkům propůjčovalo zdobnost. Pokud tedy byly šátečky ozdobami, nešlo o zdobný materiál, ale o zdobný způsob výroby.

Zde se hodí připomenout zajímavou myšlenku Mileny Kostelníkové, že plátýnka nebyla tkaná, ale vyráběná síťovacími jehlami. Tento nápad propojil Ibrahímovu zmínku *na způsob síťky* ( ) s velkým množstvím archeologických nálezů síťovacích jehel v Mikulčicích, které snad mají indikovat centralizovanou produkci tohoto platidla

---

107 A i kdybychom měli přesnější popis, nikdy už nedostaneme shodný materiál. Kvalita v současnosti užitého lnu setého (*linum usitatissimum*) bude z mnoha důvodů odlišná od raně středověkých rostlin.

108 Komplikované problematice mincí a drahého kovu se budeme věnovat později.

(Kostelníková 1973: 681-682). Obecného přijetí se ale tento nápad nedočkal, jde přeci jen o dost volnou asociaci, navíc velké množství síťovacích jehel neznačí přímo velké množství vyprodukovaných plátýnek – sítěk. Slovanský výraz pro placení se také zdá pocházet od *platъ, což je kousek plátna, nikoliv síťky. Plátýnko tedy bude tkáno, nikoliv síťováno.

7. 5. 2 Orientační rekonstrukce platebního plátýnka

K rekonstrukci podle dostupného popisu z obou písemných pramenů¹⁰⁹ byly použity ručně předené nitě z lněného česanec, jednonitka skaná v zákrutu Z shodně v osnově i útku:

Obrázek 2: Lněný přírodní česanec.

Tkalo se na vertikálním stavu¹¹⁰ opatřeném tkalcovskými závažími řídkou plátnovou vazbou, dostava 6 nití na cm². Takto řídká vazba byla zvolena proto, aby se vyhovělo zmínce na způsob síťky ( ).

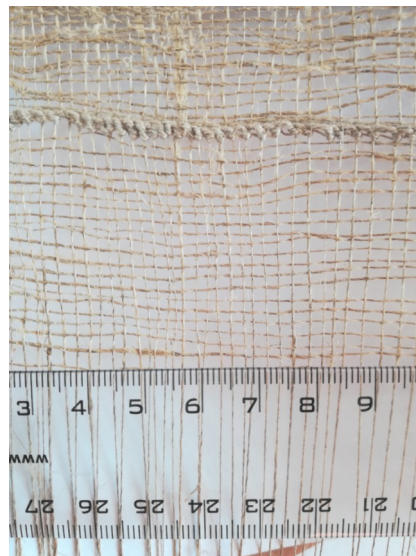
---

109 Od Marešové nálezů v této rekonstrukci odhlížíme, je příliš neprůkazný.

110 Všeslovanské *platiti naznačuje, že platební plátýnka byla starou institucí, k jejich rekonstrukci proto byla zvolena primitivní technologie, ačkoliv 10. století v Čechách už znalo dokonalejší konstrukce tkalcovských stavů (srov.: Bravermanová in Sommer 2006: 196; Váňa 1983: 158).

Obrázek 3: Vertikální tkalcovský stav se závažími.

Obrázek 4: Plátňová vazba 6 nití na cm².

Z výsledného dílu bylo vystřiženo sedm „šátků – sítěk“ o rozměrech cca 20x20 cm, které se na okrajích obrobily, aby se textilie nerozpadala:

Obrázek 5: Výsledný produkt „plátýnko – síťka“, jednonitka skaná v zákrutu Z, v obou soustavách (osnova i utek) shodný zákrut, textile, vazba plátňová, řídká dostava. Nitě byly po upředění klíženy pro vyšší pevnost, což bylo následně odstraněno praním v horké vodě.

Neznáme samozřejmě zručnost raně středověkých přadlen a předpokládáme, že byla značná, ovšem musíme konstatovat, že vyrobit několik takových „síťových plátýnek“ je práce

náročná a zdlouhavá. To by mohlo zdánlivě podporovat Pošvářovu „krajkovou hypotézu“, kdybychom ovšem neodmítli její základ, pracovní teorii hodnoty. Při výrobě nebylo usilováno o zdobnost, bylo tkáno prosté lněné plátýnko s velmi řídkou vazbou. Výsledek je neprůkazný a nanejvýš pouze orientační. Přesto se k němu v této práci ještě vrátíme při identifikaci „hranic možného“ u nově formulované hypotézy.

Zdá se, že se v otázce podstaty slovanských platebních plátýnek nelze posunout nikam dále. Všechny myšlenky pracující s dostupnou pramennou základnou jakoby už byly vysloveny. Do úvah ovšem může vstoupit ještě jeden dosud zcela nevyčerpaný pramen. Tímto pramenem je jazyk.

8 Etymologizace výrazu *trǫgъ

Při objasňování procesu společenské monetizace má etymologie nezastupitelnou úlohu (srov.: Grierson 1977: 13). S notoricky známým odvozením latinského *pecunia* od *pecus* jsme se již setkali, v anglickém *to pay* a *a peace*, oboje převzaté přes francouzštinu z latinského *pacere*, lze zaslechnout dozvuky významu platby jako prostředku smíření mezi zneprátelenými stranami (Grierson 1977: 14). Konečně i slovanské *platiti je tím, co dodává hodnověrnosti Helmoldově a Ibrahímově zprávě. Explanační potenciál praslovanštiny v otázce podstaty platebních plátýnek tím ale nekončí.

Nejnovější vydání českého etymologického slovníku uvádí, že slovo *trh* má původ v praslovanském¹¹¹ *trǫgъ, jeho původní význam je však nejasný (Rejzek 2015: 737). S odstupem se zde připomíná teorie, podle které vznikl výraz pod vlivem starověkých jazyků z oblasti úrodného půlměsíce, kterou najdeme rozvedenou ve slovnících předchozích (např. Machek 2010: 651). Podle této myšlenky je slovanské *trǫgъ odvozeno ze starých semitských výrazů pro kupce, konkrétně z asyro-babylonského *tamgaru* či aramejského *taggārā*. Tato myšlenka však neumožňuje vysvětlit, jakým způsobem se příslušný výraz ocitl v praslovanštině (srov. Paliga 2015: 42) a v současnosti se na ni pohlíží spíše skepticky (Paliga 2015: 46).

Ve starším etymologickém slovníku (Holub, Kopečný 1952: 389–390) lze najít pokus o propojení podstatného jména *trǫgъ se slovesem *trǫgati. Slovní podoba *trǫgъ (právě od *trǫgati) měla vzniknout kontaminací kvůli trhání plátka jakožto dominantní komodity na slovanských trzích. Novější etymologické slovníky pak souvislost mezi trháním a trhem už neuvádějí.

Praslovanské *trǫgъ se v současných slovanských jazycích rozvinulo do mnoha podob. Existuje bulharské *trǫg* (dražba), makedonské *trgovija* (obchod), srbské a chorvatské *trǫg* (tržiště, náměstí, zboží, obchodování), slovinské *trǫg* (náměstí, místo, kde se obchoduje, ve staré slovinštině ‚městys‘), slovenské a české *trh*, hornolužické *torhośco* (trh, tržiště), starodolnolužické *terg* (trh), kašubské *tǫrg* (trh, tržiště), polské *targ* (trh, tržiště, obchodní dohoda, tržba, zisk), běloruské a ukrajinské *torh*, staroruské *trǫgъ*, ruské *torg* (vše trh, tržiště, obchodování) (Vasmer 1986–1987: 82; dále ESJS 1989–: 990–991).

Výrazy spojené s obchodem jsou typickými „Wanderwörter“ (Polomé 1966: 65), a proto nepřekvapí, že lze najít modifikace daného slova i v neslovanských jazycích. Existuje litevské

111 Či pre-expanzivní slovanštině, což je výraz, kterému dává přednost Sorin Paliga, jak laskavě informoval autora této práce.

tuř gus (trh), lotyšské *tīrgus* (trh), staroseverské *torg* (trh, tržiště, s pokračováním v moderních skandinávských jazycích, odkud pochází i středodolnoněmecké *torg*), které je zdrojem finského *tori* (trh, tržiště, místo trhu, náměstí; de Vries 1962: 595)¹¹² a švédskosámské *tårg* (trh), zatímco finské *turku* (náměstí, místo trhu), karelské *turg* (gen. *turrun*) a estonské *turg* (gen. *turu*) představují adaptaci přímo staroruského *trъrgъ* (Toivonen 1983: 1425). Mezi neslovanskými jazyky na Balkáně má slovanský původ albánské *treg* (trh) a rumunské *tîrg* (trh) (ESJS 1989-: 990)¹¹³.

Současné pokusy identifikovat původ praslovanského slova **trъrgъ* se dají rozdělit do dvou základních oddílů, a sice 1) hypotézy o mediteránním původu, 2) hypotézy o altajském původu. V následujících kapitolách je probereme, poté zformulujeme hypotézu vlastní.

8. 1 Přehled předchozích hypotéz I: původ mediteránní

Zkoumaný výraz **trъrgъ* snad zanechal stopy už v antice, přinejmenším je zde oprávněné uvažovat o nápadných sémantických a fonetických podobnostech. Konkrétními výrazy, které jsou zdrojem těchto úvah, jsou pak názvy tří sídel (kupeckých center) a dochovaná možná přezdívka jednoho obchodníka.

Zmíněnými sídly jsou *Tergeste* (dnešní italský Terst), *Opitergium* (dnešní italské Oderzo) a zaniklý zájezdní hostinec *Tergolape*, který se nacházel pravděpodobně poblíž současného hornorakouského Lambachu.

Předpokládá se, že se výraz **terg* dostal do příslušných názvů z některého z jazyků užívaných na Jadranu, v úvahu přichází venetština, méně pravděpodobně i ilyrština (srov: přehledně i s uvedením pramenů k *Tergeste* Smith 1872: 1129–1130, k *Opitergiu* ibid.: 485, k *Tergolape* ibid.: 1130, srov. též Polomé 1966: 64). Vzhledem ke zmíněnému rychlému šíření slov souvisejících s obchodem je pak snadno pochopitelný i výskyt v oblasti Norica, tedy případ *Tergolape*.

Stěžejní otázkou však je, zda je výraz **terg* významově totožný s praslovanským **trъrgъ*. Vodítko má v tomto směru nabízet právě zmíněná přezdívka jakéhosi obchodníka. Na římské pohřební stéle *Publia Domatia* z 1. století n. l., nalezené v rakouském Unterpetersdorfu roku 1888, čteme:

---

112 De Vries označuje za nepravděpodobnou spojitost s indogermánským **derk* (vidět) (de Vries 1962: 595).

113 K dalšímu možnému rozšíření v toponomastikách srov.: Paliga 2015: 46.

*P(ublius) Domatius / P(ublili) f(ilius) Tergitio / negotiator / h(ic) s(itus) e(st) / et Domatiae / P(ublili) l(ibertae) Vimpiae / coniugi eius / P(ublius) Domatius / Peregrinus / parentibus / posuit.*¹¹⁴

Výraz *Tergitio* má pak být apelativum následně přeložené latinským *negotiator* (obchodník). Nachází se zde totiž stejný slovní kořen **terg(i)* jako u uvedených měst, což by mělo být podkladem pro tvrzení, že sídla *Tergeste*, *Opitergium* a *Tergolape* otiskly ve svých názvech místní označení pro trh.

Proti tomuto výkladu je však namítáno následující. Pouze se předpokládá, že uvedené *Tergitio* je následně přeloženo do latiny jako *negotiator*, ačkoliv se o žádný překlad jednat nemusí. K opatrnosti nabádá obdobný nápis z ostrova Brač:

Veselia Felicetas Libero M (agno) Patri Torclesi ex voto (ILS 132: č. 4058)

Tentokrát slovancky „veselá“ *Veselia* by pro latiníky skutečně mohla být vcelku dobře přeložitelná jako *Felicetas* a zavdávala by tak důvod k analogickému chápání předchozího textu. Pravděpodobnější je však interpretace, že se jedná o zkomoleninu rodového jména *Viselia*, kterým místní v Dalmácii označovali přistěhovalce z Itálie (Katičić 1976: 172; obdobně Polomé 1966: 65). Záměnu *-i-* (*Viselia*) za *-e-* (*Veselia*) je konečně vidět i v následujícím *Felicetas*, které nahrazuje latinsky spisovné *Felicitas*.

Případ „obchodníka“ *Tergitia* může být principiálně stejný s tím rozdílem, že se neví, co jiného by mohlo jméno *Tergitio* označovat. To ovšem neznamena, že označuje právě to, co mu je výše připisováno, tedy „trhovec“ či „obchodník“. V latině existují slova, jejichž cizojazyčné zkomoleniny mohly posloužit jako základ přezdívký stejně dobře jako předpokládané „obchodnické“ **terg*. Známé je latinské jméno *Tergilla* (Kajanto 1965: 340) odvozené od slova *tergus* (hřbet, kůže) či od samotného *Tergeste* odvozené *Tergestinus* (Kajanto 1965: 197)¹¹⁵

Přes tyto námítky je však přípustné, že příslušný výraz **terg* s obchodem souvisí. Hledat zejména na severním Jadranu taková toponyma je jistě oprávněné a případná významová shoda se slovanštinou působí více než nápadně. Přezdívká *Tergitio* je ale ve snaze legitimizovat tento předpoklad spíše doplňkovou ilustrací než základním argumentem a jistotu mít samozřejmě nemůžeme.

---

114 Epigrafické prameny v této práci nepřekládáme, jejich hodnota zde netkví zejména v obsahu, ale ve způsobu originálního užití slov. Nápis dostupný na <http://lupa.at/455>, přístup 5. 6. 2022

115 Dalším výrazem obsahujícím kořen *terg* je latinské sloveso *tergere* („leštit, stírat, trhat“).

Vyvstává však nová otázka, a sice jak vývojově sloučit mediteránní **terg* a praslovanské **tǫrgъ*? Slovanskému výrazu by měla předcházet starší podoba *turgu* či *trgu*¹¹⁶. Antické názvy i slovanský výraz by pak musely vycházet ze staršího regulérního nulového ablautu *trg*. Podle Sorina Paligy je pak výraz dokonce předindoevropský, Veneti či Ilyrové ho měli převzít od starších obyvatel Středomoří. Do prostředí, kde ho mohla vstřebávat formující se praslovanština, měl proniknout prostřednictvím kmene Karpů, kteří obývali v prvních staletích našeho letopočtu prostory východně od karpatského oblouku a měli tedy dostatek příležitostí zprostředkovávat kontakt v obou směrech (Paliga 2015: 45-46). To by tedy znamenalo, že slovanský výraz **tǫrgъ* nemá indoevropský původ a není ani nikterak významově propojený se slovesem **tǫrgati*.¹¹⁷

8. 2 Přehled předchozích hypotéz II: původ altajský

Proti teorii, že se ablaut *trgu/turgu* utvořil někde v prostoru starověké Evropy blízko severovýchodního Jadranu, stojí myšlenka importu z turkických jazyků, přičemž v úvahu přicházejí dva způsoby. První z nich uvádí jako výchozí slovo mongolské *torga* a/nebo turkické *torgu* (hedvábí) (Ramstedt 1949, cit. podle Räsänen 1951: 193, dále Räsänen 1969: 490), kteréžto výrazy ovšem příslušný ablaut neobsahují. To věrohodnost celého konstruktů značně oslabuje, přesto se tato myšlenka dočkala rozvoje při hledání odpovědi na otázku, jak se mohl daný ablaut dostat do slovanských jazyků. Za procesem měl stát nepřekvapivě obchod.

Hedvábí (mon. *torga*, tur. *torgu*) bylo emblematickou komoditou eurasijských obchodních cest, proto mělo svým jménem zastřešit celý akt směny, jakož i názvy míst, kde k němu docházelo. K importu samotného výrazu do slovanské jazykové výbavy mělo dojít prostřednictvím turkicky hovořících Chazarů, kteří svými obchodními aktivitami ovládali jihoruské a přilehlé slovanské trhy v 10. století (srov.: Haussig 1989: 43).

Podle jiné hypotézy není základem slovanského **tǫrgъ* výraz *torga*, ale všeturkické sloveso *tur* (stát, zastavit, usadit se) a od něj odvozené výrazy (Räsänen 1951: 194; Räsänen 1969: 500). Tato hypotéza už odpovídá možnému prapůvodnímu ablautu *turgu*. Tento etymologický výklad navozuje představu míst, kde kočovníci zastaví (*tur*) a kam se sbíhá

---

116 Na tomto místě děkuji anonymnímu recenzentovi svého článku *O trhání a trhu: úvěrová teorie společenské moneace jako výkladové schéma etymologické souvislosti mezi trháním a pojmenování směny*, *Naše řeč*, 2020, 103, 3, 212-230.

117 Naproti tomu Rejzek upozorňuje na příbuznost latinského *tergere* s praslovanským **tǫrgati*, obé od indoevropského **ter* (Rejzek 2015: 673).

směna z okolí. Trhy by tedy vznikaly tam, kde stepní honáci dali odpočinout jak sobě, tak svým zvířatům a spolu s obchodovaným zbožím, snad zejména s dobyt看em, se šířila také slovní označení těchto zastávek i mimo turkickou jazykovou skupinu.

Tato myšlenka působí vcelku uspokojivě, výrazně ovšem komplikuje možnost, že mají antické *Tergeste*, *Opitergium* i *Tergolape* něco společného s výrazem, který stál v základu slovanského označení směny. Tuto hypotézu by tedy bylo nutné buď zcela opustit, anebo se pokusit najít spojnici, po které doputoval turkický výraz na severní Jadran nejméně už v 1. století n. l. (snad po Hedvábné stezce?).

O to se zde ale pokoušet nebudeme. Naopak se vrátíme k poněkud upozaděné možnosti významového vztahu mezi slovanským **tьrgъ* a slovesem **tьrgati*.

9 Plátýnka jako *symbolon*: *trgati platъ

V této kapitole se pokusíme propojit předchozí poznatky do jedné z klíčových hypotéz této práce. Je nutné mít na paměti všechny výše probrané skutečnosti, které nyní shrňme. Zaprvé je oprávněnější předpokládat uvnitř archaických společností, k nimž počítáme i raně středověké předkřesťanské Slované, takovou formu přesunů ekonomické produkce, kterou je úměrnější chápat prizmatem reciprocity a redistribuce než prizmatem moderně pochopeného trhu. Na tom nic nemění ani skutečnost, že autoři, kteří nám zanechali prameny relevantní pro naše úvahy, referují o výskytu artefaktů, které dnes vnímáme jako platidla. Myšlenka vývoje platidel z tržních vztahů je pouze racionalizační fikce legitimizující určitou metodu moderní ekonomie. Výskyt něčeho, co bylo autorem přivyklým „říšské ekonomice“ popsáno jako platidlo, nedokládá (ani nevyklučuje) existenci trhu, který je chápán jako výslednice nenásilných individualizovaných snah o ekonomický zisk.

Zadruhé dosud neexistuje shoda na funkční podstatě slovanských platebních plátýnek, o kterých nám zanechali zprávy nezávisle na sobě dva autoři. S existencí těchto plátýnek má souviset i význam praslovanského slovesa *platiti, které se v různých obměnách vyskytuje ve všech slovanských jazycích. Lze proto předpokládat, že užívání plátýnek bylo v jisté době všeslovanským jevem.

Zatřetí původ slovanského výrazu *trgъ není znám, nejstarší doklady výskytu nápadně podobného kořene *terg(i) pocházejí z antického mediteránu.

Na těchto základech se nyní pokusíme vystavět hypotézu, která stojí mimo ekonomistické předpoklady, objasňuje podstatu slovanských plátýnek i původ výrazu *trgъ.

Primární význam českého slova *trh*, o němž nepochybujeme, že se z praslovanského *trgъ vyvinulo, není místo, kde se konal nákup a prodej zboží, ale samotná dohoda či kupní smlouva (srov.: Havránek 1919: 55-56; Machek 2010: 651). Obraty, které to dokládají, najdeme v listinách pozdně středověkých, jako je třeba ta o prodeji hradu Krakovce (eufemicky označeného jako „chalúpka“) z roku 1456:

p. Jira seděl na stolici, a p. Heinrich stál u kamen; tu p. Jira zplakal, řka: milý pane, prosím tebe, pust' ten trh a popřej mi té chalúpky! A p. Heinrich řekl jemu: milý pane Jiro! věřímť já tobě, což sme sobě řekli, že sobě to držeti budem, a že ty mně toho prieti budeš s dobrou myslí (Palacký 1840: 166).

Podobně užil výrazu *trh* roku 1520 i Vilém z Pernštejna, když se obracel dopisem na nejvyššího českého kancléře pana Ladislava ze Šternberka, aby mu pomohl dokončit obchod s Rožmberkem:

Což se pána Strakonického dotýče, z práce wám welmi děkuji, a wší prací jináč rád odplacowati chci, pokudž jedné možnost má můž stačiti. Račičž dokonati ten trh, již já ničím nehýbám, než toliko abych od mého byl opatřen. A peníze ty, Wojtěchowi já již psáti budu, aby mu je tam někde zjednal, neb na Hlubokau pojede; to již 200 kop gr. nyní, aneb mišensko 400 kop. (Palacký 1840: 100)

Jestliže slovo *trh* znamenalo v češtině ještě v 16. století obchodní dohodu, stojí za pozornost skutečnost, že v dějinách bylo vcelku běžným způsobem symbolizace smlouvy či obecněji vzájemného vztahu rozdělení či rozlomení nějaké věci na dvě části. V 7. století popsal Isidor ze Sevilly ve svých *Etymologiích* zvyk starých Římanů rozlamovat mezi sebou slámu či rákos (*stipula*) na důkaz vzájemné úmluvy:

Ústní závazek (stipulatio) je dávání nebo přijímání slibu; proto se účastníci tohoto aktu nazývají slibující (promissores) či ručitelé (stipulatores). Výraz stipulatio je totiž odvozen od výrazu pro stéblo (stipula). Neboť když si předkové navzájem něco slibovali, stvrzovali úmluvu přelomením stébla, které drželi v ruce; opětovným spojením stébla si připomínali sliby, kterými se zavázali, (anebo protože, podle právníka Paula, míval výraz stipulus význam „pevný“). (Issidor ze Sevilly 2003: 81 – překlad Lenka Blechová - Čelebić)¹¹⁸

Římská *stipula* je pak aplikací ještě staršího a obecnějšího principu *symbolonu*. Samotné řecké slovo *symbolon* (σύμβολον) odkazuje k předmětům, jejichž smyslem mělo být rozlomení ve dvě, aby došlo k symbolizaci nějakého vztahu či oprávnění. Staří Řekové mezi sebou rozlamovali zvířecí kůstky, hliněné střepy či jakékoliv jiné předměty, a každá ze stran si pak ponechala jednu polovinu. Možnost opět spojit tyto kousky v celek dokazovala vzájemnou vazbu, úmluvu či vztah (de Jongste 1956: 162; Shell 1993: 33; Sheedy in Crisà, Gkikaki, Rowan 2019: 19 a další). Instituce *symbolonu* se postupem času posunul do abstraktní roviny, a dal tak vzniknout představě dvou entit, které k sobě náležejí a jedna k druhé bytostně odkazují. Tak Platón v dialogu *Symposion* opsal lidi, kteří touží po vzájemném splynutí, právě jako symbolony:

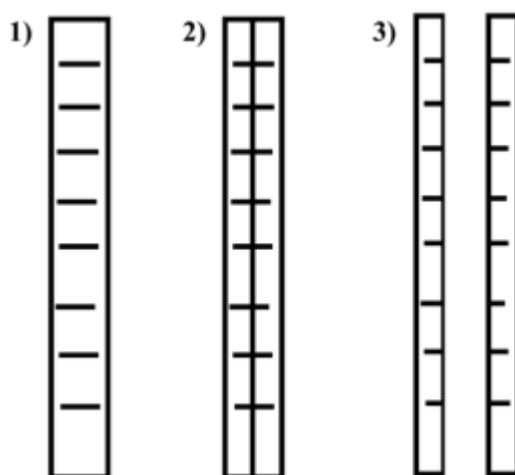
---

118 *Stipulatio est promissio vel sponsio; unde et promissores stipulatores vocantur. Dicta autem stipulatio ab stipula. Veteres enim, quando sibi aliquid promitebant, stipulam tenetes frangebant, quam iterum iungentes sponsiones suas agnoscebant (sive quod stipulum iuxta Paulum iuridicum firmum appellaverunt). (Isidor ze Sevilly 2003: 80)*

Tedy každý z nás jest symbolon. (Smp. 191 d-e: – překlad František Novotný)¹¹⁹

V podobné abstraktní rovině vnímáme i dnes význam odvozeného výrazu symbol. Původ slova ovšem leží v popsané praxi rozlamování předmětů na dvě poloviny kvůli vzájemné identifikaci.

Na stejném principu fungovali i dvojité vrubovky¹²⁰. V tomto případě šlo o kus dřeva s příčnými zářezy, vruby, které představovaly kvantifikované vyjádření určité povinnosti, závazku nebo dluhu. Po příslušném záznamu se dřevo podélně rozdělilo a každá ze stran si ponechala jednu polovinu. Specifický odstup jednotlivých vrubů na každé vrubovce znemožňoval padělání nebo měnění záznamu bez vědomí druhé strany. Oproti prostému symbolonu byl na vrubovce už nominálně zaznamenán určitý počet, obsah vztahu se kvantifikoval (např. Burian 1959: 1; Šmilauer 1938: 213):

Schéma 3: Dělení vrubovky 1) dřívko s vrubovým záznamem 2) podélné rozdělení vrubovky 3) dvě části se shodným záznamem.

Ještě dále pak byly chirografy, tedy listiny buď rozdělené, anebo s charakteristicky odstřiženou částí, jejímž přiložením se dokládala pravost (např.: Hlaváček, Kašpar, Nový 2002:

---

119 *ἕκαστος οὖν ἡμῶν ἐστὶν ἀνθρώπου σύμβολον*

Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0173%3Atext%3DSym.%3Asection%3D191d> (3. 12. 2022)

120 Ve slovanském prostředí je archeologicky doložena např.: vrubovka z Novgorodu, 12. století (Beranová 1988: 276).

200-201; podrobněji Bedos-Rezak 2010: 157-159). Zde už se obsah vztahu vyjádřil konkrétně a písemně:

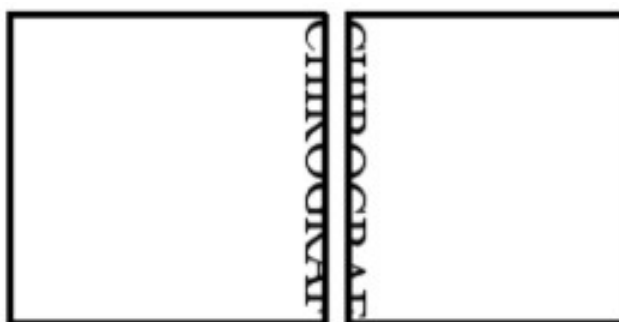

Schéma 4: Řez rozdělující chirograf mohl být rovný či charakteristicky zubatý.

Vývoj těchto předmětů, které využívaly principu dělení k identifikaci vzájemného vztahu lze s výhradami, ale přesto pozoruhodně systematizovat pomocí výše popsané teorie MNAW systémů. *Symbolon* a *stipula* pouze využívají možnosti být vzájemně spolehlivě identifikovány, ovšem nijak nespecifikují obsah vztahu (M). Dvojitě vrubovky už udávají jistý počet či množství (MN, MNA) a chirograf je už psaná listina s konkrétním obsahem (MNAW). Ve všech případech je ale podstatou dané technologie záznamu rozdělení, rozdvojení – roztržení:

M (<i>symbolon, stipula</i>)	MN, MNA (<i>vrubovka</i>)	MNAW (<i>chirograf</i>)

Tabulka 2: Specifikace obsahu dohody nebo smlouvy u předmětů využívajících principu dělení.

Pakliže připustíme, že slovanský výraz **tǫrgъ* není vypůjčený z cizích jazyků, ale je odvozen od slovanského slovesa **trgati*, pak můžeme pokračovat k myšlence, že slovanská plátýnka nemusela *zprostředkovávat* směnu, ale spíše *symbolizovat* vztah, jehož mohla být směna součástí. Plátýnka byla slovanskou obdobou starých *symbolonů*, patrně méně specifických než vrubovky, jednalo se o materiální svědky dohod, vztahů, zvyků či závazků, při nichž se vyměňovala ekonomická produkce. Etymologicky se pak plátýnka v jazyce odrazila nejen v označeních pro platbu, ale i v označení trhu jako uzavření dohody, jejímž důsledkem byla směna:

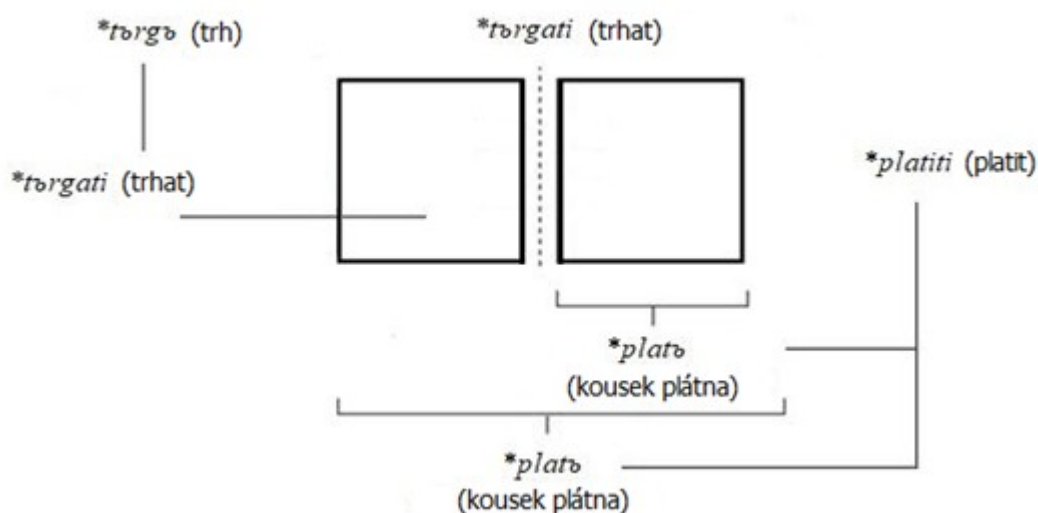

Schéma 5: Podélný „trh“ symbolicky vyjádřil vzájemný vztah či závazek.

Navržená hypotéza řeší záhadu významu bezcenných kousků plátna obíhajících proti směru ekonomické produkce i záhadu původního významu slova **tǫrgъ*. Jak se ale mohl nápadně podobný kořen *terg(i)* vyskytovat už v antice a navíc v kontextu, který celkem pravděpodobně zahrnuje obchodní aktivity?

9. 1 Slovo na Jantarové stezce

Všechna místa, díky kterým o kořenu *terg(i)* víme, se nacházejí relativně nedaleko Jantarové stezky nebo na ni přímo leží. Tato stezka vedla do antického světa z oblastí, kde se

formovaly balto-slovanské jazyky a pokud jde o její východní odbočky, patrně i samotná praslovanština. A ačkoliv dochází zvláště v poslední době k zajímavé diskuzi o samotné etnicitě nejstarších Slovanů (srov.: Téra 2017: 276-281), jde v našem případě pouze o zachycení mobility jednoho výrazu. Slovo, které označovalo shodně „akt dělení“ a v jistém kontextu i „symbolizaci dohod“, jejichž součástí byla i směna ekonomické produkce, mohlo nabýt své konkrétní podoby kdekoliv v dosahu severních částí „Jantarové stezky“ a začít tak „proudit“ i na jih. Tuto představu nevyklučuje v podstatě žádná z hypotéz o oblasti formování balto-slovanských jazyků (srov.: Téra 2017: 281-287), praslovanština by pak dané významy ve výrazu *tǫrgъ pouze nejlépe uchovala:

Mapa 1: Výskyt výrazu *terg ve starověkém evropském prostoru 1 – Tergeste; 2 – Opitergium; 3 – Tergolape; a – pohřební stéla Publia Domatia, přerušovaná čára představuje jeden z hlavních tahů Jantarové stezky od Baltu k Jadranu (podle Bolina et al. 2022: 94).

Hypotéze slovanského původu slova *trǫǵ tedy výskyt kořene *terg* ve starověkém mediteránu a Noricu nebrání. Příslušný výraz však pronikal v opačném směru, než předpokládá Paliga, tedy ze severních „praslovanských“ oblastí do antického světa, nikoliv opačně. Navíc musíme zcela opustit již tak oslabenou hypotézu turkického původu a prohlásit, že podobnost příslušných výrazů (*torga/turga* a *tur*) je pouze náhodná a nemá etymologickou souvislost.

9. 2 Příliš náročná technologie?

Pokračujme v navržené hypotéze a pokusme se ji rozpracovat do podoby určité představy, jak tedy mohla „plátýnková ekonomika“ fungovat a jakou hospodářskou etiku sebou mohla nést. Tuto představu pak můžeme konfrontovat s dostupnými prameny.

Smyslem platebních plátýnek by tedy mělo být nechat se roztrhnout na dvě poloviny, aby tak došlo k symbolizaci určitého vztahu nebo závazku, který pak mohl být, podobně jako symbolon či vrubovka, postupován dále spolu s nárokem na plnění dané povinnosti nebo s možností odvolávat se na existenci jistého vztahu. Člověk, nesoucí polovinu zlomeného předmětu, ho mohl daleko od domova předat nějakému svému důvěrníkovi, který se jím pak mohl vykázat jako jeho legitimní zástupce. Stejně tak získaná věřitelova polovina vrubovky zakládala právo požadovat splacení „vrubů“ ve smluvený čas, ať už byla část vrubovky původním majitelem darována, odprodána či odkázána. Příslušné poloviny vrubovek a symbolonů nabývaly ve společnostech, které je užívaly, vlastní hodnoty a významu.

Vraťme se nyní k provizornímu modelu plátýnka, které jsme si experimentálně připravili. Nyní ho tedy zbývá roztrhnout a vytvořit tak dávný slovanský symbolon, který pojmenoval jak trh, tak placení. Tento pokus ale přináší nečekanou komplikaci. Rekonstruovaný předmět je pro dané účely krajně nevhodný:

Obrázek 6: Pokus o roztržení.

Nitě se mají tendenci srážet při tahu k sobě a jsou příliš silné. Stlučení nití na tkalcovském díle by sice umožnilo lepší záběr prsty, ale tkanina by pak byla ještě odolnější. Slabší nitě by se zase měly tendenci při výrobě na vertikálním stavu trhat, výroba jemnějších plátýnek tedy není nemožná, byla by ale ještě pracnější a zdlouhavější. Jestliže modelové plátýnko přesto rozdělíme (třeba pomocí nože), oddělená polovina ztrácí obrubu a výsledný kousek k hrozí bez úprav brzkým rozpadem:

Obrázek 7: Rozdělené poloviny

Oddělená polovina by se tak musela dále upravovat, aby se zajistila alespoň nějaká životnost. Negativní výsledek experimentu s krajně provizorním produktem nicméně dává úvahám nový směr.

Specializovaná produkce trhatelných plátýnek by byla značně obtížná a komplikovaná, což by opět mohlo podporovat Pošvářovu hypotézu opřenu o teorii pracovní hodnoty. Tu jsme ale odmítli jako teoreticky neopodstatněnou. Přijmeme-li ovšem představu, že plátýnka fungovala jako symbolony, není důvod myslet si, že by je bylo nutné produkovat zcela speciálně¹²¹. Žádný z analogických předmětů (symbolony, stipule, vrubovky) nebyl speciálně vyráběn za účelem rozdělení. Hliněné střepy starých Řeků byly v podstatě odpadkem, římská stipula bylo obyčejné stéblo slámy či rákosu. Rozšířené dvojité vrubovky bylo možné vyrobit z téměř jakéhokoliv kousku dřeva. Praktický význam *symbolonu* spočívá v kontextu, nikoliv v materiálu. Musíme tedy najít látku, která by neodporovala nejasnému popisu v pramenech a zároveň by byl snáze trhatelná. Jaké běžné tkaniny byly tedy Slovanům k dispozici a jakým způsobem se k nim jejich uživatelé mohli vztahovat?

9. 3 *Trgati platb: stopy kontaktní magie

Standardizované předměty kolující v archaických ekonomikách proti směru hospodářské produkce nemívají charakter anonymních peněz, na něž jsme zvyklí v moderních ekonomikách (srov.: Polanyi 2006: 55 a další). Jsou bytostně spjaty se svým vlastníkem či producentem, mají svou minulost, při směně nabývají vyšší moci, vytvářejí pouta. To je jeden z fundamentálních poznatků celé ekonomické antropologie:

Vaygu'a Trobriand'anů, náramky a náhrdelníky, stejně tak jako měděné předměty na americkém Severozápadě a irokézské vampumy* jsou zároveň bohatstvím, znaky bohatství, směnnými a platebními prostředky a těž věcmi, které nutno dávat, potažmo ničit. Jenomže jsou také zástavami spjatými s osobami, které je používají, a tyto zástavy zavazují. (Mauss 1999: 148 – překlad Jiří Našinec)¹²²

---

121 Ibrahímova zmínka o tom, že se „vyrábějí“ ( ) v zemi Bújima nemusí vyslovené hypotéze odporovat. Tkanina sloužící k produkci těchto symbolonů, jak uvidíme dále, ze země Bújima zcela jistě pocházela. Problém je v tom, že daná pasáž implikuje představu, že plátýnka byla produkována speciálně za účelem produkce oběživa. Tento rozpor ale mohl vzniknout jako pouhé nedorozumění mezi kultivovaným diplomatem Chálífátu a místním archaickým prostředím. Ibrahím, zvyklý na centralizovanou a organizovanou produkci platidel, prostě viděl mezi místními kolotaty kousky tkaniny domácího původu. Formulaci implikující organizaci a centralizaci si mohl pak prostě domyslet a tihneme k ní i my v našem ekonomickém prostředí.

122 *Les vaygu'a des Trobriand, bracelets et colliers, tout comme les cuivres du Nord-Ouest américain ou les wampun iroquois, sont à la fois des richesses, des signes de richesse, des moyens d'échange et de paiement, et*

Obzvláštní sílu zavazovat pak mají ty předměty, které jsou blízce spjaty s životem konkrétního člověka, jsou poznamenány jeho dotyky a užíváním, jsou součástí či odrazem jeho existence:

Vše, co přichází do těsného kontaktu s člověkem - oblečení, otisky nohou, otisk těla na trávě nebo v posteli, postel, židle, předměty denní potřeby, hračky a další věci, to vše je spojeno s různými tělesnými částmi. Není třeba, aby byl kontakt trvalý nebo častý, anebo opravdu uskutečněný jako v případě oblečení nebo předmětů denní potřeby. (Mauss 2002b: 40 – překlad J. K.)¹²³

Tento princip chápání světa, označovaný jako víra v kontaktní magii, byl mezi některými archaickými kulturami široce rozšířen. James Frazer zachytil ve své *The Golden Bough* z roku 1890 přežívání pověr souvisejících s oděvem na německých územích obývaných druhy polabskými a pobaltskými Slovany:

V Prusku se říká, že když nemůžete chytit zloděje, je nejlepší zmocnit se kusu oděvu, který snad ztratil na útěku; když do něho budete pořádně bít, zloděj onemocní. Tato víra je hluboce zakořeněna v lidovém povědomí. Před osmdesáti nebo devadesáti lety byl v sousedství Berendu přistižen nějaký muž při krádeži medu. Utekl a nechal na místě svůj kabát. Když uslyšel, že rozhněvaný majitel s jeho ztraceným kabátem špatně nakládá, tak se lekl, že musel ulehnout a nakonec zemřel. (Frazer 2012: 51-52 – překlad Erich Herold a Věra Heroldová-Šťovíčková)¹²⁴

Zloděje si lze představit i jako někoho, kdo se „hostí“ či „obdarovává“ bez vědomí svého hostitele a ku jeho škodě, neboť se necítí „dárci“ (okradenému) zavázán. Podobné archaické vědomí moci nad bytostí, jejíhož oděvu se někdo zmocnil, snad problesklo i do velikého středověkého eposu, *Písně o Nibelunzích*. Díky ukořistění závoje (*ir*) přinutí Tronje Hagen vodní víly na Dunaji, aby mu vydaly věštbu o hrdinské cestě Nibelungů k Hunům:

---

aussi des choses qu'il faut donner, voire détruire. Seulement, ce sont encore des gages liés aux personnes qui les emploient, et ces gages les lient. (Mauss 2002a: 98)

123 Tout ce qui est en contact immédiat avec la personne, les vêtements, l'empreinte des pas, celle du corps sur l'herbe ou dans le lit, le lit, le siège, les objets dont on se sert habituellement, jouets et autres, sont assimilés aux parties détachées du corps. On n'a pas besoin que le contact soit habituel, ou fréquent, ou effectivement réalisé, comme dans le cas des vêtements ou des objets usuels.

124 In Prussia they say that if you cannot catch a thief, the next best thing you can do is to get hold of a garment which he may have shed in his flight; for if you beat it soundly, the thief will fall sick. This belief is firmly rooted in the popular mind. Some eighty or ninety years ago, in the neighbourhood of Berend, a man was detected trying to steal honey, and fled, leaving his coat behind him. When he heard that the enraged owner of the honey was mauling his lost coat, he was so alarmed that he took to his bed and died. (Frazer 1922: 44)

*Třeba se zcela tiše k ručejí přiblížil,
povšimla si ho záhy dvojice sličných víl
a obě dvě se šťastně a rychle ukryly.
Hagen jim sebral hávy, nečinil jim však násilí*

*Tu řekla Hadeburga, jedna z těch vodních žen:
„Hagene, chrabrý reku, toužíš být seznámen
s tím kterak rýnská jízda u Hunů obstojí
Povím ti to, pane, pomůžeš-li nám k závoji!“
(Píseň o Nibelunzích 1974: 237-238 – překlad Jindřich Pokorný)¹²⁵*

Marcel Mauss připomněl magickou sílu předmětů, které fungovaly jako symbolony i v raně středověkém kontextu:

Jak správně vykládal Huvelin, přijatá zástava v germánském právu vlastně smluvním stranám umožňuje vzájemně na sebe působit proto, že ta druhá, která byla majitelkou dané věci, ji mohla očarovat, a také proto, že část zástavy, která se často rozlomila ve dvě, si ponechala každá ze stran. (Mauss 1999: 127 – překlad Jiří Našinec)¹²⁶.

Vztáhneme-li toto všechno na slovanská plátýnka, nezdá se pravděpodobné, že by byla vyráběna speciálně za účelem vytvoření platebního prostředku. Pokud by se jednalo o běžné denní předměty, které pouze dostaly jakožto symbolony nový význam, mohla by se jejich všeobecně srozumitelná hodnota opřít i o principy kontaktní magie. Čím tedy byla slovanská platební plátýnka původně?

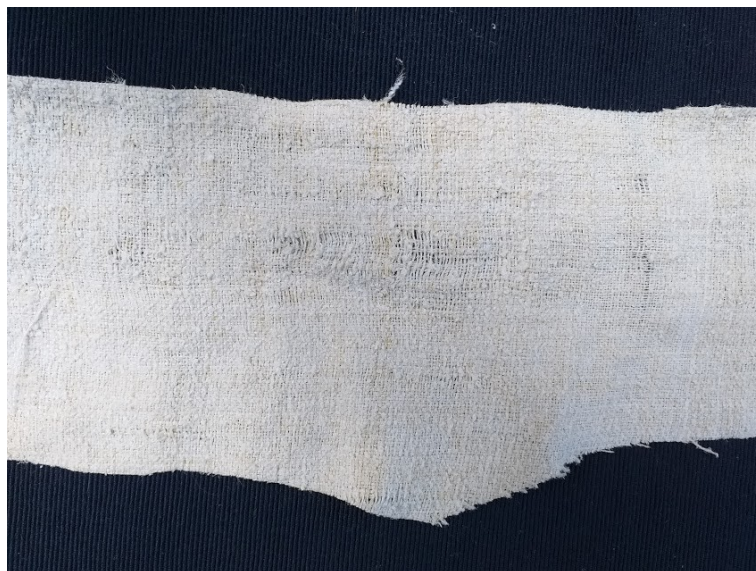
125

*1474. Hagne wart ir innen er sleich in tovgen nâch
do si daz versvnnen do was in dannen gâch
daz si im entrunden des wâren si vil hêr
er nam in ir gewete der helt schadete in niht mer*

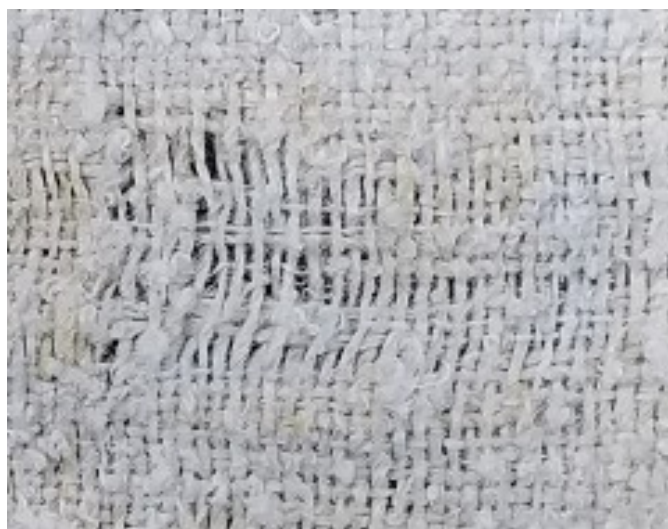
*1475. Do sprach daz eine merwip Hadburch was si genant
edel riter Hagne wir tvon dir hie bekant
swenne ir vns gebet wider vnser gewant
wie iv ce ze Hivnen iwer hovereise † ergânt
(Lachmann 1826:167)*

126 En effet, comme Huvelin l'interprétait, le gage accepté, permet aux contractants du droit germanique d'agir l'un sur l'autre, puisque l'un possède quelque chose de l'autre, puisque l'autre, ayant été propriétaire de la chose, peut l'avoir enchantée, et puisque, souvent, le gage, coupé en deux, était gardé par moitié par chacun des deux contractants. (Mauss 2002a: 86)

Stará obnošená tkanina řídne, stává se křehkou, lze ji snadno roztrhnout, nabývá *podoby na způsob síťky* ( )¹²⁷:

Obrázek 8: Starší konopná tkanina, stárí asi sto let. Uprostřed vzorku je patrné prořídnutí plátna. Tkanina nebyla nikdy zpracována na oděv nebo k jinému využití, prořídnutí je pouze výsledkem působení času. Lze předpokládat, že by při pravidelném užívání řídla rychleji.

Obrázek 9: „Na způsob síťky“? Detail prořídle tkaniny z obrázku 8.

---

127 Oproti Pošvářovu stanovisku se tedy přikláníme k interpretaci Charvátově s důrazem na spojení „nevalné kvality“:

České bádání dlouho hodnotí pověstný výrok vyslance cordóbského chalífátu Ibrahíma ibn Jakúba o šátečcích z textilu nevalné kvality, užívaných v Čechách desátého století jako měna. (Charvát 2007: 175)

Ve světle zmínek o zakořeněné víře v magické sepětí oděvu a jeho nositele, která nijak nevybočuje z obecné archaické víry v principy kontaktní magie, tedy upřesněme vyslovenou hypotézu. Slovanská platební plátýnka, ony ránské i pražské šátky, byly trhané pruhy starých obnošených oděvů magicky spjaté s osobou původního nositele a odevzdávané jako nejvyšší zástava za přijatou ekonomickou produkci, či jakékoliv dobrodiní. Symbolonem pak byl celý takto užitý starý oděv, jeho útržek **platъ* představoval vysokou formu závazku, kterou mohl člověk poskytnout tomu, kdo s ním sdílel „víru v **platъ*“. Směna ekonomické produkce tak měla daleko spíše podobu obdarovávání na jedné straně a magického odevzdávání se do moci dárce na straně druhé. Zvláště Ibrahímův popis implikuje představu, že plátýnka byla platidlem „místních“ (srov.: Kowalski 1946: 83), kteří tak mezi sebou pěstovali a rozvíjeli silné reciproční vazby, zatímco cizinci „outsideři“ byli vykázáni do jiné sféry směnných vztahů, patrně negativně recipročních.

Zvyk odtrhávat kus tkaniny ze starého oděvu (vlastního či předků) magicky požehnaného dlouhým užíváním a odevzdávat ho za dobrodiní přijaté od soukmenovce musel značně posilovat pocity vzájemné solidarity. Byl-li pak konkrétní útržek předán několikrát dále jako symbol konkrétního závazku, mohl o něm jeho původce (nositel oděvu, z něhož konkrétní **platъ* pocházel) docela ztratit přehled. Konkrétní plátýnko se zamíchalo do koloběhu darů, pohostinství a úsluh uvnitř komunity podle principu, „kdo byl zavázán mně, je nyní zavázán tobě, protože jsem ti zavázán já“. Pocit vzájemné solidarity tak přecházel v pocit „preventivní“ solidarity vůči celému společensví, ke všem „insiderům“ plátýnkového koloběhu darů a úsluh.

Právě tak mohly obyčejné kousky tkaniny fungovat jako něco, co kolotá společností proti směru ekonomické produkce a je všemi bezpodmínečně akceptováno, a co se zároveň vnějšímu pozorovateli z „říšské ekonomiky“ jeví jako platidlo. Nutnost odlišovat tyto dvě roviny problému, tedy jak mohli vnímat konkrétní jevy ti, kteří je žili a ti, kteří o nich přinášeli písemné zprávy jako „pozorovatelé zvenčí“, vystoupí obzvláště ostře při zkoumání hagiografických pramenů v následujících kapitolách.

Reciproční svazky se v plátýnkovém hospodářství posilovaly a anonymizovaly, vědomí magické sounáležitosti rostlo. Jediný způsob, jak by si dávný obyvatel české kotliny mohl být v popsaném systému jistý, že není potencionálně kterémukoliv členu komunity zavázán, a že nad ním tudíž nikdo z blízkých nemůže mít magickou moc, bylo shromáždit všechna vlastní plátýnka, všechny kousky vlastní roztrhané tkaniny, které odevzdal, když sám přijímal od ostatních dary ve formě ekonomické produkce. Učinit to by však znamenalo vyloučit se ze

závazků komunity, v níž žil, o což jistě zcela principiálně nikdo nestál. Každý, kdo odevzdával své útržky starých oděvů či útržky svých předků, a kdo zároveň takové útržky přijímal, měl magickou odpovědnost za celou skupinu, přičemž tato odpovědnost nebyla pravděpodobně nijak kvantifikována. Jak totiž kvantifikovat příslušnost k archaické komunitě? Plátýnka byla mnohem více symbolony než vrubovkami. Terminologií Helen Codere byla slovanská archaická ekonomika, jejíž ozvuky zachytili Ibrahím a Helmold, primitivním M-systémem. Takovou představu implikuje i vyznění dalších pramenů.

9. 4 Slovanská *hospitalitas* jako důsledek „plátýnkové“ ekonomiky

Právě kvůli plátýnkům bylo lepší chovat se ke každému nově přichozímu s náležitou štedrostí, protože hostitel nikdy nevěděl, zda host nemá v moci i příslušný kousek látky, který by nad ním zakládal magickou nadvládu. Takový kousek mohl získat od některého soukmenovce za zvlášť hodnotný dar či významnou úsluhu. Pohostinnost a „sociální citlivost“ Slovanů, jíž se tak podívovali křesťanští kronikáři, dostává v představě plátýnkového recipročního M-systému konkrétnější smysl¹²⁸:

Ačkoliv byla nenávisť ke křesťanům a podhoubí pověr u Ránů silnější než u jiných Slovanů, přece vynikali [i] mnoha přirozenými dobrými vlastnostmi. Byli totiž velmi pohostinní a rodičům prokazovali povinnou úctu. Nikdy byste u nich nenašli žádného nuzáka ani žebráka. Jakmile někdo z jejich řad buď zeslábnou nemocí nebo sejde věkem, je svěřen péči dědicově, u něhož má být opatrován se vši laskavostí. Pohostinství a péče o rodiče jsou u Slovanů první ze ctností. (Helmold a Moravová 2012: 192 – překlad Jan Zdichynec)¹²⁹

Podobně popisuje Adam Brémský slovanské Lutice:

---

128 O vztahu popisované pohostinnosti k realitě i s odkazem na další prameny srov.: Modzelewski 2006: 25-39. Ačkoliv se tu jistě uplatňoval z antiky zděděný stereotyp „ušlechtilého barbara“, nemohly být popisované projevy pohostinnosti zcela bez vztahu k realitě. Modzelewski identifikoval vymahatelnost zásad pohostinnosti pod persekucí v rámci společenství (Modzelewski 2006: 27-28), otázka ovšem je, proč se taková zásada vůbec vymáhala.

129 *Quamvis autem odium Christiani nominis et supersticionum fomes plus omnibus Slavis apud Rános invaluerit, pollebant tamen multis naturalibus bonis. Erat enim apud eos hospitalitatis plenitudo, et parentibus debitum exhibent honorem. Nec enim aliquis egens aut mendicus apud eos aliquando repertus est. Statim enim, ut aliquem inter eos aut debilem fecerit infirmitas aut decreptium etas, heredis curae delegatur plena humanitate fovendus. Hospitalitatis enim gratia et parentum cura primum apud Slavos virtutis locum optinent.* (MGH III 1937: 214).

Všichni ostatní se totiž dosud oddávají pohanským obřadům – jinak v mravech a pohostinství se nenajde žádný kmen počestnější a dobročinnější. (Adam 2009: 94 – překlad Libuše Hrabová)¹³⁰

Hluboké pocity solidarity pramenící z víry v možnost magické odvety utržené prakticky od kohokoliv, a zároveň vědomí vlastní potenciální magické moci prakticky nad kýmkoliv, byly patrně společně se sdíleným náboženským kultem a případným pocitem ohrožení zvenčí podstatným základem akceschopnosti větších sociálních celků. Čím více se šátečková měna anonymizovala, tím více rostla existenciální bázeň přítomná v celém systému. Každý měl moc nad každým a každý byl v každého moci, udržovat společenský konsensus tak bylo vrcholně žádoucí. Vědomí sounáležitosti rostlo s každou směnou darů a všudypřítomná úzkostná solidarita činila z archaického společenství jednotnou sílu.

Je nepochybné, že dary tvořily jedno ze základních přediv společenských vztahů také na českém území. Nepřímo to ilustruje i zmínka v Bertiniánských letopisech pro rok 840, která popisuje rozbroj mezi císařem Ludvíkem Pobožným a jeho synem Ludvíkem Němcem:

Když překročil Rýn, vstoupil do Germánie. Syn, zahán, našel pomoc u pohanů a cizozemců tak, že jim dokonce osobně dal mnohé dary. Od jeho dalšího pronásledování pak upustil. (MGH I 1826: 437 překlad – J. K., za pomoc s překladem děkuji Jakobu Kellerovi)¹³¹

V kontextu dalších pramenů panuje shoda na tom, že Ludvík Němec prchající před otcovou armádou z Durynska musel projet přes Čechy, jejichž obyvatelé jsou právě oněmi „pohany“ (*paganorum*) a „cizozemci“ (*exterarum*) (srov.: Třeštík 1997: 88). Pomoc docílená osobním předáním mnohých darů by pak měla především smysl krátkodobého Ludvíkova vstupu do místní reciproční sítě. Na někoho, kdo obdarovává, není možné vztáhnout ruku, dar zavazuje. Ustupující Ludvíkovo vojsko si tak zajistilo průjezd českou kotlinou nikoliv tím, že by nějak taxativně vyjádřilo cenu za průchod a následně ji uhradilo hodnotou darovaných věcí, ale zejména samotnou ochotou obdarovávat. Tím byla vyjádřena vůle „nebýt nebezpečný“, což je v reciproční hospodářské etice základní poselství, které dar nese (srov.: Graeber 2012: 77-79). Pro Ludvíkovi Franky byla jízda přes Čechy jistě balancováním na ostří nože, ale byla to právě zavazující síla darů, která jim umožnila projít slovanským územím obývaným lidmi, jejichž hospodářství sestávalo ze sítě recipročních vztahů.

130 *Omnes enim adhuc paganis ritibus oberrant, ceterum moribus et hospitalitate nulla gens honestior aut benignior poterit inveniri.* (MGH III 1917: 79)

131 *Germaniam transposito Rheno ingreditur, fugatoque filio et paganorum exterarumque gentium adminicula etiam sui praesentia, compluribus datis muneribus, expetente, eum ulterius persequi destitit.*

Moc daru mezi barbarskými Slovy jistě nebyla neznámá ani hraběti Adolfovi, když si ještě o tři století později potřeboval naklonit knížata polabských Obodritů, jak nás informuje Helmold z Bosau:

Potom poslal Adolf posly k Niklotovi, knížeti Obodritů, aby s ním vyjednal přátelství. Všechny vznešenější [muže] si zavázal dary do takové míry, že se všichni jako o závod snažili být mu poslušní a přinést zemi mír. (Helmold a Moravová 2009: 112 – překlad Jan Zdichynec)¹³²

Význam darů a závazků byl v raně středověkém pojetí moci a její akceptace rozhodující. Elity musely být nejen bezpodmínečně okázalé, ale zejména dostatečně štědré, čímž kolem sebe systematicky budovaly síť loajálních vztahů. Čím větší byla jejich moc nad těmi, které okázale obdarovávaly, tím více je vhodné charakterizovat tento vztah už jako redistribuční, a nikoliv reciproční. Konkrétní způsoby budování těchto vztahových sítí pak byly kulturně variabilní, velikou roli hrálo jistě i predefinování dalších významových obsahů, které bychom dnes popsali jako rodinné či náboženské. Mocenské mechanismy povyšovaly společenské vybrané do pozice těch, kteří mohli stáčet síť komunitních závazků kolem svých osob či kolem celků svých rodin. Moc však vyrůstala ze schopnosti obdarovávat, zavazovat si. Pokusme se tuto představu dále rozpracovat v následujících třech kapitolách, pak ji konfrontujeme s prameny.

---

¹³² *Transmisitque nuntios ad Niclotum Obotritorum principem componere cum eo amicitias, omnes nobiliores donariis sibi adeo astringens, ut omnes ei obsequi et terram eius compacare decertarent.* (MGH III 1937: 112)

10 Závazková ekonomika Slovanů v Čechách: moc, prestiž, kompetice

Patrně i mezi komunitami na slovanském území měla reciprocita kompetitivní charakter. Jistě alespoň do určité míry a v určitých patrech společnosti. Kdo chtěl být mezi svými ctěn, musel svou pověst neustále upevňovat náležitou štedrostí, k níž si ovšem musel opatřovat prostředky, případně i násilím. Taková byla zkušenost Helmolda s obodritským knížetem Přibyslavem, který klerika pozval k bohaté hostině ve svém domě:

Přijal nás (tam) s velkou radostí a uspořádal nám hostinu. Stůl, který pro nás připravil, zaplnilo dvacet (různých) pokrmů. Tam jsem na vlastní oči poznal, co jsem už před tím věděl z vyprávění, (totiž) že se žádný lid nevyrovná Slovanům v prokazování pohostinství. Všichni do jednoho totiž velmi ochotně přijímají hosty, takže nikdo nemusí o pohostinství prosit. Všechno, co získají vzděláváním země, rybolovem nebo lovem, štědře rozdávají. Tvrdí, že oč je kdo marnotratnější, o to je také statečnější. Tato snaha po okázalosti žene mnohé z nich ke krádežím či loupení. Zločiny tohoto druhu se však u nich zcela odpouštějí, neboť se omlouvají pohostinností. Budeš-li se řídit zákony Slovanů, pak to, co ukradneš v noci, druhý den rozdělíš hostům. Kdyby byl však někdo – a to je velmi vzácné – přistižen, že cizinci neposkytl pohostinství, je dovoleno vypálit jeho dům a statky. (Helmold a Moravová 2009: 149 – překlad Jan Zdychinec)¹³³

Zmínka o „okázalosti“ v pohostinství zcela odpovídá shora popsané hospodářské etice recipročních sítí, redistribučních závazků a úzkostné solidarity, kterou měla plátýnka symbolizovat. Snad veškerá ekonomická produkce neustále kolotala po ustálených liniích štedrosti a vděku a objem obíhajících darů bylo žádoucí navyšovat i za cenu rizika loupežných výprav (patrně směřovaných na ty, kdo stáli mimo sítě vzájemných vztahů).

Můžeme tedy předpokládat, že jednotlivá předkřesťanská sídliště provázaná v české kotlině sítí recipročních vazeb mezi sebou v podstatě neobchodovala. Naopak se permanentně vzájemně obdarovávala a okázale hostila, přičemž se v tomto koloběhu více a více

---

¹³³ *Expletis misteriis sacris rogavit Pribiylavus, ut diverteremus in domum suam, quae erat in opido remotiori. Et suscepit nos cum multa alacritate fecitque nobis convivium lautum. Mensam nobis appositam viginti fercula cumularunt. Illic experimento didici, quod ante fama vulgante cognovi, quia nulla gens henostior Slavis in hospitalitatis gratia. In colligendis enim hospitibus omnes quasi ex sententia alacres sunt, ut nec hospicium quenquam postulare necesse sit. Quidquid enim in agricultura, piscacionibus seu venacione conquirunt, totum in largitatis opus conferunt, eo fortiorem quemquam quo profusioem iactitantes. Cuius ostentationis affectacio multos eorum ad furta vel latrocinia propellit. Quae utique viciorum (genera) apud eos quidem venialia sunt, excusantur enim hospitalitatis palliacione. Slavorum enim legibus accedens, quod nocte furatus fueris, crastina hospitibus disperties. Si quis vero, quod rarissimum est, peregrinum hospico removisse deprehensus fuerit, huius domum vel facultates incendio consumere licitum est. (MGH III 1937: 158-159).*

vykreslovala role lokálních předáků a stařešinů¹³⁴. Čím vzácnější a úžasnější dar se podařilo přinést, tím více rostla prestiž dárce a s ní i počty loajálních vděčných spojenců.

V této hře závazků, jejíž hráči snad opravdu sdíleli jedno společné „my“, a proto také rozuměli jejím pravidlům, zvýhodňovaly některé skutečnosti. První byl jistě přístup ke vzácným zdrojům, v Čechách asi zejména k železné rudě v oblasti Pražska (Ježek 2011: 623-624, Klápště 2005: 299 a další). Umě zpracovaná železná lupa mohla být skvělým darem pro předáka vzdálenější osady, který ji pak mohl vyrovnat jen velkolepou hostinou, vzácným artefaktem zahraniční provenience nebo nějakou těžko definovatelnou poctou či úsluhou. Právě takovým rituálním projevem vděku mohlo být i odtržení kousku vlastního oděvu a jeho přenechání štedrému a úctyhodnému dárci jako projev odevzdání se do jeho magické moci. Tak se do koloběhu dostávala další plátýnka.

Druhou výhodou byla možnost kontaktu s dálkovými kupci, kteří přicházeli z říší s přitažlivou řemeslnou, šperkařskou či zbrojířskou produkcí. Ty bylo rovněž možné hostit a obdarovávat, kontakt s cizími obchodníky ale otevíral prostor sféře negativní reciprocity. Za příslušnou ekonomickou produkci se odvděčovali rovnou a s ohledem na vlastní zisk, a podobně s nimi mohli jednat i místní. Plátýnka představovala pro kupce cenný zdroj symbolické moci na daném území, pro obchod s „outsidery“ však byla bezcenná. Je otázka, zda účastníci šátečkové ekonomiky toto mocné a magické „platidlo kmene“ kupeckým cizozemcům vůbec půjčovali. Připomeňme si ještě jednou, že o nich Ibrahím mluví jako o platidle místních. V každém případě kupci představovali možnost získat unikátní a záviděníhodné potenciální dary. Tuto tezi ještě rozvineme v následující kapitole.

Prostor pro třetí zvýhodnění otevírala polygynie, kterou lze v předkřesťanských Čechách vcelku neproblematicky předpokládat (srov.: Beranová 1988: 136; k pramenům přehledně Charvát 1999: 67-70¹³⁵). Mnohoženství nemá sexuální, nýbrž mocenskou podstatu. Jestliže je daná společnost patrilokální, představuje každá nová nevěsta příležitost mít více legitimních

---

134 Pakliže proti směru darů proudila při těchto výměnách plátýnka, je možné se na základě Ibrahímovy zmínky o jejich přechovávání v nádobách domýšlet, zda rekonstruovatelná mapa výskytu různých značek na dnech nádob nepředstavuje určitý archeologický otisk reliktu sítě recipročních vztahů. Tuto otázku zde ovšem rozpracovávat nebudeme.

135 Charvát v citovaném článku dochází k odlišným závěrům, než zde prezentujeme, nahrazuje představu polygynie patrilinéárním konkubinátem elit (Charvát 1999: 71). Nedomníváme se však, že by i tato varianta uspořádání rodinných vztahů archaických Slovanů byla v rozporu se základní představou prezentovanou v této části práce. Důležité je, že si elitní vybranci nárokovali právo plodit legitimní potomstvo s více ženami a toto potomstvo pak bylo pochopitelně početnější (srov.: Charvát 1999: 72).

potomků, kteří po kratičkém středověkém dětství přispívají pod otcovskou střechu¹³⁶. Hlavně ale potomci představují cenné „hrací karty“ v závazkové hře při uzavírání sňatků. Se sešvagřenými rodinami jsou navázány přátelské vztahy (alespoň po nějaký čas) a početnější legitimní potomstvo vzešlé od vícera partnerek otevírá více možností pro vyjednávání o dalších svazcích. Existenci polygynních elit však přirozeně provází existence „páriů“. Souběžně s tím, jak elitní nápadníci odčerpávají ze společnosti potenciální nevěsty, začíná se nad méně atraktivními konkurenty vznášet hrozba staromládenectví, tedy nemožnosti postoupit ve společenské hierarchii na pozici „otce rodiny“, ploditele legitimních potomků.

Soudě podle charakteru sídlišť zůstávala společenství zemědělců v 7. století stále převážně monogamní. Nemůžeme sice nic vědět o způsobu organizace soužití „velkorodin“, nicméně charakter obydlí by napovídal rozdělení na nukleární jednotky o nejvýše šesti členech (srov.: Měřínský 2009: 71). V těchto rovnostářských podmínkách málo produktivního zemědělství se legitimního nároku na větší množství manželek mohlo domoci v průběhu dalších staletí pouze několik mocných a respektovaných rodin, nicméně netřeba pochybovat o tom, že k tomu skutečně docházelo¹³⁷. Polygynie je vyhrazena elitám a zároveň elity tvoří.

Příbuzenská síť pak jistě fungovala zcela komplementárně k síti recipročních vazeb a měla i stejný celospolečenský vliv. Navzájem spřízněné, hostící se a obdarovávající se skupiny mohly žít bez vzájemného strachu z přeпадů, případný výpadek ekonomické produkce na jednom sídlišti mohl být kompenzován produkcí sídliště jiného. Lokální neúroda či pohroma neznamenal automaticky hladomor, bylo možné spolehnout se na pomoc od štedrých vzdálenějších příbuzných.

Získávání manželek se pak dělo v kontextu vzájemného obdarovávání. Muž, který byl schopen získat od dálkových kupců vzácný šperk, se mohl u sousedů blýsknout nevídaným darem pro svou nastávající, přesvědčivým to důkazem své připravenosti pomáhat manželčině rodině, bude-li kdy třeba. Stejně tak mladá dívka, nákladně vyzdobená v otcovském domě, dávala rodině svého novomanžela najevo, jak vzácnou jim musí být, byť by třeba nebyla jedinou manželkou. Nejrůznější formy „platu za nevěstu“ nelze u archaických národů vnímat jako prostou „tržní cenu“ (nevěsta není otrokyně), ale jako materiální symboliku obapolného spříznění.

---

136 Zajímavé je srovnání s fenoménem matrilokální polygynie, která naopak může ve společnosti alokovat bohatství rovnoměrněji (Skupnik in Skupnik, Malina (ed.) 2002: 21).

137 Zde stojí za připomenutí postřeh, že společnosti s nízkou mírou ekonomické produkce v podstatě nemají svým elitám co nabídnout, krom legitimního přístupu k většímu množství žen (srov.: Justoň 2012: 189).

Elity jsou elitami vždy proto, že je jako takové zbytek společnosti akceptuje. Mohl-li být růst sociální prestiže podpořen polygynií, upevňovala se pozice vybranců o to více. Koloběh darů, nevěst a pohostinství vytvářel složitou synergii závazků, prestiže a moci, kterou nemůžeme do detailů rekonstruovat, musíme však předpokládat její existenci. A právě v tomto složitém a mnohvrstevnatém předivu vztahů existovala i slovanská plátýnka, při jejichž posuzování je jakákoliv ekonomistická nivelizace nepřípustná.

11 Hypotéza přetížení závazkové ekonomiky

Koloběh darů, pohostinství a příbuzenských závazků patrně představoval vnitřně stabilní systém, který ale mohl být velmi citlivý vůči externím impulzům. Jestliže měla místní reciproční síť výrazněji kompetitivní charakter. Zejména na úrovni elit mohl jemný ekosystém vzájemných vazeb rozkolísat i relativně malý zásah zvenčí. Tímto impulsem se patrně stalo přenastavování dálkových obchodních tras, tedy změna intenzity přísunu prestižní zahraniční produkce.

K tomuto přenastavování mohlo docházet ve střední Evropě během 9. století v důsledku aktivity severských národů a na jeho konci s příchodem Maďarů do panonské nížiny. Podle starší představy znamenalo obsazení dunajské cesty východními nájezdníky přetažení jedné z nejvýznamnějších západovýchodních transevropských magistrál v 10. století z Řezna přímo přes Prahu a dále na Krakov (srov. např.: Petráň 1998: 33).

Takový příliv dálkových kupců by pro místní koloběh darů a závazků představoval bezprecedentní zátěž. Nově usnadněný nebo jinde naopak ztížený přístup k luxusnímu zahraničnímu zboží na určitých sídlišcích musel vést i k předdefinování mocenských rolí a pozic na kompetitivní úrovni reciproční sítě. Mohl se ale také jen po odmlce obnovovat starší obchodní systém (srov.: Charvát 1998: 66), či se mohla vytvořit nově využitelná vedlejší odnož stávajících tras. Změněný, či jen po určitou dobu rozkolísaný přísun zahraniční produkce musel v každém případě vystavit lokální společenské pořádky těžkým zkouškám.

Stávaly-li se kupecké karavany přivážející prestižní zahraniční produkci na určitých trasách běžnějším jevem, nesměli předáci dotčených sídlišť váhat s poptávkou. S kupci bylo možno na rozdíl od sousedů a příbuzných jednat „kupecky“, při směně šlo otevřeně usilovat o zisk a neohrozit tím dlouhodobé místní vztahy. Mezi konkrétními předáky a konkrétními kupci jistě vznikaly na pozadí příslovečné slovanské pohostinnosti specifické negativně reciproční vztahy, zcela anonymizovaný trh je v archaické společnosti anachronická představa. I směna předmětů zahraniční výroby měla nejspíše více podobu obřadů, ovšem takových, při nichž bylo legitimní a žádoucí snažit se pro sebe získat dostatek exotických výrobků. Vznikaly a udržovaly se tak nové sítě vztahů odlišné kvality s „outsidery“ místního recipročního systému a s vlastní soustavou žitých pravidel, ovšem s tím důsledkem, že do místního systému začalo proudit větší množství luxusního zahraničního zboží.

Jak už jsme uvedli v předchozí kapitole, dálkový obchod umožňoval elitám zdůrazňovat a rozšiřovat vlastní moc a prestiž. Nedělo se tak ale pouhou demonstrací vlastnictví vzácných

předmětů (srov. např.: Klápště 2005: 20-21). Zahraniční zboží šlo hlavně používat jako těžko oplatitelné dary, které zakládají symbolickou převahu a zároveň umožňují budovat družiny zavázaných bojovníků¹³⁸ (srov.: Třeštík 2001: 157-158). Význam takových družin musel růst spolu s tím, jak rostla symbolická převaha v dříve stabilních a permanentně vyrovávaných vztazích. Vliv zahraničního obchodu ukázal svou odvrácenou stranu, původně zabezpečovací reciproční sítě se začaly nebezpečně přetěžovat.

Roztočený koloběh vzácnějších darů, které bylo nutné získávat pro budování moci a prestiže, začal nutně klást větší nároky na domácí produkci. Dary, které dříve stačily k udržení sousedské a příbuzenské rovnováhy, už při zvýšeném výskytu prestižní zahraniční produkce stačit nemohly. Ke stabilitě jistě nepřispívalo ani to, že obchodní karavany braly část výsledků domácí výroby sebou. Tento jev musel začít dostávat některé jedince a celé rodiny do situace, kdy prostě nebyli schopni udržet s rostoucím tempem nákladů povinné štedrosti a pohostinství krok. V takové situaci se musí závazky buď anulovat, anebo vyúčtovat. Anulují-li se, vrátí se reciproční síť ke své lokální povaze a archaické zabezpečovací funkci. Vyúčtují-li se, vzroste moc těch, kteří dokážou být štedří a pohostinní i za takovýchto ekonomicky náročnějších okolností. Na druhé straně pak začnou na pomyslné společenské dno padat ti, kteří to z nějakých důvodů nezvládnou. Vzácné dary a velkolepé hostiny je zkrátka nutné náležitě oplácet a neděje-li se tak, pak se to, co dříve vytvářelo a posilovalo vědomí sounáležitosti, obrací v imperativ vyloučení.

Celý proces přetížení recipročních vztahů spustil zvýšený počet dálkových kupců v oblasti. Tím ovšem není řečeno, že se tak muselo stát výhradně přesunem západo-východní magistrály přímo přes střed Čech. Je totiž velmi těžké odhadovat citlivost popsaných archaických struktur na impulzy zvenčí. Byli-li slovanští obyvatelé české kotliny ve své pohostinnosti a úslužnosti dostatečně úzkostliví, a Helmoldův i Adamův popis jejich severních soukmenovců dává takovou úzkostlivost tušit, zvláště splývala-li reciproční síť se sítí příbuzenských vazeb a magií, pak mohlo k rozkolísání rigidního systému závazků stačit i relativně malé množství přidané zahraniční produkce. Obsesivní pocit posvátnosti vzájemných závazků a případná snaha předstihovat se ve štedrosti vůči ostatním tvořila sociální „výbušnou

---

138 Zvláštní postavení muselo mít obdarování zbraní. Jarmila Bednaříková zmiňuje závaznost *starogermánské adopce per arma*, která spočívala v obdarování družníka mečem, a v poznámce připomíná:

Proto také, když norský král Harald Krásnovlasý přijal od anglického krále Aethelstana bohatě zdobený meč, který mu byl lstí předán, chápalo se to jako vyjádření jeho poddanosti anglickému vládci (Heimskringla III 39) (Bednaříková 2017: 56).

Tento příběh můžeme brát jako další ilustraci fatální síly daru v archaické společnosti.

směs“, která mohla vzplanout i kvůli menšímu impulzu, než je nový obchodní tah přes oblastní centrum.

Jak hluboké bylo společenské dno, na něž se začali propadat ti, kteří neudrželi krok s rychleji roztočeným kolotočem vzácnějších darů? Zformulujme odpověď na tuto otázku do podoby další hypotézy, kterou bude možné následně konfrontovat s prameny.

12 Odkud jsou všichni ti otroci?

Otokářství v raně přemyslovských Čechách je neuralgickým bodem české historiografie, protože bývalo spojováno s nastartováním určitého způsobu organizace moci směrem k utváření proto-státních struktur (např.: Žemlička 1997: 37-38 a další, k diskusi přehledně Ježek 2011: 635-636). Představa, že otroci prodávaní v průběhu 10. století na pražském tržišti byli kořistí z válečných výprav zasahujících daleko na východ, se už dočkala dostatečné kritiky (např.: Kalhous 2013: 72-77). Taková představa tkví mimo jiné velmi hluboko v ekonomistickém paradigmatu. Předpokládá totiž, že jakmile se na trhu zvednou ceny nějaké komodity, v tomto případě otroků, pak se zcela přirozeně najde někdo, kdo zvedne bojovníky a začne toto zboží na trh dodávat za účelem vlastního obohacení. Významy termínů obsažených v této úvaze (trh, cena, komodita, obohacení) jsou pak jakoby mimochodem definovány moderně, ekonomisticky (srov.: Graeber 2012: 246).

Že se s lidmi na březích Vltavy v 10. století obchodovalo, je mezi historiky všeobecně přijímaná skutečnost (srov.: např.: Štefan 2021: 129 a další) Otázka je, v jakém počtu a jaký byl původ těchto otroků. Začneme-li odpovídat od druhé části této otázky, pak prohlasme ve shodě s tím, co bylo řečeno výše, že prvními otroky v pražském podhradí byli odpadlíci z lokálních recipročních sítí. Jak si takové lidi představit? Archaické svazky, původně bránící místním konfliktům, se začaly pod tíhou importu trhat, jednotlivá společenství se stávala autoritativnější a výbojnější. Kotlina se od 10. století propadala do vnitřní sociální krize, v níž jedni zahanbovali druhé prestižními exotickými dary a domáhali se zcela přirozeně adekvátních, mnohým však nedostupných, protihodnot. Druhdy stabilní archaickou vzájemnost vystřídal pocit křivdy a ošizení, na místo únosné blahosklonnosti a vděku nastoupila podezíravost a strach z magických odvet. Mnohým nezbylo, než začít rozprodávat členy vlastní domácnosti, aby si ještě zachovali v archaické společnosti tvář. Kdo s podobným krokem váhal, prohřešoval se nejbytotnějšími zásadám svého společenství a dráždil štědré soukmenovce nepochopitelným nevděkem. Takové prostředí rostoucí vzájemné nevraživosti pak bylo jako stvořené pro ostrřílené zahraniční bijce, kteří tu díky svým bojovým schopnostem i absenci vazeb na místní obyvatele dělali raketové válečnické kariéry. To byly snad případy Tunny, Gomona i mnoha bezejmenných maďarských jezdců, po kterých zbyly v Čechách příslušné artefakty (Charvát 2011: 38). Odpadlíky tak v poutech brzy následovali do otroctví i zajatci z místních šarvátek a ještě později snad opravdu i lidé ze vzdálenějších oblastí. Samotní zajatci byli ovšem v popsaném kontextu patrně vnímáni jako renegáti, kteří nedostávají svým

závazkům vůči agresorům a urážejí je svou neschopností náležitě oplácet dary či někdejší velkolepou pohostinnost.

Hypotéza otroků „vyloučenců z reciproční sítě“ je imunní proti případné námitce úživnosti krajiny (srov.: Kalhous 2011: 76)¹³⁹, protože žádné další lidi k celkovému původnímu počtu nepřidává, pouze mění status těch, kteří na daném území už byli. Kořistné výpravy válečnických elit, připustíme-li je, by pak byli jen sekundárním jevem vyvolaným původní krizí archaických vztahů. Teprve po odchodu domácích mohla jejich místo na tržištích zaujmout „kořist“ ze vzdálenějších oblastí. Nejde tedy o změnu celkového počtu lidí, jde o změnu vzájemných poměrů sociálních statutů obyvatel dané oblasti. Otrokářství se tedy mohlo stát (a patrně také stalo) společensky formativním jevem, protože začalo ohrožovat kritické množství obyvatel kotliny. Nevíme tedy, kolik bylo otroků, můžeme však věřit, že dost na to, aby jejich význam signalizoval společenskou změnu.

Dálková kupci, kteří vyvolali krizi recipročních sítí, takový vývoj samozřejmě vítali a snad i aktivně podporovali. Závisela na něm samotná uskutečnitelnost jejich podnikatelských záměrů. Jakékoliv zboží, které neumělo samo chodit, bylo potřeba odvézt či odnést a „otroci-nosiči“ měli proti zvířecím soumarům mnoho praktických výhod. V neposlední řadě se dali v cílové destinaci výhodně prodat (srov.: McCormick 2001: 758), bylo je snazší živit, a na nekvalitních cestách byli obratnější než povozy. I kdyby se tedy Praha orientovala v 10. století na vývoz železa (např.: Ježek 2011: 639), musel by ho prostě někdo z daného místa odnášet. A otroci se jeví jako nejzřejmější varianta.

Elity starého typu, které si dokázaly na jedné straně opatřovat dostatek zahraniční produkce a na druhé straně zavazovat dostatek bojovníků, vynášela sociální krize recipročních sítí do netušených mocenských výšin. Zároveň jim ale doslova trhala sociální pŕdu pod nohama. Hrozilo, že jejich rostoucím nárokům na přijatelné proti-dary v rámci kompetitivní reciprocity nebude schopen brzy nikdo dostát a všichni, až na skupinku nejvyšších, se propadnou do role otroků platících za svou „nevděčnost“ osobní svobodou. O cestě těchto elit z krize ještě budeme mluvit, nyní se ale přesvědčme, zda bychom optikou hypotézy „otroků - vyloučenců z reciproční sítě“ nemohli interpretovat i dobové písemné prameny a nalézt tak pro ni určitou oporu.

---

¹³⁹ Nejde jen o početnost bojovnické družiny, která by mohla „lov otroků“ zajišťovat. Jde obecně o to, nakolik se mohla zvýšit úživnost dané oblasti kvůli přílivu lidí, i kdyby třeba jen procházeli.

13 Osnova svatováclavských zázraků: svatý uzdravitel, svatý osvoboditel

Svatý Václav je nám jako historická postava nepřístupný, k dispozici máme téměř výhradně idealizovaný obraz, který nám zanechali hagiografové. Výpovědní potenciál tohoto obrazu tkví v otázce, jak byl sestavován, nikoliv v tom, co přímo ukazuje. V následující kapitole se zaměříme na zázraky svatováclavských legend.

V bavorské recenzi *Crescente fide* následuje po přenesení Václavova těla série zázraků, jejichž osnova se s určitými obměnami opakuje i v dalších latinských legendách, základní motivy se nemění. Popsanou strukturu sleduje i *Druhá staroslověnská legenda*, protože je překladem legendy *Studiorum igitur*. Výjimku tvoří legenda Laurentia Montecassinského, kde je původní struktura zázraků zcela rozmělněna kolem dvou ústředních témat, osvobození z pout a uzdravení chromé ženy. Pořadí zázraků v legendách si nyní pro přehlednost shrňme a následně sestavme do tabulky.

Prvním zázrakem je vyprávění o lidech zázračně osvobozených z vězení. Druhým je zázrak, v němž jistý pohan za své vysvobození zaslíbí syna Kristově službě. Následuje vsuvka, kterou najdeme jen u *Gumpolda* a jeho staroslověnské obdoby, tedy zmínka o oběšení Václavova služebníka Podivena. V *Crescente fide* se tato zmínka neobjevuje, u *Kristiána* je Podivenův příběh rozváděn na jiném místě. Třetím („podivenovskou vsuvku“ nepočítáme) zázrakem je nanejvýš podivuhodný příběh muže, který byl vícekrát uvězněn, spoután i prodán, až byl nakonec šťastně osvobozen na přímluvu svatého Václava. Čtvrtým zázrakem je příběh vězně, který v žaláři usnul a probudil se venku. Tento zázrak v *Gumpoldovi* i *Druhé staroslověnské* naopak chybí. Pátým zázrakem je uzdravení ochrnuté ženy, šestým osvobození dlužníka před kostelem, sedmým a v podstatě závěrečným zázrakem je uzdravení chromého Franka. Zde výčet Václavových zázraků končí, bavorská recenze *Crescente fide* přidává ještě stylizovanou modlitbu. *Kristián* k tomuto souboru připojil ještě vyprávění o znesvěcení Václavových ostatků a krátkou pozoruhodnou polemiku o podstatě osvobození uvězněných uzavřenou odkazem na výsledek božího soudu. Zmínku o zázračné porážce kouřimského knížete zanedbejme, pro další úvahy není důležitá. Příslušná tabulka pak vypadá takto:

Legenda/ pořadí zázraku	<i>Crescente fide (bavorská recenze)</i>	<i>Gumpold</i>	<i>II. starosl. legenda</i>	<i>Kristián</i>	<i>Laurentius</i>
1.	Osvobození lidé	Osvobození lidé	Osvobození lidé	Osvobození lidé	Osvobozovací celek
2.	Zaslíbení syna	Zaslíbení syna	Zaslíbení syna	Zaslíbení syna	
(2a)	-	Podiven	Mladý služebník (Podiven)	-	
3.	Vícekrát prodaný muž	Vícekrát prodaný muž	Vícekrát prodaný muž	Vícekrát prodaný muž	
4.	Spící vězneň	-	-	Spící vězneň	
5.	Uzdravení ženy	Uzdravení ženy	Uzdravení ženy	Uzdravení ženy	Uzdravení ženy
6.	Dlužník před kostelem	Dlužník před kostelem	Dlužník před kostelem	Dlužník před kostelem	
7.	Uzdravení Franka	Uzdravení Franka	Uzdravení Franka	Uzdravení Franka	
8.	-	-	-	Znesvěcení ostatků	
9.	Závěrečná modlitba	-	-	Boží soud	

Tabulka 3: Osnova svatováclavských zázraků

Napřed vylučme zázračné motivy, které již byly dostatečně interpretovány. Těmi jsou uzdravení chromé ženy, které je převzato z legendy o svatém Jimramu (srov.: Třeštík 1997: 163), ze stejného zdroje pochází i příběh o uzdravení franckého muže, který je patrně inspirován i uzdravováním před chrámem ze Skutků apoštolských (Třeštík 1997: 158-160). Zdroje obrazu svatého Václava jako zázračného uzdravovatele jsou tedy známy a z dalších úvah je můžeme vyloučit.

Většina svatováclavských zázraků se ale nějakým způsobem týká osvobození, je jich celkem pět. Dušan Třeštík chápal tento dominantní motiv jako odkaz na osvobození svatého Petra ze žaláře (Act. 12, 7; srov.: Třeštík 1997: 160), vysvětlení ale bude patrně složitější. Některé svatováclavské zázraky se této předpokládané předloze poměrně výrazně vzdalují. Podívejme se napřed, jak je osvobození svatého Petra ve Skutcích apoštolských v kontextu popsáno:

Zmocnil se ho, dal ho zavřít do vězení a hlídat čtyřmi strážemi po čtyřech vojácích. Chtěl ho po Velikonocích veřejně soudit. Petra tedy střežili ve vězení a církev se za něj stále modlila k Bohu. Noc předtím, kdy jej chtěl Herodes předvést na soud, spal Petr mezi dvěma vojáky, spoután dvěma řetězy, a stráž před dveřmi hlídaly vězení. Najednou u něho stál anděl Páně a v žaláři zazářilo světlo. Anděl udeřil Petra do boku, vzbudil ho a řekl: "Rychle! Vstaň!" A s Petrových rukou spadly řetězy. Anděl mu řekl: "Opásej se a obuj se!" Petr to udělal a anděl ho vyzval: "Vezmi si plášť a pojď za mnou." Petr následoval tedy anděla ven z vězení, ale nebyl si jist, zda to všechno je skutečnost; myslel si, že má vidění. Prošli první stráží, pak druhou, a přišli k železné bráně, která vedla do města; ta se jim sama od sebe otevřela. Vyšli ven, prošli jednou ulicí a tu mu náhle anděl zmizel. Teprve nyní se Petr vzpamatoval a řekl: "Teď už vím, že Pán opravdu poslal svého anděla, vysvobodil mne z ruky Herodovy a uchránil od toho, co si přál židovský lid." (Act. 12. 4-11 – český ekumenický překlad)¹⁴⁰

Stopa tohoto příběhu je dobře patrná zejména ve čtvrtém z uvedených zázraků, kde je vězeň probuzen a vyveden z vězení okolo stráží. Svatopetrské prvky se jistě promítají i do ostatních, některé ale rozvíjejí i vlastní dějové linky, které si zaslouží bližší pozornost. Nejvzdálenější popisu osvobození svatého Petra je šestý zázrak, příběh dlužníka spoutaného před kostelem.

---

140 *quem cum adprehendisset misit in carcerem tradens quattuor quaternionibus militum custodire eum volens post pascha producere eum populo et Petrus quidem servabatur in carcere oratio autem fiebat sine intermissione ab ecclesia ad Deum pro eo cum autem producturus eum esset Herodes in ipsa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites vinculus catenis duabus et custodes ante ostium custodiebant carcerem et ecce angelus Domini adstitit et lumen refulsit in habitaculo percussoque latere Petri suscitavit eum dicens surge velociter et ceciderunt catenae de manibus eius dixit autem angelus ad eum praecingere et calcia te gallicas tuas et fecit sic et dixit illi circumda tibi vestimentum tuum et sequere me et exiens sequebatur et nesciebat quia verum est quod fiebat per angelum aestimabat autem se visum videre transeuntes autem primam et secundam custodiam venerunt ad portam ferream quae ducit ad civitatem quae ultro aperta est eis et exeuntes processerunt vicum unum et continuo discessit angelus ab eo et Petrus ad se reversus dixit nunc scio vere quia misit Dominus angelum suum et eripuit me de manu Herodis et de omni expectatione plebis Iudaeorum.*

Uvádíme text latinské Vulgáty, s nímž pravděpodobně pracovali i svatováclavští hagiografové. Dostupné z: https://vulgate.org/nt/gospel/acts_12.htm (6. 9. 2022)

13. 1 Dlužník před kostelem

Důvodem, proč byl muž spoután, má být u všech legendistů dluh, jak ukazuje tabulka níže:

Crescente fide	Gumpold	II. staroslov.	Kristián
<i>Jednoho pak člověka svázali věřitelé a posadili náhodou vedle téhož chrámu; (FRB I 1873: 189)¹⁴¹</i>	<i>29. Později také jati byl člověk od těch, jimž něco peněz na úmluvu výpůjčených dluhoval, a dlouho trápen byl v spoutání okovů, až by dluh zaplatil. (FRB I 1873: 164)¹⁴²</i>	<i>Potom byl někdo jati pro jakési svěřené cizí peníze a dlouho velmi krutě byl pro to držán v poutech, aby se z dluhu vyplatil. (Vajs 1929: 122)¹⁴³</i>	<i>Jinde se stalo, že nějaký člověk byl jati od svých věřitelů a železnými okovy spoután, protože neměl, čím by půjčovateli zaplatil (Ludvíkovský 2012: 103, 105)¹⁴⁴</i>

Tabulka 4: Dlužník před kostelem

Motiv dlužníka se odkazem na svatopetrský příběh vysvětlit nedá. V žádné z legend se rovněž na tomto místě nevyskytuje vězení, muž je prostě svázán venku poblíž kostela a nespí, což popsaný zázrak pomyslné svatopetrské předloze ještě více vzdaluje. Důležitý je motiv okovů, které svatému Petru padají z rukou. Ty sehrávají ve zkoumaných zázracích důležitou roli, svatováclavská hagiografie je zmiňuje často a v různých variacích, zaměříme se na ně v dalším textu. Napřed ale musíme vyšetřit motiv dlužníka, neboť právě ten má potenciál vrhnout na stále zmiňované okovy zcela nové světlo. Jak se tedy dostal do svatováclavské hagiografie nešťastný dlužník?

Nejjednodušší vysvětlení by mohlo být zcela přímočaré a prohlásit, že Čechy 10. století znaly dluhy vyjadřované penězi, a že tu rovněž existovaly instituce vymáhající jejich splácení pod zárukou osobní svobody. Takové vysvětlení do značné míry předpokládá existenci pokročile monetizovaného hospodářství a je v příkrém rozporu s hypotézami, které jsme o archaické ekonomice raně středověkých obyvatel české kotliny vyslovily výše. Toto vysvětlení

141 *Intera vero ligaverunt unum virum illi, quibus aliquid debebat, et fortuitu eum vinctum sedere fecerunt sub eadem ecclesia (FRB I 1873: 189)*

142 *Postea quoque captus quidam ab his, quibus aliquantum pecuniae sub accomodationis pacto debuit, diuque sub vinculorum districtione, quo debitum solvat, contritus est. (FRB I 1873: 164)*

143 *по сем же некоторые ють быт в ньколиць порученіи скота чюжаго, егдаж(е) в томъ свазань бы вельми и лють да бы дол гл са изрѣшилъ. (Vajs 1929: 122)*

144 *Interea contigit, quemdam a creditoribus comprehendi, et ferreis nexibus coarctari, quia feneratoribus, quid redderet, non habebat. (Ludvíkovský 2012: 102, 104)*

není pravděpodobné a je třeba hledat jiná řešení, sice složitější, ale patrně více odpovídající tématu, o němž chceme pojednávat.

Napřed je nutné upozornit na nejednoznačnost pojmů, s nimiž se v dané pasáži pracuje. Slova „dluh“ (*debitum*) a „vina“ (*reus, noxa*) jsou si v latině významově velmi blízko¹⁴⁵. Kolísání mezi těmito výrazy by pak mohlo vést k představě, že muž spoutaný před kostelem pro své „dluhy/viny“, je pak prostě jen jedním z těch mnoha „viníků“, o nichž se v legendách tolik píše, a s nimiž měl mít svatý Václav tolik soucitu. Takové vysvětlení ale neuspokojuje, v legendách se hovoří o výpůjčce.

Přesto je potřeba se krátce zastavit u významu pojmů dluh a vina v dané době a prostředí. Klerikové sepisující legendy nebyli žádnými finančníky, dluh plynul v jejich době a prostředí především z neuhrazení náhrady (germ. *wergeld*, praslov. *cěnà) za čin, který zakládá spor. Neurovnaný konflikt pak představuje vinu, která je dluhem tak dlouho, dokud není splacena náhrada. Pojmy dluh a vina se pohybují v prostředí **cěny/wergeldu* v kruhu. Etika barbarských zákoníků je obecně založena na snaze taxativně vyjádřit vinu jako dluh¹⁴⁶. Dluh je primárně nějak počitatelně vyjádřená vina, nikoliv vypůjčené peníze (srov.: Graeber 2012: 48-49, 135-137). Tak můžeme například v *Lex Baiuvariorum*, který autor bavorské recenze *Crescente fide* pravděpodobně znal, číst o následcích vraždy biskupa:

*Budiž mu vytvořen olověný sarkofág (tunica plumbea – míněno zavražděnému biskupu, pozn.: J. K.) podle jeho postavení, a kolik tento váží, ať dá ten, kdo ho zabil, tolik zlata*¹⁴⁷. *Pokud nemá zlato, ať dá jiné peníze, majetek, pozemky, statky nebo cokoliv má, dokud neuhradí dluh. A pokud nemá tolik majetku, ať dá sebe a svou ženu a své syny k té církvi do otroctví, dokud se nebude moci vykoupit* (MGH V. II 1826: 282 – překlad J. K., za pomoc s překladem děkuji Janu Zdychincovi.)¹⁴⁸

Stále však zůstává, že v legendách čteme doslova o výpůjčce. Gumpold dokonce píše o výpůjčce pod záručnou smlouvou (*pecuniae sub accomodationis pacto*), Kristián o lichvářích

---

145 Je tomu tak ve většině indoevropských jazyků (srov.: Graeber 2012: 46-47).

146 V českém prostředí se toho zejména dotkneme při probírání Ibrahímem zmíněného poměru šátečků k denárům.

147 V tomto případě šlo jistě o likvidační pokutu, pro většinu lidí nebylo možné tolik zlata nashromáždit.

148 *Fiat tunica plumbea secundum statum eius, et quod ipsa pensaverit, auro tantum donet qui eum occidit. Et si aurum non habet, donet aliam pecuniam mancipia terram villas vel quicquid habet, usque dūm impleat debitum. Et si non habet tantum pecuniam, se ipsum et uxorem et filios tradat ad ecclesiam illam in servitum, usque dum se redimere possit.*

(*faeneratoribus*). Nuance jazykové hry mezi vinou a dluhem je nutné mít při dalším výkladu na paměti, do celé úvahy ale vstupuje další aspekt. Právě na tomto místě svatováclavských legend se nejvíce, i když značně stylizovaně, zrcadlí krize recipročních sítí. Vysvětleme jak.

Připustíme-li, že autor bavorské recenze *Crescente fide* věděl, že jsou na východním okraji řezenské diecéze prodáváni dálkovým obchodníkům nekřesťanského původu do otroctví formální křesťané, musel tuto situaci za prvé nějak pochopit, a za druhé se k ní kriticky vyjádřit. Co umožnilo tomuto hagiografovi porozumět důsledkům krize recipčních vztahů v kotlině jako fenoménu zahrnujícímu dluhy? Odpověď na tuto otázku musí jednak zahrnovat prolínající se pochopení pojmů „dluh“ a „vina“, za druhé pravděpodobně odkazovat na některý z již v té době etablovaných textů, jejichž znalost obvykle utvářela intelektuální obzory tehdejšího literárně tvůrčího kléru.

13. 1. 1 Nexum: legendistický nástroj k pochopení krize recipročních vztahů

Celá scéna zázračného osvobození dlužníka před kostelem připomíná více než osvobození svatého Petra stylizovaný opis římského právního zvyku *nexum*. Při něm mohl být dlužník, který nedokázal vrátit věřiteli dlužnou věc či částku, spoután, uvězněn a následně prodán do otroctví či snad i usmrčen (Bartošek 1981: 234). Spoutání hrálo v celém aktu klíčovou roli a dalo i celé proceduře jméno¹⁴⁹. Odtud se odvíjí etymologická provázanost mezi výrazy „závazek“ a „svázat“, která je patrná v množství jazyků, pochopitelně včetně latiny. Pro nás z toho plyne několik interpretačních možností, které se navzájem nevylučují, překrývají a mohou být v různé míře zastoupeny u všech autorů svatováclavských legend. Tyto možnosti jsou:

1) Rozlomení dlužnickových okovů je symbolickým vyjádřením zproštění dluhů. Rozpracování této symboliky je autorskou invencí toho, kdo napsal bavorskou recenzi *Crescente fide*, a to bez znalosti starořímského právního institutu *nexum*. Taková kreativita je v kontextu dobového žánru poměrně nepravděpodobná, na druhou stranu latina k podobné jazykové hře skýtá prostředky. Termín *nexus* používá při opisu odpuštění dluhů během biblického milostivého léta ještě v 7. století Isidor ze Sevilly:

---

149 Výraz je odvozen od latinského *necto* (svazují), srov.: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059%3Aalphabetic+letter%3DN%3Aentry+group%3D12%3Aentry%3Dnexus1> (4. 12. 2022)

Tento počet oslavujeme také my, o Letnicích, padesátého dne po zmrtyýchvstání Páně, kdy se odpouštějí viny a veškeré dlužné směnky a my, osvobození od veškerých pout, přijímáme do nás vstupující milost Ducha svatého. (Issidor 2003: 133 – překlad Lenka Blechová - Čelebić)¹⁵⁰

V této ukázce z páté knihy *Etymologií* je výslovně řečeno, že je „vina odpuštěná“ (*remissa culpa*), jakož i veškeré „dlužné směnky“ (*debiti chirographo*) a my jsme „osvobození od veškerých pout“ (tedy ode všech závazků – *ab omni nexu liberi*). Ozývá se zde tedy již zmíněná významová blízkost „provinění“ a „dluhů“ na straně jedné, a „dluhů“ a „závazků“ na straně druhé. Znalost *Etymologií* u autora *Crescente fide* předpokládat lze, jednalo se o velmi populární raně středověkou encyklopedii (srov.: Spunar 2011: 131).

Přesto neuzavírejte, že si autor bavorské recenze *Crescente fide* spojil „pouta“ a „dluhy“ zcela bez znalosti starořímského *nexa*. I to je sice možné, je ale nulté vyšetřit, zda se neinspiroval jinde, jak bylo řečeno, doba a legendistický žánr jsou takové variantě nakloněnější. V úvahu tedy připadají další dvě možnosti. Buď o *nexu* věděl přímo, anebo zprostředkovaně a popsanou hru významů prostě převzal a dále autorsky zpracoval. Napřed vyšetřeme možnost přímé znalosti, poté znalosti nepřímé.

2) Je krajně nepravděpodobné, že by měl bavorský duchovní v 10. století přímou znalost relevantních římských právních spisů či jejich souhrnů, jako je Gaiovo *Institutionum commentarii quattuor* či *Codex Iustinianus*. Náš autor o *nexu* se vši pravděpodobností přímo nevěděl. Rozuměl sice latině natolik, aby byl schopen uvažovat po vcelku propustné linii „vina – dluh – závazek – svázání“, neznal ale přímo starou právní instituci, která tuto linii spoluutvořila. Mohl se o ní však dočíst v sekundárních zdrojích. Co tímto zdrojem mohlo být?

3) Pražský kronikář Kosmas užil ve své kronice malebný literární obrat:

A jako by někdo v zahradě podtínal srpek slabé makovice, tak on sekal mečem hlavy v cestě stojících nepřátel, až, probodán šípy jako ježek, padl uprostřed seče na velikou hromadu mrtvých (Kosmas 2011: 47 – překlad Karel Hrdina, Marie Bláhová, Magdalena Moravová)¹⁵¹

Podobný obrat se nalézá v díle *Ab urbe condita libri* od Tita Livia (srov.: Wihoda in Kosmas 2011: 220), předpokládáme proto, že Kosmas Livia znal. A jestliže můžeme věřit, že

---

150 *Hunc numerum etiam in diebus Pentecosten et ipsi celebramus post Domini resurrectionem, remissa culpa et totius debiti chirographo evacuato, ab omni nexu liberi suscipientes advenientem in nos gratiam Spiritus sancti.* (Isidor 2003: 132).

151 *Ac veluti si quis in horto tenera papavera succideret ferro, ita obstantium metit ense capita hostium ; donec plenus astilibus, quasi herinatus in media strage super magnam struem occisorum cecidit.* (FRB II 1874: 23)

znal *Ab urbe condita libri* pražský kronikář, je možné, že je znal i o nějakých sto padesát let starší autor bavorské recenze *Crescente fide*. Navíc existuje indicie, že se opis tohoto díla mohl v daném prostoru pohybovat¹⁵². Nejdůležitější je ovšem vyzorovatelná blízkost motivů osvobozovacích zázraků s popisy v Liviově díle, kterou následně rozebereme.

Trudné osudy římských zadluženců jsou relativně častým námětem *Ab urbe condita libri* až do popisu prosazení zákona Poetelia Papiria v XXVIII. kapitole osmé knihy. Naše hypotéza zní, že autor bavorské recenze *Crescente fide* měl Liviovo *Ab urbe condita libri* po ruce, a právě z něj se nepřímo seznámil s důsledky starořímského *nexa*. Toto dílo mu především pomáhalo pochopit, co se to v Čechách děje, zázrak osvobození dlužníka před kostelem je na to nejzřejmější reminiscencí. Probíhající krizi recipročních vztahů porozuměl především tak, že nejsou podle místních zvyků vráceny nějaké zápůjčky, což vede ke zotročení. Písmo svaté pak používal jako průvodce ve snaze toto dění aktivně ovlivnit legendárním výkladem událostí a zabránit prodeji formálních křesťanů do zahraničí nekřesťanskými obchodníky. Vznikl tak víceúrovňový konvolut pojmů a výkladů, v němž se mísí dobové porozumění situaci, motivy z Písma a z Livia. Strukturu osvobozovacích zázraků, kterou tak autor *Crescente fide* vytvořil, převzali a různým způsobem rozpracovali další autoři. Toto tvrzení se v dalších podkapitolách pokusíme obhájit.

Konvolut pojmů, synonym a motivů, který tvoří řeč svatováclavských osvobozovacích zázraků, vyjádřeme graficky. V následujících podkapitolách proberme jeho jednotlivé části, každou zvlášť:

---

152 V soupise latinských zlomků se signaturou VII A 16/9 Národní knihovny v Praze se nachází *dva silně poškozené pergamenové jednolisty (A, B) sejmuté z nepoznamenané vazby bez zachovaných vpichů, ale se slepým horizontálním linkováním* (Havel 2018: 229). Tyto pergameny nesou text třetí knihy *Ab urbe condita libri* římského historika Tita Livia. Josef Truhlář je datoval do 11. - 12. století (Havel 2018: 229; Truhlář 1905-1906: 478) E. A. Loew do století 10. (Loew 1914: 17-18, 357, srov.: Havel 2018: 229, který cituje vydání z roku 1980). I když patrně nelze rekonstruovat cestu tohoto zlomku do Prahy ani z hlediska časového rámce, jedná se o pozoruhodnou skutečnost. Je zkrátka myslitelné, že se Liviovo *Ab urbe condita libri* v dané době a prostředí pohybovalo.

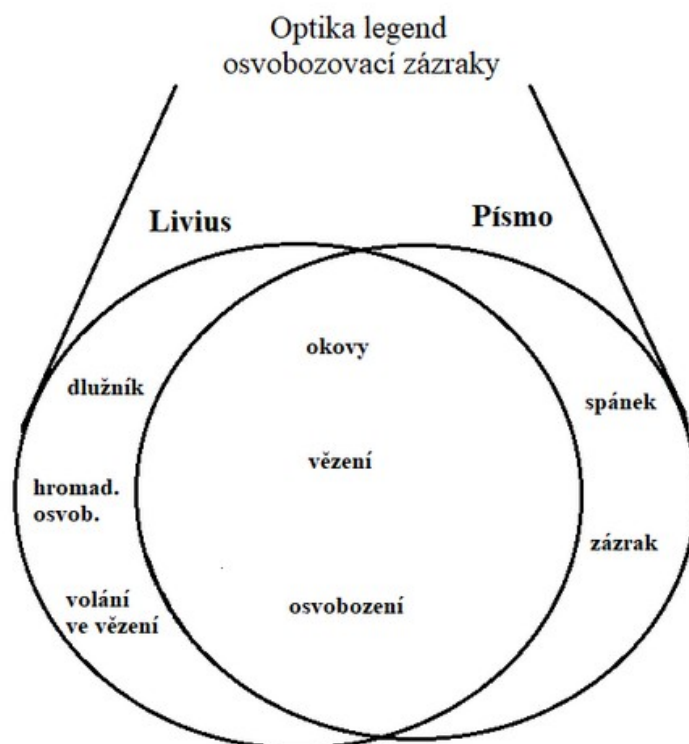

Schéma 6: Výlučně v Liviově díle najdeme motivy, s nimiž pracují i svatováclavské legendy. Jsou to motiv dlužníka, hromadného osvobození a volání uvězněného. Naopak výlučně v Písmu objevíme motiv spánku a zázračného přemístění vězně na svobodu. V obou předpokládaných předlohách se pak vyskytují okovy, vězení a celkový motiv osvobození uvězněného.

13. 1. 2 Zákon Poetelia Papiria: rozlomení pout

Přijetí zákona Poetelia Papiria je v *Ab urbe condita libri* popsáno obratem „bylo zlomeno pouto“ (*victum... vinculum*, doslova „přemoženo... pouto“), jakožto důsledek zrušení uvěznění pro dluhy:

Toho dne bylo zlomeno nesmírně potupné pouto svazující dlužníky, a to pro šílené bezpráví spáchané jednotlivcem. Konzulové byli vyzváni, aby podali lidovému sněmu návrh, aby nikdo nebyl držen v okovech ani v poutech, leda by se dopustil nějakého provinění, dokud by trest neodpykal; zárukou za půjčené peníze je prý majetek dlužníka nikoliv jeho tělo. Tak

byli propuštěni ti, kdo byli spoutáni pro dluhy, a byla dána pro budoucnost záruka, že nebudou uvrhováni do pout. (Livius 1972: 298 – překlad Pavel Kucharský)¹⁵³

Livius tímto opisem umožnil v mysli zbožného klerika reminiscenci na příslušné osvobozovací zázraky z Písma, které se ovšem jako takové dluhů netýkají. Zázrak s osvobozeným dlužníkem v *Crescente fide* je obratně vystavěný významový můstek mezi určitým pochopením krize recipročních vztahů a podávanou pomocnou rukou nově se prosazující církve v oblasti.

Viníci svatováclavských legend jsou dlužníky ve výše nadefinované archaické etice, na kterou se pokoušeli legendisté reagovat. Proviněním je neopětování povinné vzájemnosti, tedy vyčleňování se ze sociálních vazeb založených na vzájemném obdarovávání. Cenou je osobní svoboda symbolizovaná magicky vnímanými útržky tkaniny, což však už autor legendy vědět nepotřeboval. Obyvatelé české kotliny byli v jeho očích zotročováni pro „dluhy“ stejně, jako kdysi pohanští římsí plebejci. A tady také mohl začít legendistický zápas o jejich osvobození na přímluvu příslušného světce.

13. 2 Žaláře a modlitby

Církev se v Čechách pokoušela zabránit odvážení zotročných křesťanů, k čemuž využívala tvořící se obraz legendárního svatého knížete. Vize osvobození v rámci přetížené reciproční sítě, tedy odevzdávání „vykoupených zadluženců“ ke službě kostelům a tedy pod jejich ochranu, se nemohla omezovat na jednotlivce. I zázraky v legendách začínají scénou hromadného propouštění, svatý Petr sedí naproti tomu v žaláři sám:

---

153 *Victum eo die ob impotentem iniuriam unius ingens vinculum fidei iussique consules ferre ad populum ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec poenam lueret in compedibus aut in neruo teneretur; pecuniae creditae bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Ita nexi soluti, cautumque in posterum ne necerentur.*
Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.8.shtml> (11. 9. 2022)

Crescente fide	Gumpold	II. staroslov.	Kristián
Propuštění byvše z vězení, kudy šli, vypravovali o velkých skutcích páně, jež vlastníma očima byli spatřili. (FRB I 1873: 188) ¹⁵⁴	ihned pouta na kusy roztrhla se a s nich spadla, ruce i nohy byly volny, a dveřmi, jež jim byl bůh otevřel, vesele z vězení vyskočili. (FRB I 1873: 163) ¹⁵⁵	Tehdy rázem se zlomily a spadly železné okovy, ruce a nohy jejich se uvolnily, a oni otevřenými dveřmi žaláře vesele vyběhli, osvobozeni jsouce na pokyn boží, a zvěstovali lidem chválu Krista a jeho přesvatého mučedníka Václava. (Vajs 1929: 119) ¹⁵⁶	A propuštění byvše ze žaláře chodili po kraji a vypravovali o tom velikém divu božím, který na vlastní oči spatřili. (Ludvíkovský 2012: 101) ¹⁵⁷

Tabulka 5: Scéna propouštění mnoha vězňů

S hromadnou amnestií spoutaných se setkáváme i u Livia, což byl patrně další aspekt, který posunul *Ab urbe condita libri* v očích legendistů do pozice užitečného výkladového textu dobového dění:

Nevolní dlužníci v poutech i bez pout vybíhají ze všech stran do ulic a dovolávají se ochrany Quiritů. (Livius 1971: 156 – překlad Pavel Kucharský)¹⁵⁸

Všeobecná amnestie je v Liviových dějinách prosazena kvůli potřebám akutní vojenské obrany, což tento text situaci v Čechách na jednu stranu vzdaluje, na druhou stranu vnáší do kontextu motiv vězení překrývající se se svatopetrským zázrakem:

„Nikdo at' nedrží římského občana v poutech nebo ve vězení, aby mu tím nebylo znemožněno přihlásit se k odvodu u konsulů; nikdo at' nedrží ani neprodává statky vojáka a pokud je v ležení, ani nezadržuje v nevolnictví jeho děti a vnuky!“ (Livius 1972: 158 – překlad Pavel Kucharský)¹⁵⁹

154 *Et dimissi de carcere ambulantes per agrum narrabant ea, quae sub oculis viderant, opera domini magna.* (FRB I 1873: 188)

155 *statimque vincula in partes disrupta decidunt, manus solvantur ac pedes; apertoque divinitus carceris hostio, laeti exilunt.* (FRB I 1873: 163)

156 *тогда внезапно веригы и железа сокрушена спадоща рѣки и ноги ѿ разрѣшишиа ся и ѿверъстами двер'ми темница весели скон'чаша бжгѣ повелѣнїемъ разрѣшени хвалы хоу~ и прт'омѣ мѣнкою его влчеславѣ людемъ повѣдающе* (Vajs 1929: 119)

157 *Et dimissi e carcere, ambulantes per girum, narrabant ea, que suis oculis viderant, opera magna Dei.* (Ludvíkovský 2012: 100)

158 *Nexi, vincti solutique, se undique in publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem.* Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.2.shtml#23> (25. 10. 2022)

159 *Contioni deinde edicto addidit fidem quo edixit ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret, neu quis militis, donec in castris esset, bona possideret aut*

Obyvatelé české kotliny se podle legendistů ovšem nemohli nadít záchrany ze své sociální krize přijetím nějakých vlastních opatření. Spásu skýtal jen Bůh skrze svého přímluvce, který je připraven vyslyšet modlitby trpících.

Svatý Petr v evangeliu o své osvobození neprosí, anděl ho překvapí spícího. To je stejný rozvrh situace jako u čtvrtého zázraku z legend. Obvykle ovšem vězni z legend nařikají, modlí se a po svém osvobození volají. I dlužník před kostelem byl osvobozen až po krátké modlitbě:

Crescente fide	Gumpold	II. staroslov.	Kristián
„bože, pomoz mi skrze přímluvu svatého Václava.“ Ihned volny jsou ruce jeho ; i propustili jej. (FRB I 1873: 189) ¹⁶⁰	<i>O knize milostivý a mučedníku nejsvětější, když již mnohých lidí svatost tvoje přímluvami k velikému bohu z rukou bezbožníků vysvobodila, prosím ubohý, nezapomeň na mne spoutaného, ale obvyklou láskou učiň, abych odtud byl vybaven. Pomocí milosti boží a na přímluvu svatého mučedníka v tu chvíli, jakoby ostřím železa razáta byla, ihned rozlitla se pouta, on pak vešel do chrámu, aby bohu díky vzdal, a pomodliv se bohu a svatým mučedníkům, volně domu se navrátil.</i> (FRB I 1873: 164-165) ¹⁶¹	„Ó vévodo tichý, mučedníku svatý, jako již tvá svatost mnohé vysvobodila z ruk bezbožných svou přímluvou u velikého Boha, prosím já bídny, abys nezapomínal na mne spoutaného, ale vyprostil mě nyní svým slitováním.“ A milosrdenství boží rychle přikvapilo, a na prosbu blahoslaveného mučedníka rozpadly se okovy, jakoby přeseknuty železným nástrojem, a on vběhl do chrámu božího a vzdával chválu Bohu a jeho svatým a tak svoboden se navrátil. (Vajs 1929: 122) ¹⁶²	„Bože, pomoz mi pro zásluhy a přímluvu svatého Václava.“ <i>Jak to řekl, ihned byly rozvázány ruce jeho, i propustili ho.</i> (Ludvíkovský 2012: 105) ¹⁶³

Tabulka 6: Dlužníková modlitba

venderet, liberos nepotesve eius moraretur.

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.2.shtml#24> (26. 10. 2022)

160 *Deus adiuva me per intercessionem beati Venzelavi, illico solutatae sunt manus eius, et dimiserunt eum.* (FRB I 1873: 189)

161 *O dux mitissime martirque sanctissime, cum iam multos ab imporum manibus sanctitas tua ad magnum deum intercedendo eripuerit, exoro miser, ne me obliviscare ligatum, sed solita pietate hinc me facias exsolutum. Praesente cicius dei clementia, beati martiris precibus quasi ferrea acie concisa, subito dissotiantur vincula, ipseque dei templum grates rependendo ingressus, prolatisque ad deum et sanctos martires orationibus, liber domum remeavit.* (FRB I 1873: 165)

162 *w vovodo tichii, moucheniche prepodobnyj, nako ouže mnogy tvoej svatyna w rúk nečestnyx k velikomj bogou poveljníemj ŷzbavla estj, molojša w kajn'ny, da mene ne zabuđeši svazana, no milostiju svoeju nynj razrjšiši. prišiši že v skorj milosti božij, i blaženago mouchenika molitvju, aki žel'znym wrjžjem presjknoveny, verigi raspadušasa, i samj v cerkovj v božiju v tekj, xvalj bogu i svatym ego vođdaše v moltvax i tako svobodj vožvoatisa.* (Vajs 1929: 122)

163 *Deus inquit, adiuva me per merita et intercessionem sancti Wenceslai. Dum hec diceret, illico solute sunt manus eius et dimiserunt eum.* (Ludvíkovský 2012: 104)

Liviovo dílo skýtá v tomto ohledu prostor pro efektní juxtapozici. V *Ab urbe condita libri* se v poutech dovolává pohanských bohů uvězněný Marcus Manlius, proslulý zastávce zadlužených plebejců, pochopitelně neúspěšně:

Když ho úřední sluha zatkl, zvolal Manlius: „Iove Nejlepší a Největší a ty, Iuno Královno, i Minervo a ostatní bohové a bohyně, kteří máte sídlo na Capitolu a na hradě, což vy strpíte, aby váš voják a obránce byl takhle trýzněn od svých nepřátel? Tato pravice, kterou jsem odrazil Gally od vašich svatyň, bude teď vězet v poutech a okovech?“ (Livius 1972: 137-138 – překlad Pavel Kucharský)¹⁶⁴

Oč lepší je v „poutech a okovech“ (*in vinculis et catenis*) volat na pomoc křesťanského světce než pohanské bohy. Také Manlius byl vězněn v žaláři, stejně jako „viníci – dlužníci“ z legend:

Když byl Manlius uvržen do žaláře – však je to dost známo – velká část plebejů chodila ve smutečném rouše, mnozí lidé si na znamení smutku nechali růst vlasy a vousy a před vstupem do žaláře se zdržoval zástup truchlících. (Livius 1972: 138 – překlad Pavel Kucharský)¹⁶⁵

Osvobozovací zázraky v legendách jsou prodloužením činnosti, která byla církevní optikou pro Václava charakteristická už zaživa. Živý Václav měl rušit svým vykupováním fatální důsledky starých recipročních závazků a darovat vykoupené katolické církvi. Svátý Václav divotvůrce pak lámal okovy spoutaných vězňů, existenciální závazky starého recipročního řádu, pochopených po latinském způsobu jako dlužnické *nexum* a vedl tak zachráněné ke svobodě v nově nalezené katolické víře.

13. 3 Vícekrát prodaný muž

Symbolika pout, jakožto alegorie pohanských závazků vnímaných legendisty jako obdoba starořímského *nexa*, vyvstává v nejjasnějších konturách u třetího zázraku v případě několikrát prodaného muže:

---

164 *Arreptus a viatore "Iuppiter" inquit, "optime maxime Iunoque regina ac Minerva ceterique di deaeque, qui Capitolium arcemque incolitis, sicine vestrum militem ac praesidem sinitis vexari ab inimicis? Haec dextra, qua Gallos fudi a delubris vestris, iam in vinculis et catenis erit?"*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.6.shtml#16> (25. 10. 2022)

165 *Coniecto in carcerem Manlio satis constat magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promississe, obversatamque vestibulo carceris maestam turbam.*

Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.6.shtml#16> (25. 10. 2022)

Crescente fide	Studiorum igitur	II. staroslověnská	Kristián
<p><i>Jiného pak týmž způsobem osvobozeného a znova uvězněného, když podobně všechna pouta rozlámána s něho spadla, nedadouce mu víry vzali a prodali vzdáleným pohanům. Tito pak, když skrze zásluhu svatého Václava na cestě častěji za sebou řetězy s rukou a okovy s šíje jeho spadly, ačkoliv byli pohané, vidouce divy boží propustili jej. (FRB I 1873: 189)¹⁶⁶</i></p>	<p><i>27. Člověk jakýsi, po přísné výpovědi soudce jatý, dán byl do vězení k podobnému opatrování, a měl druhého dne býti utracen ; sňavše mu dřívější pouta, mnohem pevněji jej svázali (...) A hned, jakž byl prosil, zlomeny jsou mocně okovy, a on milostí boží bez vědomí strážců vězení sprostěn ; avšak lapen by od lupičů pohanských venku stojících, pevně spoután byl, a když v okovech dále převáděn byl, aby za jakou by cenu mohl se vybavit, předešlou modlitbu opakoval: i obměkčena jsou srdce pohanů, a dobrovolně jej rozvázali a propustili. (FRB I 1873: 164)¹⁶⁷</i></p>	<p><i>Potom kdosi, jat byv krutým soudcem, uvržen byl do žaláře a odsouzen k tomu, aby následujícího dne byl popraven; i byl velmi silně pouty svázán. (...) Sotvaže skončil modlitbu, ihned milostí boží zlomily se násilně okovy a on bez vědomí stráží vyveden byl z žaláře. Ale venku stáli někteří pohané, a těmi byl opět jat a velmi evně spoután. Když začal k nim nařikati svou dřívější modlitbu, zkrocena byla srdce pohanská, i rozvázali jej a pustili. (Vajs 1929: 120-121)¹⁶⁸</i></p>	<p><i>Ale ještě nějaký jiný obžalovaný byl stejným způsobem podle rozkazu uvržen do žaláře, a když svatého Václava hlasitě a s hojnými vzdechy vzýval, aby se nad ním slitoval, jako předešlému, tak i jemu spadla všechna pouta s rukou i s nohou. Ale nevěřice mu, uchopili ho za cizí peníze do daleké země, nevědouce, že Bůh je vládce celého světa a že Hospodinova je země a plnost její, a domnívající se také, že blahoslavený mučedník nemůže vyslyšeti modliteb lidí daleko vzdálených. Ale když ho odváděli, pro zásluhu blahoslaveného Václava spadla náhle pouta s rukou jeho a železný obojek s hrdla jeho. Ti pak, kteří ho koupili, ačkoliv to pohané byli, spatřivše tak veliký div boží, nechali ho svobodně odejít. (Ludvíkovský 2012: 101-103)¹⁶⁹</i></p>

Tabulka 7: „Nespoutatelný“ muž

166 *Alius quoque eodem modo iussus fuerat retrudi in carcerem, a quo similiter cuncta argumenta vinculorum disrupta ceciderunt, quem increduli statim comprehedentes vendiderunt longinquis paganis. Qui dum duceretur ab eis, meritis beati Vendezlavi sicut et frequenter ceciderunt catenae de manibus eius, et rorques de cervice eius, qui, etsi gentiles erant, cernentes mirabilia dei, eum dimiserunt. (FRB I 1873: 189)*

167 *27. Interea captus quidam severa iudicis sententia, in similem carceralis custodiae poenam, altera die perimendus, intruditur; et prioribus solutis, multo strictius vincitur (...) Statimque, ut oratorum est, ruptis quam fortiter vinculis, dei gratia nesciis custodibus carcere st exsolutus ; sed extra astantibus paganorum latronibus iterum captus, nimium constringitur, et dūm longius sub vinculis, precio quo possit commutandus, transfertur, priorem repetit oracionem ; ac mansuefactis gentilium cordibus, sponte eum solvunt ac dimittunt. (FRB I 1873: 189)*

168 *посем етерънать лутым соудию и в темницюу вверхъ женъ бысть, и на другыи день на постъчение всоуженъ, и крѣпъць оузами велъми оувазанъ (...) егдаж(е) молитвоу конъча, въскорѣ растеръганями веригами благодатию божією тако крѣпъко стражем не въдоуции темницы изведенъ быст. но вънѣ нѣкоторыми поганы стоащими паки нать быст, велъми оувазанъ. егда первъю молитву нача к ним повѣдати, оутишена быша сердца поганъскаа, и разрѣшьше и пѣстиша. (Vajs 1929: 120-121)*

169 *Sed et alius quidam reus pari modo iussus fuerat in carcerem retrudi, qui sanctum Wenceslaum voce et frequentibus suspiriis, ut sui misereretur, invocans, sicut et a superiore, ita et ab isto cuncta manicarum et compendium argumenta ceciderunt. Quem increduli comprehendentes, peregrino precio accepto longinquis nacionibus vendiderunt, nescientes Deum universe terre dominatorem et Domini esse terram et plenitudinem eius, putantes eciam beatum martyrem longe a se positorum preces exaudire non posse. Qui dum deduceretur, meritis beati Wenceslai subito ceciderunt kathene de manibus eius et torques ferrea de collo eius. Illi autem, qui eum emerant, quamvis gentiles forent, cernentes tanta mirabilia Dei, liberum eum abire permittunt. (Ludvíkovský 2012: 100-102)*

Je to podivný popis zázračného osvobození. Především se několikrát opakuje, muž je znovu a znovu zajímán, aby na něm praskala pouta a definitivní svobody nabude až z rukou koncových obchodníků. Jakoby vězňitelé první instance zkrátka nevěřili (v *Crescente fide* jsou *increduli*) na zázrak rozlomení pout, který má demonstrovat osvobozující moc křesťanství. Proč by se legendista nespokojil s jediným osvobozením jako s dostatečnou a hlavně definitivní demonstrací moci Boží, kdyby chtěl jen vytvořit efektní aluzi na svatopetrský zázrak bez zjevného vztahu k popisované realitě?

Literárně nejohravněji zpracoval scénu osvobození před kostelem intelektuálně kultivovaný Gumpold, který dobře rozuměl symbolické hře započaté v *Crescente fide* a efektně ji rozvedl. V jeho legendě jsou člověku napřed „sňata dřívější“ (*et prioribus solutis*), a pak je „mnohem pevněji svázán“ (*multo strictius vincitur*). Načež se pomodlí a „zlomeny jsou mocné okovy“ (*ruptis quam fortiter vinculis*). Pak ho ale opět chytí pohanští lupiči, kteří ho „pevně spoutají“ (*nimum constringitur*) a odvádějí v okovech (*sub vinculis*). Po modlitbě ho ale „rozvážou“ (*solvunt*) a „propustí“ (*dimittunt*). Závěr je charakteristický. Nestačí napsat, že je muž „propuštěn“, je „rozvázán a propuštěn“ (*solvunt ac dimittunt*).

Celá tato scéna je malebným opisem dobových sporů o legitimitu zotročení v rámci měnících se společenských pravidel. Proto takový důraz na snímání, nasazování, praskání a lámání pout.

U *První staroslověnské legendy* se zázraky se sugestivním líčením rozlamování pout nevyskytují, protože zde chybí latinská jazyková tradice. Ideologickému zápasu o vykreslení nelegitimitnosti prodávání zotročených křesťanů zahraničním kupcům tu chybí příslušné výrazové prostředky a patrně i literární ambice autora. U *Druhé staroslověnské legendy*, přepisu Gumpolda, je pak motiv rozlamování pout oslaben, autor *Druhé staroslověnské* na rozdíl od své předlohy scénu na začátku negraduje. Muž je jen dvakrát velmi „silně svázán“ (*вел' ми оу'вазанъ*), což je překlad z latiny (*nimum constringitur*). Pakliže totiž spoutání nevnímáme jako symbol pohanských závazků, k čemuž je nutná znalost širšího kontextu latinské tradice, nedává Gumpoldův úvod s rozvazováním a pevnějším svazováním zřejmý smysl, není jasné, kdy byl muž svázán původně, ani proč ho svazují znovu. Autor *Druhé staroslověnské* tedy vzal zřejmější výraz (*nimum constringitur* - *вел' ми оу'вазанъ*) a použil ho prostě dvakrát.

Podobně zdůraznil motiv „nespoutatelnosti“ toho, kdo se dovolává pomoci svatého Václava i Kristián, když ho užil při popisu druhého zázraku. V něm z odsouzenice neustále

padají okovy, ovšem tomuto líčení se budeme podrobněji věnovat z jiného úhlu pohledu v následující podkapitole. Křesťan prostě není spoutatelný pohanskými společenskými pravidly, a kdokoliv se o to pokouší, neuspěje, pouta vždy znovu prasknou. Je však nutné psát v kontextu latinské jazykové tradice, aby bylo jasné, proč tomu tak být musí.

13. 4 Případ darovaného syna

Zvláštní pozornost zasluhuje zázrak s pohanem, který přislíbil dát svého syna do služby svatému Václavu, bude-li skrze něj osvobozen:

Crescente fide	Studiorum igitur	II. staroslov.	Kristián
Užřev zázrak ten jistý pohan, který v témž vězení se nalezal, zaslíbil se pánu řka: „pomůže-li mně pán skrze zásluhy svatého Václava, uvěřím v Krista a oddám syna svého službě jeho.“ I spadla s něho ihned všechna železná pouta. Když pak jej opět a opět těsněji spoutali a opět jako prvé s něho okovy spadly, propuštěn jest. I vyučiv se svatě víře dal se pokřtiti a po dlouhá leta živ byl (FRB I 1873: 188-189) ¹⁷⁰	25. Mezi nimi jeden pohan jeden, milostí křtu posud neočištěný, jakmile pro zásluhy Václava blahoslaveného smrti zbaven se cítil, k pravému poznání víry katolické vroucně se obrátil, spásným smytím byl očištěn, a když v něm víra byla se utvrdila, a láska boží v něm byla utkvěla, syna jediného, ježž miloval jako své živobytí, k stavu kněžskému a k službě boží při kostele sv. mučedníka oddati přislíbil. (FRB I 1873: 163) ¹⁷¹	Mezi nimi byl jeden pohan, ještě neočištěný milostí křtu, a ten, když poznal, že byl také přimluvami blahoslaveného Václava zbaven od smrti, obrátil se na víru katolickou a očistil se spasitelnou lázní křtu a s veškerou láskou se utvrdil ve víře boží a syna svého jednorozeného, jehož miloval jako vlastní život, zaslíbil dáti na kněžství, aby sloužil Bohu to v chrámě blahoslaveného mučedníka. (Vajs 1929: 119) ¹⁷²	Když se zpráva o tomto zázraku pro jeho velikost a slávu všude rozšířila, stalo se, že se nějaký uvězněný pohan dověděl, že svatý Václav má převelikou péči o to, aby lidé v žaláři věznění byli vysvobozeni. A slyše to; protože nesmírnou tísní byl sklíčen, učinil slib, řka: „Jestliže mne Bůh svatého Václava a Bůh křesťanů z tohoto neštěstí svou dobrotivostí vytrhne a dřívější důstojnost mi navrátí, uvěřím v Krista Syna božího, křest spásy přijmu a z celé mysli své se zaslíbím náboženství a milosrdenství křesťanskému i syna svého tomu mučedníku do věčné služby odevzdám. Sotva domluvil, a ejhle, všechny okovy spadly s něho. A po druhé a po třetí ho chytily a novou křivdu páchající, do žaláře ho uvrhli, ale jako před tím, okovy a pouta s něho spadly. A tu jeho páni pro opětovný zázrak zbožnou úctou jsouce naplněni a vědek Bohu činíce, dovolili mu, aby svobodně odešel. Byv tedy propuštěn, ihned se dal ve svatě víře vyučiti a pokřtiti, a když odevzdal mučedníkovi syna, kterého mu zaslíbil, ještě mnoho let potom žil. (Ludvíkovský 2012: 101) ¹⁷³

170 Quo viso miraculo unus paganus, qui in eadem custodia detentus servabatur, vovit domino dicens: si dominus adiuvat me per merita beati Venzelavi, credo in Christum, et dabo filium meum ei in servitum. De quo statim omnia vincula ferrea ceciderunt, ab eo compedes, qui continuo dimissus, et sancta fide instructus baptizatus est, et postea plurimos vixit annos. (FRB I 1873: 188-189)

171 Inter quos gentilis quidam, baptismi gratia nondum mundatus, cum se iam per beati merita Venzelavi morte liberatum senserit, ad fidei catholicae veram agnitionem devotus convertitur, salubri lavacro purgatur, firmataque fide, ac dei in se confixo amore, naturam unicum, quem aequae propria vita dilexit, in clericatus officium dei servito ad beati martiris aecclesiam se daturum promisit. (FRB I 1873: 163)

172 в нїже бїь нїкто погань, не оу и еше благодатию крещенїа вчищенъ, егда оуже са вчїюти блаженаго вачеслава вї смерти избавиль, къ вѣрѣ собор'ней вбратиса и спасеным шмвенїемъ крещеїїа вчїитиса, и всею любовїю к' вѣрѣ божїїи оутвер'диса, и сынъ свои единоча егоже аки и дїуъ свою люблаше, на слоу*жбоу божїю вѣ клирикъ церкви блаженнаго мчїника вбѣща вдати (Vajs 1929: 119)

Tabulka 9: Darovaný syn

Zaručovat se za závazky svobodou členů vlastní rodiny není v širším kontextu závazkových ekonomik nic neobvyklého (Graeber 2012: 118, 132-133). S tím jsme se konečně setkali i v citaci z *Lex Baiavorum*, pro české prostředí tuto praxi dokládá snad i samotný text legendy, zde lze asi popřát autoru doslovné důvěry. Tuto pasáž totiž můžeme dát do souvislosti s jiným mladším pramenem a dokreslit tak představu primárního zdroje otroků z domácích obyvatel a nikoliv jako výsledek nájezdů do zahraničí. Židovský obchodník Benjamin z Tudely připomněl ve svém cestopise z 12. století obecný zvyk Čechů prodávat své syny do otroctví:

Židé, kteří tam přebývají, říkají té zemi Kenaan, protože její obyvatelé, stejně jako lidé z Ruska, prodávají své syny a dcery všem národům. (Benjamin in Šedinová (ed.) 2002: 53 – překlad Jiřina Šedinová)¹⁷⁴

Vzhledem k tomu, že Benjamin Čechy patrně nikdy nenavštívil a od doby vzniku legendy ho dělí bezmála dvě stě let, zachoval svou zmínkou spíše jen obecně tradované povědomí o středoevropské kotlině ve své komunitě (srov.: Holeček in Mařík, Musílek, Sommer 2021: 129). To koresponduje i se zprávou z kroniky *Josipón*, jíž se věnoval Dušan Třeštík (Třeštík 2000: 57; Holeček in Mařík, Musílek, Sommer 2021: 129). Oba tyto prameny evokují představu, že se otroci rekrutovali z místních zdrojů daleko spíše, než že by šlo o válečnou kořist. Spolu se zázrakem darovaného syna tak dokreslují obraz společnosti, jejíž členové jsou zotročováni v důsledku svých vlastních sociálních norem.

Zcela nejvýmluvnější stopu nám ale zanechal merseburský Thietmar, který při nářcích nad křivdami páchanými jeho diecézí užil ve třetí knize své kroniky nanejvýš podivuhodné metafory:

---

173 *Hoc igitur miraculo pro sui magnitudine et gloria ubique diffuso contigit quendam paganorum in custodia detentum comperisse, quod sancto Wenceslao maxima esset cura pro hiis, qui in carcere religari solebant, liberandis. Quod audiens, quia ingenti erat necessitate constrictus, votum vovit, dicens: Si Deus sancti Wenceslai et Deus Christianorum me ab hac miseria sua bonitate eripuerit et dignitati pristinae restituerit, credam in Christum filium Dei et baptismum salutis accipiam ac religioni pietatique Christiane toto me animo promitto et filium meum eidem martyri eterno servitio mancipabo. Vix verba impleverat, et ecce omnia ferrea vincula ab eo ceciderunt. Quem bis terque comprehensum, rursus repetitis iniuriis, vinculis iniecerunt, sed ab hoc sicut antea vincula et compedes ceciderunt. Cuius domini pro iterato miraculo reverencia usi et gratiam Deo exhibentes, eundem liberum abire permittunt. Qui dimissus, continuo sancta fide instructus et baptizatus est et filium, quem voverat, martyri tradens, postea multis annis supervixit.* (Ludvíkovský 2012: 100)

174 וממש והלאה ארץ בהם והיא הנקראת פראגה היא תחלת ארץ אשקלובנייא וקוראים אותה היהודים הדדים שם ארץ
כנען בשביל אנשי הארץ ההיא מוכרים בניהם ובנותיהם לכל אומות. (Asher 1840: ק"א (111 v hebrejské edici)

Potom bylo vše, co dříve patřilo našemu kostelu, bídně rozděleno podobně jako slovanské rodiny – nejprve obžalované a pak prodejem roztržené. (Thietmarus Marsipolitanus 2008: 268 – překlad Bořek Neškudla a Jakub Žytek)¹⁷⁵

Z této zmínky lze vysoudit dvě skutečnosti. Za prvé byl prodej příbuzných pod hrozbou trestu u Slovanů běžný, za druhé byl alespoň v jisté době jevem natolik rozšířeným, že mohl vejít do širšího povědomí literáta své doby. Doléhaly ozvuky krize recipročních sítí v Čechách i k uším zbožného Thietmara, byť by tato byla už za svým vrcholem? Přirovnání „rozděleno jako slovanské rodiny“ (*Sclavonicae ritu familiae... dispergitur*) použité počátkem 11. století je v tomto směru přinejmenším nápadné.

Přeorganizování společenského řádu směrem k většímu prosazení křesťanských pravidel se v očích legendistů pochopitelně nemohlo odehrávat profánní cestou. Nešlo o to popsat mocenské přeuspořádání, ale zaznamenat zázraky Boží, které se staly na přímluvu světce. Ekvivalentně k magické moci šátečků jakožto fyzických artefaktů reciproční sítě povstala v legendách představa reálně rozlámaných okovů. Vykoupení či vysvobození novokřtěnce z otroctví a jeho předání do rukou církve, to byl zázrak, na kterém bylo nutno demonstrovat Boží moc měnit kontury pozemského světa, protože v něm se železná pouta obvykle nerozpadají.

13. 5 Kristiánovo pokání a soud Boží

Zcela otevřeně se vyjádřil v duchu řečeného Kristián, když za základní osnovu svatováclavských zázraků připojil svědectví o Božím soudu:

Když větší počet rozličných lidí byl držen v žaláři, jedni pro své provinění, jiní však pro pomluvy žalobců, a už velmi dlouho bzli věznění, vysílajíce modlitby k Hospodinu, aby pro zásluhy svatého Václava byli vysvobozeni, dosáhli, že byli propuštěni na svobodu. Ale poněvadž někteří lidé nevěřící tomu doporučovali, aby se jim zabránilo svobodně odejít, protože prý nebyli vysvobozeni zázračnou mocí Boha a svatých, ale protože podplacený strážce vězení je a ještě mnohé jiné zbavil pout, bylo rozhodnuto, aby byl zkoušen božím soudem. (Ludvíkovský 2012: 107-109)¹⁷⁶

---

175 *Tunc omnia nostram prius aecclesiam respicientia divisa sunt miserabiliter, Sclavonicae ritu familiae, quae accusata venundando dispergitur.* (MGH IX 1935: 116)

176 *Dum in carcere multimoda caterva hominum, quedam reatu suo, quedam vero accusantium obloquio detentaretur et inibi diutissima servaretur custodia, fuis precibus ad Dominum per merita sancti Wenceslai liberari meruit. Ipsius liberis gressibus obicem statuere quibusdam infidelibus suadentibus, videlicet quod haut virtute Dei vel sanctorum liberati forent, sed preventus pecunia custos carceris eos pluresque alios sepe a vinculis solvisset, iudicio divino examinari iussus est.* (Ludvíkovský 2012: 106, 108)

I kdyby historický Václav pouze vyplácel odpadlíky reciproční sítě z jejich závazků, měli legendisté rozpoznávající jeho světectví vyšší ambice. Církev se nesměla stát jen dalším hráčem v koloběhu povinných darů, musela být tím, kdo nově definuje podstatu prožívaných závazků. Milosrdné uspokojení něčího recipročního nároku knížetem či kněžím, čímž alespoň dočasně zanikala existenciální povinnost vzdát se osobní svobody, by mohlo dokonce vypadat jako souhlas se systémem pohanských praktik, jako loajální vstup do šátečkové magické ekonomiky. Takové milostivé uspokojení nějakého recipročního nároku by nebylo v očích legendistů o nic lepší, než úplatek daný žalářníkovi. Symbolické okovy starých závazků bylo nutné lámat nadpřirozeným zásahem shůry. Kristiánův ordál funguje v legendě jako vysvětlivka k předchozí osnově osvobozovacích zázraků, protože jak lépe dokázat zázrak, než demonstrací jiného zázraku?:

A tak zatím co se sešel veliký zástup rozličného lidu, bylo do ohně vloženo železo a do běla rozžhaveno, a když byl přiveden strážce, uložili mu, aby je v holé ruce nesl až k místu v poli vyznačenému. On nic neváhaje, nýbrž důvěru v zásluhy světcovy, vzal železo z ohně a daleko za cíl je nesl, a kdyby mu nebyly ostatní v tom zabránili, snad by s ním byl doběhl třikrát tak daleko. (Ludvíkovský 2012: 109)¹⁷⁷

Smyslem popsané příhody je demonstrovat zázračnost osvobozování, snaha doslova budovat světecký kult z určité reakce na hlubokou sociální krizi. Právě tato krize totiž byla jedinou a jedinečnou příležitostí pro věrozvěsty. Rozbít pohanský archaický řád by bylo nemožné, pakliže by se nezačal sám hroutit zevnitř, jak identifikoval Dušan Třeštík:

Co to vše tedy znamenalo pro „pohany“ stojícími před otázkou, zda přijmout křesťanství či ne? Především to, že každý, kdo se při křtu odřekl „d’ábla“, to jest pohanských bohů, někdy v křestní formuli jmenovitě vypočítávaných, nezřikal se jenom jich, ale všeho toho celku jehož byl součástí, celého míru a pravdy, včetně nároku na svou svobodu a vlastnictví. Odděloval se od kmenového společenství a stával se vlastně dobrovolným vyděděncem. Proto nemohla mít misie zaměřená na jednotlivce v kmenových společenstvech prakticky žádnou naději na úspěch, ledaže přišla v době kdy se tato společnost rozkládala a jednotlivci, zejména ovšem aristokracie, si mohli dovolit ignorovat normy společenského chování (Třeštík 1994: 449)

Ono „rozkládání se společnosti“, které umožnilo křesťanství zapustit pevnější kořeny, je právě krize recipročních vztahů vyložená způsobem srozumitelným pro dobově vzdělané

---

¹⁷⁷ *Igitur multimoda astante plebeica turba ferrum igni positum candescit, custos carceris adductus diiudicatur ferre nuda manu, inposito ruris termino. Ille nil dubitans, verum in sancti fidens merita, candens ferrum ab igne sumpsit longaque e termino gessit, et ni ab aliis prohiberetur, tres fortassis vexisset metas. (Ludvíkovský 2012: 108)*

latiníky, kteří k ní zároveň budovali hagiografickou alternativu. Novokřtění se nestávali „dobrovolnými vydědenci“, nevzdávali se práva na „svobodu a vlastnictví“. Naopak se emancipovali ze systému, které z nich vydědence činil a svobodu i vlastnictví jim nově odpíral. Křest českých knížat roku 845 měl tedy zanedbatelnou životnost snad nejen kvůli brzkému úderu Ludvíka Němce na Moravu (srov.: Třeštík 1994: 456), ale zejména proto, že původní systém ještě nebyl v dostatečné krizi. Ta přišla až s predefinováním celoevropských obchodních tras.

V Kristiánově legendě najdeme ještě jednu pasáž, která je pro nás tematicky zajímavá:

A jestliže se mu někdy stalo, jako knížeti, když mezi takovými zvířaty hodoval, že se mimo svůj obyčej hojněji napil, jakmile se druhý den ráno vzbudil, spěchal co nejrychleji do kostela a svléknuv nejlepší roucho, jaké na sobě měl, dal je kterémukoli knězi nebo klerikovi, kterého tam našel, a padnův mu k nohám snažně ho prosil, aby se za něho zvlášť pobožně modlil ke Kristu Pánu, aby mu milostivě odpustil hřích minulé noci spáchaný. (Ludvíkovský 2012: 63)¹⁷⁸

Popsaná scéna vyhlíží jako exaltovaná reakce hysterického kajícíka a odpovídá obecné dikci legend, možná zde ale její autor zachytil důležitou realii. Kristián byl ze všech legendistů patrně nejobeznámenější s místními zvyky, byť se třeba proti nim jako představitel západního kléru vymezoval. V žádné jiné legendě ovšem není popsáno, že by se Václav svlékal před duchovním z oděvu s připomínkou „který měl zrovna na sobě“ („který byl nošen“ - *tegebatur*) a takto prosil za odpuštění hříchů. Výše jsme uvedli, že „šátečková měna“ stála na víře v kontaktní magii dotyku tkaniny a jejího nositele. Kníže by se ze svého hříchu mohl v představách legendisty kát i opulentnějšími dary, anebo přinést skvělý oděv přímo pro obdarovávaného duchovního, místo aby se před ním svlékal z vlastního roucha. Ovšem vezmeme-li v potaz výše uvedenou hypotézu, bylo demonstrativní předání vlastního použitého a celého oděvu nejvyšší představitelnou formou odevzdání se do rukou kněze a církve podle místních představ. Není podstatné, zda historický Václav takto někdy jednal, ale jednal-li tak Václav legendární, muselo být každému, kdo se o tom doslechl a zároveň rozuměl magické podstatě šátečků, jasné, že církev má nyní nad celým společenstvím skutečně děsivou moc. Možná právě toto sdělení sledoval Kristián v popsané scéně především.

---

178 *At si quando illi ut principi, feras inter tantas cubanti, contigisset sero hesternum abundantem hausisse morem extra solitum potum, sompno se excuciens diluculo, citissime properans ecclesiam, quemcunque sacerdotum seu clericorum inibi reperisset, optimo quocumque indumentorum tegebatur, sese exuens illique contradens, pedibus ipsius adolvebatur, obnixè postulans, quo pro semet attentius Christum dominum exoraret, noxam quatinus illi hesternam nocte patratam clementer indulgeret.* (Ludvíkovský 2012: 62)

13. 6 Laurentius Montecassinský: Otevřená reminiscence na starořímské *nexum*

Laurentius Montecasinský patrně nevěděl, co se v Čechách dělo, nevěděl o krizi recipročních vztahů. Jeho informace byly zprostředkované předchozími legendami. Dokázal je ovšem přečíst výše popsaným způsobem a pochopit, že je jeho úkolem demonstrovat zázračnost osvobozování od starých závazků. Původní struktura zázraků je v jeho legendě zcela rozmělněna, dá se rozlišit jen „osvobozovací“ a „uzdravovací“ celek, z nichž ten druhý reprezentuje příběh o chromé ženě. Jak ale vede Laurentius svou legendu k závěru, odhaluje čím dál více svůj autorský záměr, kterým je oslava osvobozování otroků Božím zásahem. Podívejme se na předposlední verše legendy, kde Laurentius použije výraz *nexibus* a přivodí tím určité překladatelské obtíže, pakliže nemáme na paměti předchozí výklad:

„Sláva ti, Kriste, budiž, jenž prosbami Václavovými
usmířen snímáš s nás viny neskonale“ (FRB I 1873: 182 – překlad Josef Truhlář)¹⁷⁹

A pro srovnání novější překlad Zdeňka Kristena:

*Budiž ti sláva, ó Kriste, kterýs nás na snažné prosby
světcovy pro dluhy vzešlých, tíživých závazků zprostil* (Králík 1969: 100 – překlad Zdeněk Kristen)¹⁸⁰

Toto je doslovné shrnutí smyslu osvobozovacích zázraků. Výraz *nexus* (pl. dat., abl. *nexibus*), označuje doslova „spoutaného pro dluhy“, je to římský právní výraz. Zdeněk Kristen si s jeho výskytem v raně středověké legendě poradil opisem *pro dluhy vzešlých, tíživých závazků*, tedy závazků pro dluhy. Naopak Josef Truhlář ho přeložil v podstatě jako *viny*, což může být pokus o velmi volné čtení (připomeňme blízkost výrazů *dluh* a *vina*), anebo důsledek předpokladu, že Laurentius zaměnil latinské *nexus* a *nox*a (tedy „vina“ v jednoznačnějším významu).

Nedejme se zmást tím, že u Laurentia splývá abstraktní právní pojem se skutečnými pouty, jejichž rozlomení má dokonce dokládat svědek:

*Že se to skutečně stalo, věrohodně svědčival pan Benedikt, pošlý z národa saského, jenž
veda v Kasinském klášteře život velmi nábožný, část zlomků oněch řetězů po celý svůj život*

---

179 *Gloria, Christe, tibi, precibus qui nosmet opimis
Martyris absoluis nexibus a nimiis.* (FRB I 1873: 100)

180 *Ibid*

sebou nábožně nosíval, říkáje, že tak velký zázrak se udál za jeho přítomnosti (FRB I 1873: 182 – překlad Josef Truhlář)¹⁸¹

Popis tohoto zázraku má v legendě svůj smysl. Zlomky okovů (*fragminis... catenarum*) jsou vyjádřením osvobození křesťanstvím. Dokazují, že Kristus nechce dělat z lidí (dlužní) otroky (*nexi*). Pakliže tento výklad nemáme na paměti, jsou další verše legendy jen velmi těžko přeložitelné. Srovnajme opět překlady Josefa Truhláře a Zdeňka Kristena:

*Však na tom co divného, sňal-li mučedník železná pouta,
k okovům Kristovým připjat při mocné který byl síle.* (Králík 1969: 101 – překlad Zdeněk Kristen)¹⁸²

A Truhlářův překlad:

*Což divu jest, mučeník okovy snímá-li železné,
jenž, okovy spoután Krista, mocen toho byl?* (FRB I 1873: 182 – překlad Josef Truhlář)¹⁸³

Oba překlady se zdají vycházet z představy, že je to mučedník (*martyr*), kdo byl spoután „Kristovými okovy“, které ho posilují (*viguit*). Proto se patrně nelze divit, že snímá železná pouta (*ferrea vincla*). Oba překlady vztahují přísudek „posiluje/sílí/vzkvétá“ (*viguit*) ke slovu „mučedník“ (*martyr*), které je uvedeno v první větě souvětí, jako k podmětu. Jenomže přísudkem podmětu „mučedník“ (*martyr*) je patrně pouze sloveso „snímá“ (*dempsit*). Druhá věta má vlastní podmět (*nexus*) i přísudek (*viguit*). Zájmeno „jaký“ (*qui*) je v singuláru nominativu masculina a vztahuje se právě k podmětu. Výsledný překlad zní:

*Což div, jestliže mučedník snímá železná pouta,
jaký Kristův závazek¹⁸⁴ posiluje pouty?*

Laurentius se zkrátka sugestivně ptá, jestli je možné, aby odevzdání se Kristu posilovala pouta a uvěznění. Při volnějším čtení, jestli je vůbec možné, aby Kristus umožnil věznění křesťanů. Je to řečnická otázka, odpověď je samozřejmě ne. Kristu se můžeme zavázat bez obav. Právě výraz *nexus*, který je v druhé větě podmětem, a který bychom mohli přeložit i jako

---

181 *Hoc ita factum esse viva, ut aiunt, voce testari solitus est dominus Benedictus, Saxonum gente progenitus, qui religiosissimam in Casinensi coenivio ducens vitam, partem fragminis earundem catenarum omni quoad vixit tempore secum devote gestare consueverat, referens se praesente tam ingens fuisse patratum miraculum.* (MGH VII: 41-42).

182 *Quid mirum, dempsit martyr si ferrea vincla,
Qui nexus Christi compedibus viguit?* (FRB I 1873: 182)

183 Ibid

184 ve smyslu „závazek vůči Kristu“ - *nexus Christi*

„ten, kdo je dlužným otrokem Krista“ (*nexus Christi*) činil překladatelské obtíže. *Nexus* je ale plnohodnotný podmět a věta jako taková dává smysl.

Z hlediska vyznění celé legendy nejspíš Laurentiovi velmi záleželo na tom, aby se ve světě projevil zázrak s rozlamováním okovů, o němž četl ve svých předlohách, a pro nějž si bral za svědka svého pana Benedikta. Zdá se dokonce, že prizmatem jeho uvěřitelnosti sestavoval celou svou legendu. Uvádí ji slovy:

Pán a spasitel náš zrakům lidským smyslným způsobem nebeská vykládaje znamení zvolal, jak čtete, řka: „Otec můj neustále působí, i já působím.“ Tuto pozorovati se sluší, že neřekl, že otec působil co do minulosti, ani že sám působiti bude co do budoucnosti, nýbrž pouze řekl, že působí (FRB I 1873: 167 – překlad Josef Truhlář)¹⁸⁵

Tato augustinovská úvaha neuvádí legendu náhodně. Pakliže věříme, že v Boží mysli nelze křesťana zotročit na základě nějakých pohanských pravidel, pak se právě tato věčná pravda projeví v časných dějinách tehdy, kdy k tomu má docházet. Zázraky s rozlamováním okovů jsou dějinou aktualizací věčně přítomné Boží ideje. Proto je tak důležité, aby se tak „skutečně stalo“ (*hoc ita factum esse*).

Samotné legendy ani obecněji pojatá snaha církve by ale na zvrácení krize recipročních vztahů patrně nestačily. K stabilizaci rozkolísaných poměrů posloužila jistá západní novinka – mince.

---

¹⁸⁵ *Dominus ac redemptor noster, humanis visibus corporali praesentia divina exhibens signa, intonuisse legitur inquiens: Pater meus usque modo operatur, et ego operor. Vbi notandum, quod nec patrem operatum fuisse tanquam de preterito, nec se operaturum fore quasi de futuro innotuit, sed tantum operari.* (FRB I 1873: 167)

14 Mince jako záchranná brzda: krize reciprocit a předefinování společenských vztahů

Vyjďeme z toho, že základní pochopení důvodů pro zavedení mince do určité společnosti a v určitém historickém kontextu se vždy pohybuje po jedné ze dvou základních os, *metalistické* nebo *chartalistické*. Tyto dvě základní teoretické osy se na fundamentální úrovni vylučují, je proto přinejmenším nepřesné prohlašovat, že důvodů pro zavedení mincí v českém knížectví muselo být více, a že se navzájem kumulovaly (srov.: Třeštík 1997: 439). Preciznější přístup k problému předpokládá, že důvodů sice mohlo být více, ovšem nekumulovaly se, spíše se nezávisle prolínaly. Nejde o pouhou hru se slovy, jak snad odhalí následující teoretická reflexe užívaných výrazů.

Už v první kapitole bylo uvedeno, jak jsou pojmy *metalismus* a *chartalismus* netriviální a v mnohém zavádějící. Nyní bude nutné tyto pojmy rozklíčovat, aby bylo možné pokračovat v analýze vyšetřovaného historického kontextu. Minci si proto nebudeme na začátku definovat její funkcí (srov.: Petráň, Radoměský 2001: 140), protože taková definice je vždy výrazně paradigmatická, ale prostě vzhledem. Mince je tedy kousek kovové slitiny, obvykle ve tvaru nízkého širokého válce, na němž je vyražena určitá značka. Mince mohou fungovat jako peníze, neboť umožňují kvantifikaci ekonomické hodnoty vlastním počtem, představují-li samy unifikované jednotky hodnoty. Otázka, jak je to možné, představuje první zlom mezi *chartalismem* a *metalismem*.

14. 1 Mince v příběhu *teoretické definice*

Příběh *teoretické definice* peněz do sebe mince zahrnuje a vytvořilo další komplikovaný konvolut problematičtých tvrzení a předpokladů. Ten je nyní třeba rozplést už kvůli jeho vlivu na historiografickou produkci.

Především je nutné si uvědomit, že *teoretická definice* není schopna popsat mince jinak než jako peníze, dominantně tedy jako nějakou formu *prostředku směny*. Kvůli obhájení klasické metody teoretické ekonomie je tak z principu nepřípustné, aby mince nevznikly spontánně z obecné snahy o maximalizaci individuálního užitku, resp. aby v některém momentu vývoje peněz nevedla předpokládaná všeobecná snaha o minimalizaci transakčních nákladů k vývoji platidel ve formě mincí. Nejdříve příběh *teoretické definice* dedukuje stav, kdy se spontánně z praktikování směny dostávají do pozice komoditních peněz drahé kovy.

Opět se zde setkáváme s hypotetickými „inteligentnějšími“ (*more intelligent*), kteří jako první odhalí všechny přednosti drahých kovů:

Za takových okolností se toto stalo hlavní myšlenkou v myslích inteligentnějších obchodníků, a jakmile se situace stala obecněji pochopenou, uvědomil si každý, že zásoby zboží určené ke směně za jiné zboží musí být v první řadě uloženy v drahých kovech nebo na ně musí být přeměněny, i když je dotyčný obchodník přímo nepotřebuje nebo již v tomto směru své potřeby uspokojil. (Menger 1892: 254 – překlad J. K.)¹⁸⁶

Celá úvaha kopíruje formu představy zavádění komoditních peněz se všemi nešťastnými důsledky, které už byly zmíněny výše. Jediný rozdíl spočívá v tom, že je pojem komoditní peníze naplněn konkrétním obsahem, tedy představou drahých kovů. Stále zatím odhlížíme od otázky, proč. Dotykáme se totiž poprvé nejednoznačnosti pojmu *metallismus*. Ten může označovat buď celý příběh *teoretické definice* s tím, že užívání drahých kovů ve formě peněz je vyvrcholením celého monetárního vývoje, anebo domněnku, že se drahé kovy užívaly jako peníze kvůli svým specifickým vlastnostem. To jsou dvě nezávislá tvrzení, která ovšem v příběhu *teoretické definice* splývají v prohlášení, že si ti „nejinteligentnější“ v určitém stupni vývoje všimli, že drahé kovy jsou ideálním materiálem pro produkci peněz¹⁸⁷. Zdůrazněme, že i používání kousků drahých kovů jako peněz mělo začít zcela spontánně:

K tomu nedošlo ani náhodou, ani v důsledku státního donucení, ani dobrovolnou dohodou obchodníků. To, že všechny hospodářsky vyspělejší národy přijaly drahé kovy jako peníze, jakmile jich shromáždily dostatečné množství a uvedly je do obchodu, způsobilo oprávněné zajištění jejich vlastního zájmu. (Menger 1892: 254 – překlad J. K.)¹⁸⁸

Menger, jehož pochopení vývoje sociálních institucí bylo ve jménu vědeckosti zúženo na dedukování výsledků všeobecného konsensuálního úsilí o individuální prospěch, tak postavil

---

186 *Under such circumstances it became the leading idea in the minds of the more intelligent bargainers, and then, as the situation came to be more generally understood, in the mind of every one, that the stock of goods destined to be exchanged for other goods must in the first instance be laid out in precious metals, or must be converted into them, even if the agent in question did not directly need them, or had already supplied his wants in that direction.*

187 Nyní musíme stále ještě odhlížet od otázky, co propůjčovalo drahým kovům hodnotu jako takovou.

188 *No accident, nor the consequence of state compulsion, nor voluntary convention of traders effected this. It was the just apprehending of their individual self-interest which brought it to pass, that all the more economically advanced nations accepted the precious metals as money as soon as a sufficient supply of them had been collected and introduced into commerce.*

před další evidentní problém každého, kdo chce jeho spekulaci ilustrovat historickým vývojem. Mince v dějinách obvykle nejsou produkovány obchodníky, ale vládci¹⁸⁹.

Ani zakladatel teoretické ekonomie nemohl zcela popřít rozhodující vliv centralizované moci na vznik a distribuci mincí, to už by bylo příliš evidentně absurdní (srov. např.: Ikeda 2008: 465-466, k tomu dále Semenova 2011a: 68-70)¹⁹⁰. Přijatelné řešení v rámci zachování relevance Mengerovy metody opět nabídla antická představa výhradně konsensuální obce, která je v *teoretické definici* implicitně obsažena:

Peníze nebyly vytvořeny zákonem. Svým původem jsou společenskou, nikoli státní institucí. Sankce ze strany autoritativního státu jsou jim svým pojetím cizí. Na druhé straně však byla společenská instituce peněz státním uznáním a státní regulací zdokonalena a přizpůsobena rozmanitým a proměnlivým potřebám rozvíjejícího se obchodu, stejně jako bylo zákonem zdokonaleno a upraveno zvykové právo. Drahé kovy, s nimiž se původně zacházelo stejně jako s jiným zbožím podle váhy, dosáhly ve formě mince tvaru, jímž se podstatně zvýšila jejich přirozeně vysoká prodejnost. Stanovení mincí tak, aby zahrnovaly všechny stupně hodnoty (Wertstufen) a jejich udržování tak, aby si získaly důvěru veřejnosti a pokud možno zabránily pochybnostem ohledně své pravosti, hmotnosti a ryzosti, a především obecné zajištění jejich oběhu, bylo všude uznáváno jako důležitá funkce státní správy. (Menger 1892: 255 – překlad J. K.)

Lidé, kteří měli začít spontánně používat drahé kovy jako platidlo, naráželi na nejrůznější praktické obtíže, stát jim tedy ušetřil práci tím, že garantoval určité množství drahého kovu v určité standardizované a označené jednotce, minci. Mince tedy sice produkují moudří vládci, ovšem pro obchodníky. A jako obchodníci jsou nahlíženi všichni¹⁹¹.

Tento myšlenkový model završující *teoretickou definici* peněz ovšem není dedukován přímo z antických textů. Drahé kovy se staly její nedílnou součástí až mnohem později.

---

189 Vyhněme se nyní otázce, jaký byl smysl prvních valounků elektronu z řeky Paktolós. Vysvětlení tohoto jevu mimo ekonomistické paradigma je samozřejmě možné, stejně jako užívání neraženého kovu jinde, není však námětem této práce.

190 Později i Menger uznal roli státu pro vznik peněz jako obecně zásadní (Hodgson 2001: 88).

191 Možné návazné tvrzení, že by to vládci dělali proto, aby pak mohli obchod efektivně danit, by byl už jen zpětná racionalizace.

14. 1. 1 Kdo je autorem příběhu *teoretické definice* II.?

V pasážích, kde se Aristotelés zabývá penězi z hlediska jejich funkcí a původu, najdeme pouze dvě explicitní zmínky o drahém kovu. První se nalézá v první knize Aristotelovy *Politiky*, druhá pak v *Magna Moralia*. Začneme první zmínkou:

Proto se lidé dohodli na tom, že si pro směnu budou dávat i přijímat něco takového, co by samo bylo upotřebitelné a zároveň se toho v životních stycích mohlo zcela snadno užívat, na příklad železo a stříbro a je-li ještě něco jiného takového, a to nejprve prostě bylo určováno podle velikosti a váhy, konečně však razili na tom i znak, aby je ušetřil měření; znak zajisté byl zaveden jako označení určité hodnoty. (1998: Pol. 1257A 35, 40 – překlad Antonín Kříž)¹⁹²

Aristotelés zde pouze akceptuje fakt, že peníze (v jeho světě mince) z drahého kovu jsou. Vágně zmiňuje typický konsensus, který měl drahé kovy („stříbro či železo¹⁹³“) do role platidel posunout. Blíže *teoretické definici* stojí druhá zmínka navazující na úvahy z *Etiky Nikomachovy*, kterou najdeme v *Magna Moralia*, připomeňme, že spíše autorsky sporném:

Poněvadž však stavitelovo dílo má vyšší hodnotu než ševcovovo a švec a stavitel museli svůj výrobek vyměnit, za obuv však nebylo možno obdržet dům, tu již uznali, že se má užívat stříbra, za které to všechno bylo na prodej a které nazvali penězi, aby se vyřizoval vzájemný směnný obchod, když každý zaplatí odpovídající cenu, a že tím udržuje politická společenství. (2005: MM 1194A, 15-25 – překlad Antonín Kříž)¹⁹⁴

Tyto vágní motivy se začaly formulovat do podoby plnohodnotného *metalismu* až v pozdně scholastických interpretacích (srov.: Orozco de la Torre: 91-105), přičemž celý proces završili Jean Buridan a Nicolo Oresme.

---

192 διότι πρὸς τὰς ἀλλαγὰς τοιοῦτόν τι συνθέντο πρὸς σφᾶς αὐτοὺς διδόναι καὶ λαμβάνειν, ὃ τῶν χρησίμων αὐτὸ ὄν εἶχε τὴν χρεῖαν εὐμεταχείριστον πρὸς τὸ ζῆν, οἷον σίδηρος καὶ ἄργυρος κἄν εἴ τι τοιοῦτον ἕτερον, τὸ μὲν πρῶτον ἀπλῶς ὀρισθὲν μεγέθει καὶ σταθμῶ, τὸ δὲ τελευταῖον καὶ χαρακτῆρα ἐπιβαλλόντων, ἵνα ἀπολύσει τῆς μετρήσεως αὐτούς: ὁ γὰρ χαρακτῆρ ἐτέθη τοῦ ποσοῦ σημεῖον.

Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0057%3Abook%3D1%3Asection%3D1257a> (24. 20. 2022)

193 Aristotelés měl ve shodě s homérskou tradicí považovat železo za drahý kov (Kříž in Aristoteles 2009: 278, pozn. 52). V této poznámce je ovšem dedukováno, že železo je drahý kov, protože jsou z něj peníze.

194 Ἐπεὶ δὲ ὁ οἰκοδόμος πλείονος ἄξιον ποιεῖ τὸ αὐτοῦ ἔργον ἢ ὁ σκυτεὺς, καὶ ἦν ἔργον ἀντικαταλλάττεσθαι [καὶ] τῷ σκυτεῖ πρὸς τὸν οἰκοδόμον, ἀνθ' ὑποδημάτων δ' οὐκ ἦν οἰκίαν λαβεῖν, ἐνταῦθα ἤδη ἐνόμισαν, οὗ ταῦτα πάντα ὠνητὰ ἐστίν, ἀργύριον προσαγορεύσαντες νόμισμα, τούτω χρῆσθαι, καὶ τὴν ἀξίαν ἕκαστον ἐκάστου διδόντας τὴν ἀλλαξιν ποιεῖσθαι παρ' ἀλλήλων, καὶ τούτω τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν συνέχειν.

Dostupné z: <http://remacle.org/bloodwolf/philosophes/Aristote/grandemoralegr.htm> (24. 10. 2022)

14. 1. 2 Jean Buridan: komentář k Etice Níkomachově

Buridan, nominalistický intelektuál první poloviny 14. století, především sjednotil myšlenku *prostředku směny a zúčtovací jednotky*, která je v Aristotelově uvažování o penězích, jak jsme viděli, ještě rozdělena mezi *Etiku Níkomachovu* a *Politiku*. Ve svých *Quaestiones super decem libros Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum* stanovil nikoliv bez znalosti *Politiky* šest nezbytných vlastností peněz:

První je, že jsou z malého množství, protože pak z nich nelze odebírat, aniž by se to dalo snadno zjistit. Druhá vlastnost je, že musí být opatřeny ražbou nějakého vůdce, protože jinak by mohl kdokoliv peníze vyrobit a zfalšovat, čímž by se znehodnotily a rozdíleci spravedlnost (commutationum aequalitas) by byla zničena. Třetí je, aby měly přesnou váhu, jinak by se jimi nedala stanovit přesná vzácnost zboží (commutabilium). Čtvrtým je, aby byly spolehlivě trvalé a nekazily se, protože jinak by touha po nich nevydržela v budoucnosti. Pátá, aby byly z drahého materiálu, aby se velká hodnota dala ukládat na malém místě, a také přepravovat na dálku. - Šestá, že musí být dělitelné na drobné (parva), zvláště kvůli chudým, kteří často potřebují mnohé věci malé hodnoty. (Buridan 1518: 104 – překlad J. K.)¹⁹⁵

Z hlediska formujícího se *metalismu* je rozhodující pátý a šestý bod, tedy myšlenka, že peníze musí být ze vzácného materiálu (*materium preciosam*), tedy něčeho, co je žádoucí nezávisle na tom, že je to penězi a zároveň, že peníze musí zprostředkovávat možnost nákupu i velmi málo hodnotných věcí¹⁹⁶. Buridan vyšel z předpokladu závislosti hodnoty zboží na uspokojení konkrétní potřeby (srov.: Langholm 2006: 279). Pro hladového chudého má obilí momentálně mnohem větší hodnotu, než pro sytého bohatého. Bohatí naopak oceňují mnohé věci, které neslouží k uspokojování nějakých zřejmých potřeb, a které mohou být náležitě oceněny teprve tehdy, žije-li člověk v nadbytku:

---

¹⁹⁵ *Una est quod sit parvum quantitate, sic enim non potest fieri detractio ei quin de facili expendatur. - Secundum, quod habeat impresionem characteris alicujus principis, alias posset quilibet fingere, falsificare nummos, ex quo commutationum aequalitas tolleratur. - Tercia, quod sit certi ponderis, aliter enim non posset per certum precium commutabilium imponi - Quarta, quod sit bene permansivum sine corruptione, quia aliter non posset per ipsum futura indigentiae provideri. - Quinta, quod habeat materium preciosam, ut multus valor possit in parvo loco reponi, et ad loca distantia faciliter portari. - Sexta, quod sit in parva divisibile, specialiter propter pauperes, quum saepe multiplicibus rebus indigent parvi precii.*

¹⁹⁶ Lapidus považuje za rozhodující šestý bod (srov. Lapidus 1997: 34). V této práci je ovšem velmi důležité mít na zřeteli Buridanovu orientaci na materiál.

*Tak je velmi mnoho oceňováno to, co málo potřebujeme, a co bohatí užívají ne z nezbytnosti, ale pro své nadbytečné uspokojování a velkolepost. (Buridan 1518: 104 – překlad J. K.)*¹⁹⁷

Stejné množství určitého zboží tedy odpovídá proměnlivému ocenění, záleží na situaci toho, kdo, kde, kdy a za jakých podmínek nakupuje. Peníze ale musí aristotelsky zprostředkovávat obecní konsensus, a to mohou jen tehdy, budou-li po nich konstantně toužit všichni, jinak by chudí a bohatí nemohli tvořit společenství. Buridan tak přímo navazuje na Aristotela v tom, že základním měřítkem všeho je potřeba, a ta musí být stejná, aby vůbec mohla spravedlivá obec existovat. Je tedy třeba myslet na něco, po čem touží i nasycení bohatí s neumenšující se intenzitou. A právě to jsou podle Buridana drahé kovy, které mají (podle něj) stále stejnou hodnotu, ať už penězi jsou, či nikoliv:

*Proto vidíme, že zlato a stříbro jsou při stejné hmotnosti stejně ceněny, jako když jsou penězi. (Buridan 1518: 103 – překlad J. K.)*¹⁹⁸

Drahé kovy jsou tedy ideální pro produkci peněz, protože se lze spolehnout na to, že o ně bude stabilně stát každý bez ohledu na lokální a osobní výkyvy individuálního ohodnocení té které věci. Právě proto představují peníze z drahých kovů jednak stabilní *jednotku zúčtování*, jednak efektivní *prostředek směny*. Pak je ale nemožné domnívat se, že peníze lze měnit, mají-li to být právě takto pochopené drahé kovy. Takto Buridan došel k teoretickým základům *metalismu*¹⁹⁹.

14. 1. 3 Nicollo Oresme: završení metalistického posunu

Buridanovy myšlenky rozpracoval téměř do současné podoby *teoretické definice* peněz se všemi jejími výše probanými charakteristikami jeho žák Nicollo Oresme. Učinil tak ve svém slavném traktátu *De Moneta* sepsaném kolem roku 1358 (Orozco De La Torre 2008: 104), v němž vytyčil přísně *metalistickou* tradici:

Nyní, když jsou peníze nástrojem směny přirozených bohatství, jak vyplývá z předchozí kapitoly, následuje, že musí být k tomuto účelu vhodným nástrojem. Z toho plyne, že musí být

---

197 *Item multa sunt valde cara quibus modicum indigemus et quibus divites utuntur non in eorum indigentus sed in eorum superabundantus voluptatum et apparatusum.*

198 *Propter quod videmus, quod aurum et argentum in massa tanti valoris sunt vel quasi tanti sicut in moneta.*

199 Murray Rothbard považuje, nikoliv neproblematicky, Buridana za skutečného zakladatele *metalismu* a zároveň chápe *metalismus* jako synonymum komoditní teorie peněz (*commodity theory of money*) (srov.: Rothbard 2006: 73).

snadno hmatatelné rukama, lehkou přenosné, a že by jejich malá část měla pořizovat větší množství přirozených bohatství s dalšími podmínkami, které vyplynou později. Mince musí být proto vyrobena z drahého a vzácného materiálu, jako je zlato. (Oresme 1956: 5 – překlad J. K.)²⁰⁰

Zde se Oresme ještě přidržuje funkcionální argumentace, záhy ji ale překročí. Na dalších řádcích *De Moneta* peníze a vzácné kovy dokonale splynou²⁰¹ a *metalismus* dostane svou plnohodnotnou podobu:

Mělo by však být dodržováno a stanoveno obecné pravidlo, že nemá být povolena žádná slitina s výjimkou nejméně drahých kovů, které se používají pro drobnou směnu. Například tam, kde peníze sestávají ze zlata a stříbra, by zlato nikdy nemělo být legováno, pokud může být raženo ryzí. Důodem je, že všechny takové směsy jsou přirozeně podezřelé, protože se poměr čistého zlata nedá snadno určit. (Oresme 1956: 7 – překlad J. K.)²⁰²

Posun v argumentaci je nenápadný, nicméně je zásadní pro pochopení dalšího vývoje. Za výzvou, že zlato má být raženo v ryzí podobě, stojí předpoklad, že je to právě zlato jako takové, co propůjčuje minci její hodnotu. Jakákoliv směs pak vlastně znemožňuje nárok, aby byla hodnota peněz snadno převoditelná na objem kovu. Oresmeho odpor vůči slitinám je tedy z tohoto hlediska pochopitelný. Zároveň by se ale argumentace stočila do kruhu, kdybychom se snažili udržet funkcionalistické zdůvodnění. Nelze tvrdit, že je zlato ideální pro produkci peněz díky svým vlastnostem, a že právě pouze proto je cenné. Musí být cenné nezávisle na tom, že je penězi, a právě proto penězi být může, což je stanovisko, s nímž jsme se setkali už u Buridana. Co tedy však činí zlato cenným? U Buridana to byla vlastně schopnost vytvářet společenství v jeho aristotelsky metafyzickém smyslu díky univerzální a nezmenšující se

---

200 *Et quoniam moneta est instrumentum permutandi divicias naturales, ut patet ex capitulo precedenti, consequens fuit quod ad hoc tale instrumentum esset aptum ; quod fit, si sit faciliter manibus attractabile seu palpabile, leviter portabile, et quod pro modica ipsius porcione habeantur divicie naturales in quantitate maior, cum aliis condicionibus que postea videbuntur. Opertuit ergo quod nummista fieret de materia preciosa et rara, cuiusmodi est aurum. (Oresme 1956: 5)*

201 Odmysleme si, že scholastikové už pracují konkrétně se zlatem, ačkoliv zmínku o něm zde uvedené ukázky z Aristotela neobsahují. Aristotelés zlato samozřejmě rovněž oceňoval, jako drahý kov.

202 *Sed animaduertendum est et notandum pro regula generali, quod nunquam debet mixtio fieri, nisi tantummodo in minus precioso metallo, de quo consevit fieri parva moneta, verbi gracia, ubi habetur moneta ex auro et ex argento, mixtio nunquam facienda est in moneta aurea, si tamen aurum talis nature fuerit quod monetari possit inmixtum. Et causa est, quoniam omnis talis mixtio de se suspecta est, nec facile possunt auri substancia et eius quantitas in mixtione cognosci. (Oresme 1956: 7)*

Ze slitin zlata měl Oresme doporučovat výrobu šperků, což je poznámka dochovaná v některých opisech jeho díla (srov.: Oresme 1956: 7)

poptávce, neboť všichni lidé chtějí tvořit společenství tak, jako všichni chtějí zlato. Co však činí zlato cenným mimo tuto metafyziku? Tuto otázku si zapamatujme.

Pokusme se nyní porovnat Oresmeho *metalistický* nárok („lehko přenosné“ – *leviter portabile*) s reálnými vlastnostmi drahých kovů, což nám odhalí pozoruhodný rozpor. Mince z ryzího zlata pochopitelně nemůže sloužit jako prostředek směny, pakliže má zároveň uchovávat hodnotu odvozenou z objemu užitého kovu. Se stříbrem je to stejné, na Moshově stupnici mají oba kovy hodnotu tvrdosti 2,5, v ryzím stavu u nich tedy dochází k velmi rychlé abrazi. Pro přenos ekonomické hodnoty jsou tedy oba kovy v ryzím stavu nevhodné, a to i podle scholastických kritérií.

Na druhou stranu zlato i stříbro jsou chemicky inertní z důvodu stabilních elektronových konfigurací v atomech, což o zlatu platí více, nereaktivitu si uchovává až do stupně ryzosti kolem 600. Předměty z velmi ryzího zlata na vzduchu sice „slepou“, tedy tmavnou a ztrácejí lesk, to však není způsobeno oxidací, ale prostým zachytáváním nečistot z prostředí na mikroskopicky členitém povrchu. Stříbro zcela nereaktivní není, za běžných povětrnostních podmínek se pokrývá tenkou vrstvou matného oxidu stříbrného (Ag_2O), čili rovněž „slepne“, ovšem tentokrát z chemických důvodů. Přesto je ve srovnání s jinými kovy reálně dostupnými ve středověku velmi inertní. Pakliže tedy těmto kovům přiřkneme ekonomickou hodnotu přímo úměrnou jejich objemu, máme její velmi dobrý uchovatel.

Proklamovaná „trvalost“ drahých kovů, s níž pracuje *teoretická definice*, tedy není nijak jednoznačná kategorie. Drahé kovy v ryzí formě hodnotu dobře uchovávají pouze tehdy, vnímáme-li je primárně jako nehybné. Obíhat jako peníze moc nemohou, rychle ztrácejí objem. Rovněž tuto charakteristiku si zapamatujme.

Co tedy s problémem, že objem zlata v minci nelze při užívání snadno stanovit, neboť je nutno užívat mincovních slitin, a zároveň je to právě a jen zlato, které určuje její hodnotu? Oresme samozřejmě navázal na představu „moudrých“ vládců v obci, coby garantů obsahu žádoucího kovu, počátky mincovnictví vidí už v podstatě jako přímé dokončení teoretické definice peněz:

Když lidé poprvé začali obchodovat nebo nakupovat zboží za peníze, neměly peníze žádnou pečeť ani obraz, ale určité množství stříbra nebo bronzu se vyměňovalo za maso a pití a bylo poměřováno váhou. A protože bylo únavné se neustále uchýlovat k váhám a obtížně určovat vážením přesný ekvivalent, a protože si prodávající nemohl být jistý nabízeným kovem ani stupněm jeho ryzosti, bylo tehdejšími mudrci prozíravě stanoveno, že kusy peněz budou

vyrobeny z určitého kovu o určité hmotnosti, a že budou opatřeny všem známým znakem, který bude označovat kvalitu a skutečnou váhu mince, aby se předešlo podezření a hodnota byla snadno rozpoznatelná. (Oresme 1956: 8-9)²⁰³

Tímto způsobem završil Nicolo Oresme implementaci určitých představ o drahých kovech do prastarého příběhu, který, dále převyprávěn a mnohokrát zopakován, vstoupil do dějin ekonomického myšlení jako *teoretická definice* peněz. Další výklad nám umožní i určitou reflexi scholastických východisek, ta ale nebude jeho hlavním tématem. Tím je existence mincí ve společnosti, která ještě nepoznala scholastickou filozofii.

Opusťme tedy konsensuální prizma zahrnující vymyšlené moudré starce dohlížejících na ryzost mincovního kovu ku prospěchu všech a představme si jiný teoretický rámec. Takový, který umožní realističtěji pochopit skutečné postavy dějin.

14. 2 Ne-ekonomistická teorie mince: *chartalismus*

V příběhu *teoretické definice* hraje stát roli dovršitele konsensuálně pojatého vývoje jako garant obsahu drahého kovu v platidle. V opoziční tradici, kterou můžeme označit jako *chartalistickou*, je pak stát iniciátorem celého procesu monetizace. Za zakladatele *chartalismu* bývá obvykle považován Georg Friedrich Knapp, i když určité *chartalistické* prvky najdeme už v nekonsistentním díle Adama Smithe (srov.: Bell 2001: 154).

Podle *chartalistického* konceptu jsou peníze to, co stát akceptuje při výběru daní a pokut, tedy to, co stát akceptuje jako prostředek vyrovnávání závazků, které sám definuje (Bell 2001: 155-157). Řečeno lapidárně slavnou Knappovou formulací:

Peníze jsou výtvorem zákona (Knapp 1905: 1 – překlad J. K.)²⁰⁴.

Pro potřeby této práce je k fundamentální *chartalistické* definici potřeba říci následující. Výraz „stát“ je třeba vnímat jako eufemismus pro celý soubor významů a předpokladů, které lze rekonstruovat jen z části. Do tohoto souboru patří raně středověké vnímání moci a prestiže, její legitimacy a teprve od určité doby i legality. A ačkoliv se ještě dostaneme k možným

---

203 *Cum primum cepissent homines mercari siue comparare diuicias meditante moneta, nundum erat in ea aliqua impressio vel ymago, sed una porcia argenti vel eris dabatur pro potu vel cibo, que quidem porcio mensurabatur ad pondus. Et quoniam tediosum erat ita crebro ad trutinam recurrere, nec bene poterat pecunia mercatoris equiparari per pondus, cum hoc eciam ut in pluribus venditor non poterat cognoscere metalli substanciam sive modum mixtionis, ideo per sapientes illus temporis prudenter provisum est, quod porciones monete fierent de certa materia et determinanti ponderis, quodque in eis imprimeretur figura que cunctis notoria significaret qualitatem materie nummismatis et ponderis veritatem, ut amota suspicione posset valor monete sine labore cognosci.* (Oresme 1956: 8-9)

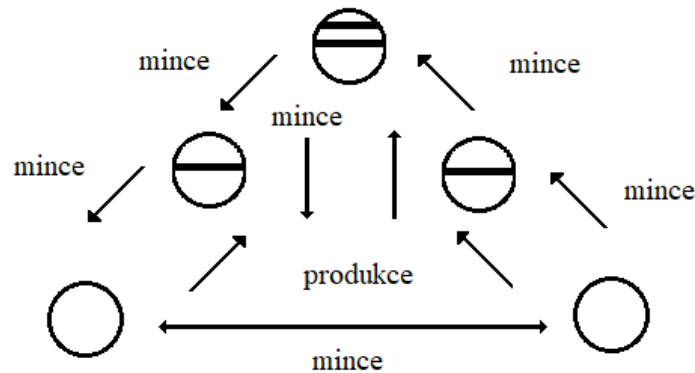
204 *Das Geld ist Geschöpf der Rechtsordnung;*

konsensuálním aspektům raně středověkého užívání mince, začněme od konfliktního teoretického prizmatu. Toto prizma se v závěru této práce změní k nepoznání, ovšem nyní si ho vezměme jako základní východisko.

Představíme-li si, že si chce určitá skupina osobovat nárok na práci a produkci těch, které chce a může kontrolovat, pak je pro ni jednou z efektivních cest začít násilně vymáhat odevzdávání určitých „značek“, jejichž produkci sama organizuje a kontroluje. Tím po nich vyvolá poptávku u producentů, kteří nechtějí být perzekuováni za jejich neodevzdávání. Tyto „značky“ jsou pak z centra své produkce distribuovány mezi loajální „bojovníky“ (vykonavatele násilí řízené centrem), kteří je pak mohou měnit za obživu na celém území, kde mohou zároveň vymáhat jejich odevzdávání (Graeber 2012: 40). Ekonomická zátěž, kterou bojovníci pro producenty představují, se pak efektivně rozkládá na trzích, kde se „značky“ začínají vyskytovat, tyto trhy se pak obvykle organizují při mocenských centrech. Ten, kdo musel odevzdat příliš mnoho produkce bojovníkům za „značky“, které dokazují, že tak učinil, mohl na trhu přebytečné „značky“ směnit s někým, kdo je ještě něměl (za to má jistotu, že je bude potřebovat za určitý čas při jejich výběru bojovníky). Držitel značek se tak může dostat k ekvivalentu ekonomické produkce, kterou mu bojovníci odňali a ten, kdo značky nemá a na trhu je získá, může vědět, že bude schopen výběrčí bojovníky v budoucnu uspokojit.

„Značky“ jsou v této představě mince produkované mocenskými centry, výběr značek je pak zavádění soustavy mincovních poplatků, pokut a daní na určitém území. Monetizace trhu je pak způsob rozkládání zátěže, kterou soustava odvodů pro poplatníky představuje. Zakresleme celý oběh do schématu:

Schéma koloběhu mince v chartalistické nekonsensuální perspektivě

-
- - kníže (vrcholový emitent)
  - - bojovníci (družina)
  - - producenti

Schéma 7: Kníže (vrcholový emitent), organizuje produkci mincí, které rozdělí sobě loajálním bojovníkům, kteří za ně nakupují produkci producentů. Mince od nich zároveň vybírají ve formě poplatků, pokut a daní.

Mince především umožňuje efektivní organizaci, výživu a mobilitu bojovnických družin a celých armád, pakliže je navázána na systém vynucování odvodů produkce. Není to ovšem tak, že mince vzniká „spontánně“ z obchodu a lokální monetizovaný trh je nezbytnou podmínkou možnosti zavedení mincovního daňového systému, jak občas tvrdí zastánci určité historizující varianty příběhu *teoretické definice* (srov.: např.: Svensonn 2013: 30; implicitně Petrání 1998: 46). Daňový systém je jediným důvodem, proč vůbec producenti mince akceptují při směně za výsledky své práce. Je důvodem poptávky po tomto typu platidla. Pakliže by neexistovalo přesvědčení, že někdo mocný bude v určitém čase pod hrozbou vymáhat odevzdání nepatrného kousíčku oraženého kulatého plíšku, jehož produkci navíc sám

organizuje, neexistuje žádný důvod, proč se po něm shánět²⁰⁵. Teprve sekundárně, s rozšířením této jistoty, lze o tyto kousíčky ořezaného plechu usilovat s předpokladem, že o ně bude stát každý. Tedy každý, kdo musí platit daně. Nebo je vybírat. Nebo žít na území, kde jsou vybírány.

Monetizovaný trh pak představuje velkou výhodu pro dálkové kupce, mohou-li se spolehnout na poplatkový systém vytvořený bojovníky. Své luxusní zahraniční zboží mohou bez obav prodat za mince potud, pokud mohou věřit v jejich bernost na daném území. Pakliže v ní ovšem věřit mohou, je mince opět úžasný nástroj, jak rozložit svou spotřebu na území ovládaném daným systémem poplatků. Kupci si nemusí opatřovat velké množství zásob na jednom místě, pokud se mohou spolehnout, že za minci nakoupí na celém ovládaném území. V případě otrokářských karavan musela monetizace směny mincí představovat vítanou možnost úspory sil a materiálu²⁰⁶.

Mince tedy mohly být efektivním nástrojem v rukou bojovníků a obchodníků. Zajišťovala jim výsadní postavení garantované nejvyšší elitou oblasti a vytvářela nový typ vzájemně prospěšných vazeb. Mince pak proudily zejména kolem obchodních cest a lokálních pevností (srov.: Polanský 2019: 21). To ovšem neznamená, že se celospolečensky využívaly k obchodu způsobem, který je obvyklý pro monetizovanou směnu. Důvodem je, že mince dominantně užívali dálkoví obchodníci a osádky mocenských center. Monetizace směny byla poháněna mocenskými zájmy elit, což je proklamace, kterou budeme v dalších částech práce specifikovat. Nyní pro lepší představu zakresleme do výše navrženého schématu i dálkové kupce:

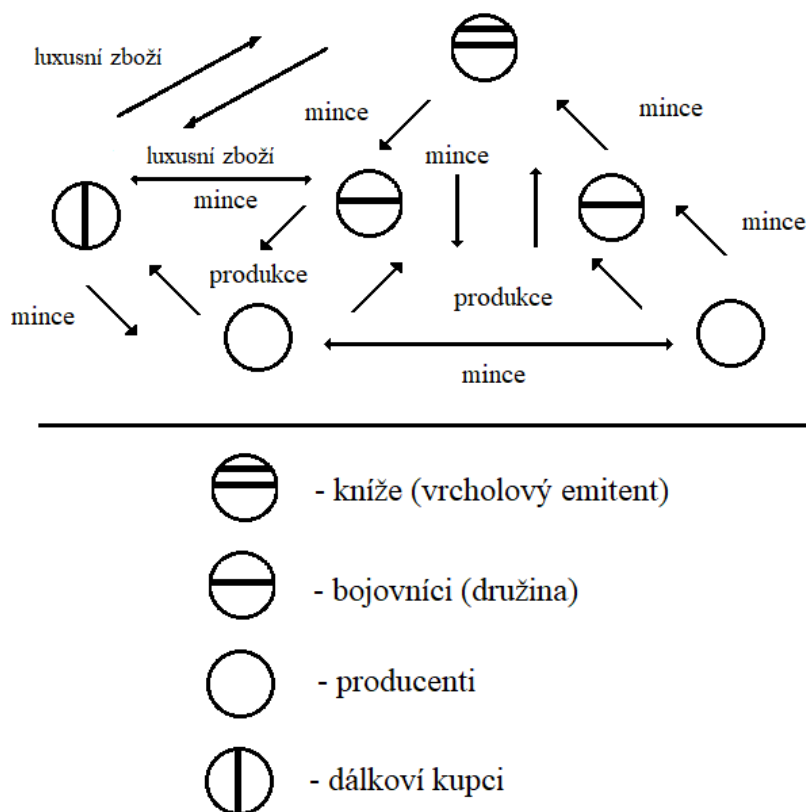
205 Právě odtud začíná Menger svou úvahu *On the origins of money*, když se sugestivně ptá, jaká je povaha těch malých kotoučků nebo papírků, které se nezdají mít samy o sobě žádný účel, ale za které přesto směňujeme to nejužitečnější zboží (*What is the nature of those little disks or documents, which in themselves seem to serve no useful purpose, and which nevertheless, in contradiction to the rest of experience, pass from one hand to another in exchange for the most useful commodities, nay, for which every one is so eagerly bent on surrendering his wares?*) (Menger 1892: 240).

Tato otázka je ale předem položena tak, aby evokovala představu, že ona tajemná podstata tkví v penězích samých (třeba že jsou, jak se ukáže, velmi užitečným nástrojem). Jak velmi by se ovšem změnil prvotní rozvrh celého problému, kdybychom se ptali „co donutilo lidi přijímat očividně nejužitečnější kotoučky a papírky výměnou za očividně užitečné zboží“?

206 Problém *teoretické definice* je opět právě v tom, že jako putující kupce vidí v podstatě všechny členy jakékoliv společnosti.

Schéma koloběhu mince v chartalistické nekonsensuální perspektivě s dálkovými kupci

Schéma 8: Kníže (vrcholový emitent) a bojovníci využívají mince jako v předchozím schématu, k tomu je ovšem ještě mohou nabídnout dálkovým kupcům výměnou za luxusní zboží zahraniční provenience. Ti mohou díky nákupům za mince rozkládat spotřebu svých karavan na větším území, producenti je opět poptávají kvůli poplatkům, pokutám a daním.

Zdůrazněme, že stále ještě neotvíráme otázku obsahu drahého kovu v minci. Mince by takto mohly fungovat i tehdy, kdyby z drahého kovu nebyly. Ovšem fakt, že z drahého kovu jsou (alespoň v některých případech), vnáší do celé úvahy další aspekty.

15 Drahé kovy v peněžních systémech: *teoretický metalismus, praktický metalismus*

První mince produkované v prostoru raně středověkých Čech byly vyrobeny ze slitiny bohaté na stříbro (srov.: Petráň 1998: 44), tedy materiálu, o němž byl zájem i mimo mincovní formu. Než se ale pustíme do úvah, proč tomu tak bylo, precizujme pojmy, v nichž se pohybuje příslušná teoretická debata. Opět se jedná o větší množství termínů, které koexistují ne vždy zcela kompatibilně, je tedy znovu nutné vyjasnit teoretickou pozici.

Pojem *metalismus* je příliš provázán s *teoretickou definicí*, zároveň ovšem označuje výsledek určitého monetizačního procesu, tedy stav, kdy obsah drahého kovu v minci ovlivňuje poptávku po ní. Pakliže tyto dva významy pojmu *metalismus* rozlišíme, můžeme ho dál užívat, aniž bychom se dostali do konfliktu s *chartalistickým* teoretickým konceptem. Výše jsme viděli, že klasické úvahy směřují ve vrcholné reformulaci zakladatelů teoretické ekonomie nevyhnutelně k tomu, aby se hodnota peněz odvozovala z materiálu, z něhož jsou vytvořeny. Konečnou formou této úvahové linie jsou pak mince z drahých kovů, čímž peníze doslova aristotelsky naplňují svou plnohodnotnou podstatu realizovanou svobodnou směnou mezi ekonomistickými *ideálními typy*. Tento způsob užívání pojmu *metalismus* označme přesněji spolu s Josefem Schumpeterem jako *teoretický metalismus* (Schumpeter 1954: 274-275)²⁰⁷, neboť je součástí *teoretické definice*. V tomto smyslu je *metalismus* s *chartalismem* neslučitelný a můžeme ho jako myšlenkový celek odložit stranou.

Budeme-li však nadále mluvit o mincích z drahých kovů v určitém konkrétním historickém kontextu, nevystačíme ani s prostým *chartalismem*. Obsah stříbra v minci svou roli hrál, a i když mince nebyla penízem výhradně kvůli objemu drahého kovu, lze předpokládat, že jakost zrna o ni zvyšovala zájem, stříbro nebylo bezcenné. Odmítáme-li ovšem ekonomistickou představu, že tomu tak bylo z „přirozených“ důvodů, musíme pro takový stav identifikovat důvody specifické. Snahu hledat takové důvody označme jako *praktický metalismus* (srov.: Schumpeter 1954: 275), tedy názor, že mince mohou zcela evidentně fungovat jako peníze, i když nejsou vázány na drahý kov, ovšem v námi zkoumaném společenském kontextu existují tendence, které mince s vysokým obsahem drahého kovu preferují.

Uznáváme tedy, že drahý kov byl ve středověku ceněn i ve své peněžní formě, ovšem chápeme tento fakt zejména jako výzvu k otázce „proč?“ a nikoliv jako definitivní potvrzení

---

207 Kontext, v němž Schumpeter definoval *teoretický* a *praktický metalismus*, jakož i *teoretický* a *praktický chartalismus*, je odlišný od tématu této práce. Schumpeter se nezabýval analýzou raně středověkých ekonomik. Nicméně jeho termíny jsou při určitém zjednodušení užitečné i v této práci, a proto je přejímáme s výhradou, že se zde netýkají moderní měnové politiky, ale specifické historické analýzy.

předpokladu o „přirozených“ tendencích peněžního vývoje. Až otázku „proč?“ zodpovíme, můžeme získanou odpověď provázat s imaginací české raně středověké společnosti, kterou postupně sestavujeme. Rozplétání konkrétních jevů pochopitelných jednou spíše prizmatem *chartalismu*, jindy *praktického metalismu*, bude námětem dalších kapitol. Na závěr pak vytvoříme kompaktní výkladový celek.

16 Čechy a mince: implementace říšské ekonomiky do lokálních vztahů

Říšská mocenská ekonomika, organizace hospodářských závazků výše popsaným způsobem, patrně „vyzařovala“ na území Čech ze západních center nejpozději už od závěru 8. století, z něž pocházejí sporadické nálezy karolinských ražeb (Polanský 2019: 25). Po roce 806/807 se Frankům podařilo vynutit si po sérii v podstatě úspěšných tažení do Čech tribut (srov.: Polanský 2019: 23; Bláhová, Frolík, Profantová 1999: 173 a další), čímž začíná zvýšený příliv západních mincí do Čech ohraničený pak rokem 846 (Polanský 2019: 44).

Karolinské denáry na území Čech pravděpodobně zanášely mobilní skupiny tehdejší populace, tedy bojovníci, dálkoví kupci a na západ se orientující domácí elity. Nedá se ale předpokládat, že by byly mince v Čechách kontinuálně využitelné „říšským“ způsobem. Tlak na jejich bernost mezi domácími producenty ještě nezajišťoval lokální systém platů a pokut, tribut odváděný do Bavor je v tomto směru jen nespolehlivou indicií. S doloženými západními denáry, a snad i byzantskými solidy či muslimskými dirhamy se jistě dalo v pražském centru efektivně spekulovat hlavně mezi dálkovými obchodníky, mince se daly také využít jako ozdoba či náboženský artefakt. Místní ekonomika ovšem nebyla orientována způsobem, který by rozšíření mince umožňoval. Směna hospodářské produkce sloužila stabilizaci lokálních poměrů, a dokud se původní archaický systém nedostal do krize, muselo být velmi složité navazovat na něj říšsky hierarchickou mincovní soustavu. Druhá vlna přílivu západních (tentokrát bavorských) ražeb spadá mezi roky 911 a 938 (Polanský 2019: 36 a 44), tedy do doby, kdy Čechy alespoň v prvním případě nebyly v konfliktu se západem a tribut do Bavor patrně spolehlivě odváděly (Polanský 2019: 40). To by poukazovalo na stimulaci místní poptávky po západní minci, kterou pak bylo nutno jako tribut opět odevzdat. To by na českém území zvýhodňovalo primární držitele bavorských mincí, kupce, západní vojenské družiny a snad i misionáře. Je ovšem těžké odhadovat míru tohoto zvýhodnění. Podstatnějším hospodářským jevem musela být probíhající krize místních recipročních vazeb.

Teprve hroutící se reciproční síť otevřely nový prostor k předefinování významu směny ekonomické produkce. Po možném Boleslavově ozbrojeném vystoupení zakončeném roku 950 byla situace nazrálá k předefinování způsobu legitimizace moci.

17 Kdo začal na českém území první razit mince?

Tato otázka není dosud uspokojivě vysvětlena, resp. na uspokojivém vysvětlení nepanuje mezi numismatiky a historiky shoda. V současné době existují pouze dvě relevantní varianty, kdo byl prvním vládcem razícím mince v českém knížectví. Část numismatiků uvádí Boleslava I. (např.: Petrůň 1998: 44), jiní respektují závěry rakouského numismatika Wolfganga Hahna, podle nichž zarazil denáry až Boleslav II. (Šmerda 1996: 13). Rozpětí úvah o počátcích českého mincovnictví rámuje z jedné strany spíše tradičně určená bitva na Lechu, z druhé pak první rok vlády Boleslava II.

V této práci se ve shodě s poslední revizí celého tématu ztotožňujeme s pravděpodobnou datací do let 962-965 (Polanský 2019: 64), obsáhlá diskuse k tématu je k dispozici v relevantních pracích (Petrůň 1998: 15-30; Polanský: 46-64). Počátek ražby českých denárů, a tedy vrcholně důležité vytvoření mincovního centra v Čechách, spadá do závěrečných let vlády Boleslava I. a téměř se kryje s návštěvou Ibrahíma ibn Jakúba v Praze. K jeho podivuhodné zprávě se nyní opět vrátíme.

17. 1 Deset plátýnek za jeden kinšár: destrukce existenciálních recipročních systémů

Nenápadná Ibrahímova zmínka o vždy stálé ceně deseti šátečků za jeden *kinšár* působí v rámci *teoretické definice* přirozeně a neproblematicky²⁰⁸, ovšem mimo ni je to zcela fascinující sdělení. Ukazuje na probíhající kvantifikaci recipročních vztahů, velkou transformaci tradičního magického systému směrem k upevnění moci lokálních knížat. Pokud připustíme, že Ibrahím zaznamenal alespoň přibližný stav věcí až do úrovně zakoupitelné produkce, můžeme za jeho lakonickou zmínkou vytušit svědectví o hlubokých existenciálních otřesech místního archaického světa.

Podle naší interpretace šátečky symbolizovaly nekvantifikované předivo vztahů, které magicky pojilo všechny členy místního sociálního celku. Šátečkové závazky byly nekvantifikovatelné, doslova nezměrné. Příslušnost k rodu, obci či rodině nelze vyčíslit, nelze se z ní vyplatit a nelze ji ani převést na hodnotu ekonomické produkce mimo jiné i proto, že ani tato není v nemonetizované společnosti primárně kvantifikována. Vyjádřit, kolik „peněz“ stojí například závazky vůči nejbližším příbuzným, je těžké (či nemožné) i ve společnostech vysoce

---

208 Za zcela irelevantní považujeme zmínky o „ustalování“ poměrů mezi šátečky a denáry (Petrůň 1998: 49; Třešník 1997: 439). I kdybychom oba typy platidel pochopili jako peníze v dnešním slova smyslu, což v této práci neděláme, není jasné, proč by měly časem vymizet výkyvy v hodnotovém poměru nebo proč by se měly tyto „měny“ vzájemně stabilizovat.

monetizovaných, v těch bez peněz je to pak zcela nepředstavitelné (srov.: Graeber 2012: 104-106). Důsledkem neschopnosti dostávat těmto existenciálním závazkům pak může být jediné vyvržení, zotročení, jak bylo popsáno výše. Jak je možné, že byly tyto symboly převoditelné na centrem produkované *kinsáry* v poměru jeden ku deseti?

Mohlo k tomu dojít jen za souběhu dvou okolností. Za prvé původní systém se dostal do hluboké krize. Tuto krizi jsme už popsali a její odraz jsme se pokusili zachytit v symbolické řeči svatováclavských zázraků. Nyní obrátíme pozornost k druhému nutnému aspektu. Tím musela být ochota a připravenost elit předdefinovat hroutící se společenský řád, stát se z rodových náčelníků knížaty říšského typu.

V předchozí kapitole jsme si minci představili jako efektivní nástroj organizace moci, který umožňuje knížeti přerozdělovat právo na ekonomickou produkci na poddaném (doslova) území mezi své věrné, a zároveň tak efektivně rozkládat ekonomickou zátěž, kterou bojovnické družiny pro toto území představují. Tak se také zvyšují potenciální limity věrných bojovníků, kteří už nemusí být koncentrováni na jednom místě, jsou pouze závislí na přísunu mincí z centra. S touto říšskou technikou moci byli Přemyslovci jistě obeznámeni, po polovině 10. století ovšem nazrál čas, aby se v „hierarchii mince“ posunuli z pozice lokálních výběřčích, kteří snad po léta plnili, byť asi liknavě, karolinský tribut do mocenské pozice emitentů pro určité území. Boleslav tak však učinil obdivuhodným způsobem, tedy nikoliv navázáním mince přímo na ekonomickou produkci, ale napojením těchto mocenských značek na přetíženou reciproční síť.

Muselo se tak stát jediné proklamací, protože jakýkoliv „přirozený“ či „tržní“ vývoj je v kontextu archaické ekonomiky zkrátka nepředstavitelný. Mocní 10. století vyhlásili (a jistě i vymáhali) v jednom z centrálních uzlů reciproční sítě, v Praze, že značky, které snad přijímali ze západu za svou loajalitu²⁰⁹, a které snad už dokázali v době vzniku Ibrahímovy zprávy sami produkovat, jsou převoditelné na deset šátečků, fyzických symbolů reciproční sítě. Centrum začalo produkovat mince jako „all-purpose money“ (Polanyi 1957: 264) a nahrazovat jimi vysoce personalizované symboly ekonomických závazků, a to univerzálně. Vztah šátečků a *kinsárů* musel být ireversibilní, minci nebylo možné „rozměnit“ na deset šátečků. Představa možnosti jakéhokoliv „rozměňování“ za účelem vytvoření drobnějšího platidla by byla pouze ekonomistický anachronismus. Producenti mincí zkrátka přecházeli na jiný způsob výkonu ekonomické kontroly a moci. Navíc, kdyby bylo opravdu možné denáry na šátečky

---

209 Tuto loajalitu osvědčili přesvědčivě přinejmenším v bitvě na Lechu roku 955.

rozměňovat, proč by vlastně šátečková měna vymizela? Jako pouhé „drobné“ by se jistě udržela mnohem déle coby praktický směnný nástroj širokých vrstev. Celá představa šátečků jako drobného platidla je zavádějící.

Tak veliký zásah do ekonomických vztahů musel znovu vycházet jednak z možnosti zvítězit v konfliktu, jednak z možnosti vytvořit konsensus. Boleslav už musel být optikou archaických závazků velemocný lokální „náčelník“, který v podstatě ovládal síť vzájemných vztahů v kotlině tím, že byl schopen prakticky kohokoliv obdarovat zcela zahanbujícím a zavazujícím způsobem. Konflikt s ním (reálný či symbolický) už nebyl v silách žádného z tradičních předáků, Boleslav si tedy mohl dovolit revoluční krok nivelizace lokálních závazků vlastním neobvyklým „darem“ - hrstí mincí, které si sám nechával razit, a jejichž „navrácení“ za čas sám vyžadoval. A tyto mince se pak mohly začít šířit po vláknech reciproční sítě jako překvapivá forma knížecí spásy, míru, základu konsensu s novým řádem.

Proklamací poměru deset ku jedné, který Ibrahím zaznamenal, musel Boleslav značně zvýšit zájem o jinak cizorodé mince. Ty náhle představovaly z moci a legitimacy nejmocnějšího a nejctěnějšího muže v zemi cestu z přetížených recipročních vazeb. Pro mnoho jejích aktérů se náhle otevřela spásná možnost odevzdávat část produkce ozbrojené Boleslavově družině a přijímat za ni denáry místo toho, aby to samé množství produkce odevzdávali tradičním způsobem jako nedostatečný a snad stále nedostatečnější „povinný“ dar v rámci kompetitivní reciproční sítě. Možnost vykoupit vlastní závazky, symbolizované útržky oděvů, se s prosazováním mimořádně cenných denárů zase začínala jevit reálnou. Sítí vzájemných vztahů propletený lid začal vděčně přijímat příležitost odvádět knížeti a jeho bojovníkům *tribut pacis*, místo aby se dál propadal do „dlužního otroctví“.

Celý proces se samozřejmě neodehrál skokově, byl patrně rozložen do celé druhé poloviny 10. století a určitě byl provázen mnoha dílčími krizemi a nesrovnalostmi. Otrokářské trhy fungovaly jistě dál, nenasávaly však už do sebe nekontrolovatelně zástupy místních zadluženců. Lidé loajální knížeti a upřednostňující v hierarchii vlastních závazků *tribut pacis* se těšili z většího bezpečí, stačilo žít knížecí bojovníky. To vše jistě ku radosti západní říšské církve, která navíc nabízela výše popsany spásitelský mýtus svatého Václava, který opouštění starého řádu nábožensky legitimoval. A bylo to právě náboženství, které do nově se prosazujícího systému denárů zanášelo další důležitý prvek. Ten v dalších kapitolách pochopíme jako projev *praktického metalismu*.

18 Kosmovo naučení o minci

V českém historickém kontextu máme k dispozici pozoruhodnou zmínku o postoji duchovního k objemu drahého kovu v minci. Jedná se o Kosmovo imaginární naučení o minci, které vložil do úst umírajícímu Boleslavu II. v XXXIII. kapitole první knihy své kroniky. Tuto zmínku využijme právě pro vstup do problematiky praktického *metalismu* v daném historickém kontextu. Kosmas zapsal:

O minci dbej, však střídme, a neměň podobu její.

Neboť obec, byť mocně vzrostla lichou podobou mince, rychle bude obrácena vniveč. Je v tom cosi, milý synu, že nejmoudřejší a nejmocnější král Karel, s nímž se nemůžeme srovnávat my, velmi nízcí, když se rozhodl svého syna Pipina po sobě povýšit na trůn, zavázal ho hroznou přísahou, že se nesmí v jeho království lstivě a nešlechtně cenit váha nebo mince. Zajisté žádná pohroma, žádný mor a hromadné umírání, ani kdyby nepřátelé celou zemi loupením a pálením pustošili, by Božímu lidu neuškodily tolik, jako časté měnění a podvodné horšení mince. Která zhouba nebo která pekelná lítice nelítostně olupuje, hubí a ochuzuje ctitele Kritovy více než panovnický podvod s penězi? A přece povstanou po čase, až zestárne spravedlnost a zesílí nepravost, ne knížata, ale zloději, ne správcové lidu Božího, ale ničemní vyděrači, skrbli lakomci bez milosrdenství, kteří se nebojí Boha vševědoucího a třikrát i čtyřikrát do roka mění minci, čímž upadají v osidlo ďáblovo ke zkáze lidu Božího. Neboť takovými ničemnými pletichami a vymyšlením zákonů zúží hranice této země, jež jsem já rozšířil až k horám za Krakovem, jež se nazývají Tritri, milostí Boží a zámožností lidu. Neboť královskou slávou i ctí jest bohatství národa jeho, pánovi, nikoli sobě, jest otrocká chudoba tíží.²¹⁰ (Kosmas 2011: 68-69 – překlad Karel Hrdina, Marie Bláhová, Magdalena Moravová)

---

210 *Dilige denarium, sed parce, dilige formam. Res enim publica, licet sit nimis adaucta, per formam nummismatis falsam cito erit ad nihilum redacta. Est aliquid, fili mi, quod Karolus, rex sapientissimus et manu potentissimus, haud equipperandus nobis hominibus valde humilibus, cum filium suum Pippinum post se in solio sublimandum disponeret, cur terribli eum sacramento constringeret, ne in regno suo subdola et prava taxatio ponderis aut monete fieret. Certe nulla clades, nulla pestilentia nec mortalis nec non, si hostes totam terram rapinis, incendiis devastarent, magis populo Dei nocerent quam frequens mutacio et fraudulenta peioratio nummi. Que pestis aut que infernalis Herinis incelemntius spoliat, perdit et attenuat christicolas quam fraus in nummo herilis? Atqui post hec senescente iusticia et invalescente nequicia surgent non duces, sed fures, non rectores populi Dei, sed nequam exactores, avarissimi sine misericordia homines, Deum omnia cernentem non timentes, qui ter vel quater in anno monetam mutando erunt in laqueum diaboli ad perdicionem populi Dei. Talibus enim nequam artibus et per legum insolentiam coangustabunt huius regni terminos, quos ego dilatavi usque ad montes, qui sunt ultra Krakov nomine Tritri per Dei gratiam et populi opulentiam. Nam divice plebis sunt laut et gloria regis, nec sibi sed domino gravis est, que servit, egestas. (FRB II. 1874: 48-49)*

Skutečný Boleslav II. se takto k jakosti mincí patrně nikdy nevyjádřil. Kronikář jen využil jednu z favorizovaných postav své kroniky, aby prezentoval vlastní postoje (srov. např.: Sláma 2000: 25 a další). Proč ale byly tyto postoje právě takové?

18. 1 Kosmas a Guibert: možnost komparace dvou kontextů

Pražský kanovník měl s fenoménem obnovy mince (*renovatio monetae*) vlastní zkušenosti. Za jeho života skokově snížil obsah stříbra v nově ražených denárech Vratislav II. a nastolil tak neblahý trend, který následně udržovali a rozvíjeli jeho nástupci (Radoměřský 1952: 92)²¹¹.

O výměně mincí se soudí, že byla zčásti nucená, zčásti se jednalo o centrálně organizovaný podvod. Panovník měl dát vyhlásit, že se v krčmách bude měnit určité množství staré mince za větší množství nové (srov.: Hlinka, Radoměřský 1975: 111; Žemlička 1997: 169 a 183). To mohlo být poddaným na první pohled vcelku vítané²¹². Množství stříbra v nově obdržených početnějších denárech bylo však úhrnně nižší než množství drahého kovu v odevzdaných starých ražbách. Počet denárů v rukou poddaných se tedy zvyšoval, množství drženého stříbra však klesalo. Kdo s podobnou výměnou nesouhlasil, měl k ní být přinucen.

Obdobnou praxi popsal i Kosmův současník, francouzský kronikář Guibert, opat z Nogentu. Ten ve svém životopise *De vita sua sive monodiarum suarum libri tres* vylíčil obměnu mince v VII. kapitole třetí knihy:

Protože se tedy přijímání darů obvykle podílí na podvracení veškeré spravedlnosti, věděli raziči mincí, že kdyby pochybili ve své práci, mohli by se zachránit peněžními úplatky. A tak zkazili ražbu mincí tolika obecnými kovy, že byli kvůli tomu velmi mnozí uvrženi do chudoby. Vyráběli mince z nejlacinějšího bronzu, který v okamžiku jistými nečestnými uměními učinili blyštivější než stříbro, ach běda!, proto byli pošetilí lidé oklamáni a vzdali se svého zboží velké či malé hodnoty a nedostali za ně nic než strusku. Převeliká trpělivost pana biskupa byla dobře odměněna, a tak nejen v provincii Laon, ale ve všech oblastech došlo u mnohých k rychlému zchudnutí. A když nemohl (biskup Gaudry – pozn.: J. K.) ani udržet, ani napravit hodnotu své vlastní mince, kterou tak zlomyslně ponížil, zavedl oboly z Amiens, také nejzkaženější, aby byly

---

211 Ke shrnutí celé problematiky přehledně Radoměřský 1952: 108-117; stejně Hlinka, Radoměřský 1975: 105-107. Proces snižování obsahu stříbra v ražbách byl zahájen snad už za mincovní reformy Břetislava I. (1050) a následně pokračoval s různou intenzitou (srov. Nechvátal a kol. 2010: 459 i s přehledem příslušné literatury).

212 Hlinka, Radoměřský 1975: 111 uvádí poměr 3:4. O různých poměrech navýšení množství nových peněz za staré v Polsku 12. století srov.: Rozmus 2017: 149 s odkazem na další literaturu.

nějakou dobu přijímány ve městě : ale když nemohl nijak udržet ani hodnotu těchto, udělal vlastní dobovou napodobeninu, na kterou vyrazil pastýřskou berlu, jako odznak vlastní osoby. Ta byla ode všech přijata s takovým smíchem a pohrdáním, že měla ještě menší hodnotu než dříve znehodnocené mince. (Guibert 1907: 158-159 – překlad J. K.)²¹³

Guibertův popis je konkrétnější než Kosmův. Popisuje zkažení mince v provincii Laon, na němž se měl podílet i tamější biskup Gaudry. Ten přijímal od razičů úplatky v podvodně získaném stříbře, aby byl k jejich nečestnému konání shovívavý. Situaci pak nezachránila ani obměna mince končící u obolů s pastýřskou berlou, důvěra v biskupské ražby byla dokonale podvrácena. Jediná možnost, jak po minci udržet poptávku a nepozbýt tak dokonale moci, která plyne podle chartalistického schématu z její produkce, je navýšit množství pokut, daní a odvodů, při nichž bude akceptována. K tomu podle Guiberta také došlo, otevřel se tím však prostor k dalším podvodům:

Mezitím, co byly vydávány tyto nové mince, bylo nařízeno, že nikdo nesmí kritizovat tyto ubohé napodobeniny, a tak byla často příležitost obviňovat lidi za to, že mluvili neuctivě o úřadu biskupa, a tudíž vymáhat nejrůznější vysoké pokuty. Navíc jistý mnich, ten nejhorší ve všech ohledech, jménem Theodorus z Thornu, přivezl z Flander, odkud pocházel, velké množství stříbra. Přeměnil ho všechno na nejfalešnější laonské mince a rozptýlil je po celém okolí v provincii. Tím, že svými odpornými dary ukájel chamtivost bohatých a přinášel lži, věrolomnost a chudobu, oloupil svou zemi o pravdu, spravedlnost a bohatství. Žádný akt nepřítelů, žádné plnění, žádné vypalování tak neublížil provincii od doby, kdy římské hradby obsahovaly starodávnou mincovnu města. (Guibert 1907: 159-160 – překlad J. K.)²¹⁴

---

213 *Unde quia munerum susceptiones totius iudicii sequi solet eversio, monetae percussores, scientes, si peccarent in suo officio, quod pecuniaria possent redemptione salvari, tanta eandem falsitate corruerunt, ut per hoc ad extremam plurimi indigentiam ducerentur. Nam cum denarios ex aere vilissimo conficerent, quos in momento, pravis quibusdam artibus, argento micantiores facerent, vigiliis, proh dolor ! fallebatur ineptum, et sua preciosa ae vilia detrahentes, nonnisi impurissimam suscipiebant scoriam ; et domini episcopi super isto munerabatur patientia, per quod non modo intra provinciam Laudunensem, sed et longe lateque multorum accelerabatur miseria. Cumque suam ipse monetam per se male corruptam miserabiliter, et merito impotens, nec tenere, nec corrigere posset, Ambianenses obolos, corruptissimum etiamquidam, in urbe aliquandiu cursuros instituit : quos quoque cum nullatenus cohibere valeret, sui tandem temporis percussuram erexit, cui pariter ad suae personae signum ferulam patoralem imprimi fecit. Quae clam ab omnibus cum tanto cachinno spernebantur, ut impuriore moneta omnino minus appreciaretur.*

214 *Interea cum ad singulas quasque horum novorum numismatum promotiones ferebantur edicta, ne quis pessimas ipsius caraxaturas cavillaretur, inde creberrimae populum impetendi occasiones, quasi qui calumniam intulissent instituto pontificis ; inde largissimorum quocumque fieri poterant censuum extortiones. Ad hoc monachus quidam in omnimoda opinione turpissimus, nomine Theodoricus a Tornaco cujus erat indigena, infinitas, et a Flanderiis deferebat argenti massas. Qui in falsissimam Lauduni redigens cuncta monetam, universam exinde respergebat circumquaque provinciam. Cujus e xeniis detestabilibus divitum sibi concilians avaritiam, mendacium, perjurium egestatemque inferens, veritate, justitia, opulentia destituebat patriam. Nulla hostilitas, nullae praedae, nulla incendia hanc pejus laesere provinciam, cum vetustam urbis ejus monetam*

Je pozoruhodné, že Kosmas i Guibert použili při popisu důsledků obnovy mince přinejmenším obsahově obdobnou formulaci (*nulla pestilentia nec mortalis nec non, si hostes totam terram rapinis, incendiis devastarent ... Nulla hostilitas, nulla praede, nulla incendia hanc pejus laesere provinciam...*), a poněvadž Kosmas o Guibertově díle pravděpodobně nevěděl, je to snad i výzva k hledání společné inspirační předlohy. Přidržíme se nyní ovšem samotného obsahu sdělení.

Zmíněné vymáhání pokut za kritiku biskupova počínání vynutilo zvýšení poptávky po nekvalitní minci, což podle Guiberta umožnilo podnikavci Theodorovi z Thornu těžit se situace k všeobecné škodě. Způsob, jakým to tento flanderský mnich provedl, není popsán zcela zřejmě, pravděpodobně si ale vyměnil velké množství stříbra za biskupské mince, kterých mohl obdržet kvůli jejich nízké jakosti za své stříbro opravdu obrovské množství. Za ně pak mohl nakoupit ekvivalentně obrovské množství zboží²¹⁵, bernost biskupských mincí byla zajišťována vymáháním pokut za urážky biskupa Gaudryho, které byly v této situaci patrně stejně časté, jako pochopitelné. Nakoupené zboží pak Theodor nejspíš odvezl domů do Flander, přičemž mincovna a biskup podrželi stříbro. Laonským pak zbyly jen prázdné sklady a měšce přeplněné plíšky, které byly dobré jen pro lokální výběrčí pokut. Kruh „horší než plenění nepřítel“ se uzavřel.

Příběh zde ale uzavřít nelze. Potvrzuje sice, že obsah stříbra spoluurčoval poptávku po minci, nevysvětluje ale proč. Je pěknou ukázkou *praktického chartalismu* (byť prostoupeného korupcí), odehrává se ale na pozadí *praktického metalismu*. Co tedy motivovalo tento všeobecný „hlad po stříbře“, který uvrhl středověké peněžní ekonomiky do nebezpečí *renovatio monetae*?

Pro odpověď na tuto otázku se opět vrátíme do Prahy, tedy ke Kosmovi a jeho kronice. Dosavadní bádání nabídlo tři typy vysvětlení, proč český kronikář vystoupil proti *renovatio monetae* tak rezolutně. Pro přehlednost si je pojmenujeme jako osobní zájmy kronikářovy, ekonomické zájmy knížectví a ohled na legitimitu vlády. Až je všechny probereme, navrhneme vysvětlení vlastní, které pak bude možné konfrontovat s uvedenou zprávou Guiberta z Nogentu.

---

moenia haberent Romana gratissimam.

215 Musel to provést rychle, než se dostavil inflační efekt (vyvolaný akcelerací poptávky, nikoliv pouhým navýšením objemu oběživa v systému!), pokud nebyly ceny stanovovány centrálně. Pokud byly, tím lépe pro něj, nemusel se bát poklesu kupní síly biskupských mincí, které držel. Na druhou stranu Theodor z Thornu patrně neměl proč váhat. Jeho kolona vozů naložená laonským zbožím, které pak zle chybělo ve městě, mohla zamířit do Flander během několika dnů.

18. 1. 1 Osobní zájmy kronikářovy

Začněme tedy návrhem, že si Kosmas imaginárními ústy Boleslava Pobožného stěžuje na poškozování vlastních příjmů. Po reformě probošta Marka z roku 1069 dostávali pražští kanovníci čtyři denáry týdně na maso (FRB II 1874: 101-102). Jestliže přijmeme předpoklad, že kupní sílu denárů (spolu)určovalo množství obsaženého drahého kovu, mohl se Kosmas cítit knížaty osobně okrádán²¹⁶. Méně stříbra znamenalo menší koupěschopnost denáru.

Přesto působí vehemence, s níž starý kronikář spílá mocným své doby, zvláště a vzdaluje ho ideálu zmoudřelého duchovního, jenž trpělivě snáší ústrky mocných vezdejšího světa. Kosmas samozřejmě nebyl ve svých osobních projevech odpovědný našim vzdáleným představám, na druhou stranu to je opravdu nepravděpodobné. Duchovní neměl lpět na vlastním měšci. Mnich sázavský doplnil první knihu Kosmovy kroniky také oslavou ctností zvěčnělého sázavského opata Jimrama, k čemuž užil i následujícího popisu:

Peníze nenazýval nijak jinak než zlem a docela nic si jih nevážil, ba ani rukou se jich nechtěl dotýkat, nýbrž soudil, že by se mělo nohama po nich šlapat. (Kosmas 2011: 207 – překlad Karel Hrdina, Marie Bláhová, Magdalena Moravová)²¹⁷

Kosmas musel spolu se sázavskými mnichy vědět, že přílišná starost o vlastní finance duchovnímu nesluší. Na druhou stranu jistě ne všichni duchovní dokázali tomuto mravnímu nároku dostát, i když výše pospané chování Theodora z Thornu bylo patrně extrémní i ve své době. Patřil i Kosmas mezi kleriky, kterým záleželo na penězích více, než by mělo? To samozřejmě vědět nemůžeme.

---

216 Srov.: Zahájení „panovnického podvodu s penězi“ (snižování obsahu stříbra v denárech) bylo možná hlavním důvodem kronikářovy averze. Od časů probošta Marka dostávali kanovníci týdně čtyři denáry na maso (II.26). A jakmile jde o živobytí, o peníze na maso, padají i ty nejvznešenější ideje prudce k zemi a stávají se jen obrazy, více či méně pokřivenými. Nelze vyloučit, že autorovy problémy s materiálním zabezpečením vlastní domácnosti se promítly do obsahu kroniky, do pojetí českých dějin. (Kopal 2017: 58)

Obdobně dále: Vezměme si třeba Kosmovo uvanuté pranýřování „panovnického podvodu s penězi“; nic nemůže být horšího, „žádná pohroma, žádný mor a hromadné umírání, ani nepřátelé“ drancující zemi... Zuřivě spílá současným vládcům, kteří pro vlastní obohacení devalvují měnu, snižují obsah stříbra v denárech: „ne knížata, ale zloději, ne správcové lidu božího, ale ničemní vyděrači, skrbí lakomci bez milosrdenství, nebojící se Boha vše vidoucího“... Vodopád překvapivě odvážných výrazů, nevybíravých rozhořčených výtek, ostrých invektiv – a přímo na hlavy všemocných zeměpánů. V této souvislosti jsme už výše konstatovali, že od časů probošta Marka dostávali pražští kanovníci týdně čtyři denáry na maso. A tam, kde se jedná o živobytí, rodinu, reptající manželku, slovy o peníze na maso, končí veškerý humor, smích i povinná úcta. (Kopal 2017: 69)

K této interpretaci jen dodejme, že pokud se Kosmas znovu neoženil, byla „reptající manželka“ Božetěcha v době zapsání příslušné kapitoly první knihy Kroniky Čechů patrně již alespoň dva roky po smrti (FRB II 1874: 179). Zanechaly předpokládané manželské nesrovnalosti nad kráceným rodinným rozpočtem ve vdovci-kleriku tak palčivou vzpomínku?

217 *Hic denique non aliter nisi malum nominabat pecuniam, quam ex toto nichili pendens nec manu tangere volebat, immo gressibus calcandam fore nobis exempla reliquerunt.* (FRB II 1874: 248)

Můžeme se ale pokusit ještě blíže specifikovat žádoucí vztah raně středověkého duchovního k majetku tak, jak ho podávají příslušné prameny. Náš názor může opět doplnit Mnich sázavský. Roku 1134 zvolený opat Silvestr kladl osobní skromnost na nejvyšší příčky hlásaného i žitého morálního žebříčku:

Učil, že je nejtěžším hříchem míti zbytečné věci soukromé proti předpisům, říkáje, že mnich, maje živobytí a oděv má s tím býti spokojen. Zvláště také ukazoval všem příklad pokory a trpělivosti na sobě samém, stále opakuje: „Čím jsi větší, tím více se ponižuj ve všem.“

(Kanovník Vyšehradský, Mnich Sázavský, Fiala 1974: 16 – překlad Karel Hrdina, V. V. Tomek, Marie Bláhová)²¹⁸

Vše bylo ovšem jinak, šlo-li o zvelebení staveb církve, kde rovněž ku své cti patrně nelitoval žádného výdaje:

On vystavěl za své správy kapli rodičky Boží, vykrášlil chrám svatého Jana Křtitele pěknými malbami, v středu kostela od oltáře svatého Štěpána na jedné a svatého Martina na druhé straně dal postaviti zdi s oblouky, podlahu kostela ozdobili hlazenými kameny, přivezenými z hory Petřína, vystavěl dormitoř, refektář, sklep, kuchyni, a atrium kláštera se sloupky a okénky okolo velmi krásně. Ve vsi zvané Mnichovice vybuodoval baziliku ke cti svatého Michaela a všech ctností nebeských. Co dále? Všechno jeho úsilí, všechna snaha, všechna starost po celý život směřovala především k tomu, aby se ve všem osvědčoval užitečným domu Hospodinovu. (Kanovník Vyšehradský, Mnich Sázavský, Fiala 1974: 16 – překlad Karel Hrdina, V. V. Tomek, Marie Bláhová)²¹⁹

Žádoucí a zbožný vztah k majetku raně středověkého duchovního se formoval coby soulad dvou nepřímě úměrných imperativů. První byl příkaz osobní askeze. Druhý byl však příkaz přičinlivé shánčlivosti pod střechu církve, vytrvalé přizdobování sakrálních staveb a neúnavné rozmnožování statků. Opatství a biskupství nebyla volnými sdruženími asketů, ale majetnými a mocnými institucemi. A ti, kdo je k jejich slávě a bohatství vedli, jsou na

---

218 *Res superfluas privatas contra licitum possidere gravissimus crimen esse docebat, dicens: monachum victum est vestitum habentem his debere esse contentum. Specialiter quoque humilitatis et patientiae omnibus in se praetendebat exemplum, illud illud semper revolens: Quanto magnus es, humilia te in omnibus.* (FRB II 1874: 259)

219 *Hic tempore sui regiminis capellam sanctae dei genetrici construxit, monasterium sancti Johannis Baptistae picturae venustate decoravit, muros cum absidibus in medio oratorii ab altaribus sancti Stephani et sancti Martini interposuit, pavimentum ecclesiae lapidibus politis de Petrino monte advecitis adornavit, dormitorium, refectorium, celarium et coquinam atriumque claustrum per circuitum cum collumpnellis et absiduculis venustissime construxit. In villa Mnichovici nuncupata basilicam in honorem sancti Michaelis et omnium coelestium virtutum aedificavit. Quod plura? Omnis eius intentio, omne studium, omnis sollicitudo, quad vixit, in hoc praecipue perstitit, quatenus domui dei in omnibus utilem es exhiberet.* (FRB II 1874: 259-260)

stránkách kronik a letopisů pravidelně oslavováni při souběžném zdůrazňování jejich osobní skromnosti. Působivě ilustrativní reflexi takového smýšlení nám zanechal merseburský Thietmar, když v osmé knize své kroniky otcovsky nabádá svého nástupce:

Poslechni mne, svého jen málo vzdělaného učitele a předchůdce, který ti není dobrým příkladem. Radostně zachovej svou chudobu, aby tvé stádo díky o tobě zbohatlo. To pro nás činil Kristus a my bychom měli pro své ovečky konat totéž. (Thietmarus Marsipolitanus 2008: 268 – překlad Bořek Neškudla a Jakub Žytek)²²⁰

Následuje několik napomenutí v podobném duchu a výzva držet se přízně štědrého císaře, jímž je míněn Jindřich II. Po soupise některých drahocenných předmětů, které má biskupství v držení, přichází závěrečná charakteristická výzva:

O to vše musíme nejen pečovat, ale také to rozmnožovat. (Thietmarus Marsipolitanus 2008: 270 – překlad Bořek Neškudla a Jakub Žytek)²²¹

Při osobní skromnosti nejen pečovat, ale i rozmnožovat. To byl ideál chování klerika, který chtěl prospívat domu Hospodinovu. A pod tímto mravním nárokem doby a stavu sepisoval svou kroniku i Kosmas.

18. 1. 2 Ekonomické zájmy knížectví

Část autorů vidí inkriminovanou Kosmovu pasáž jako svědectví o hospodářských důsledcích obnovy mince, anebo dokonce jako zasvěcenou ekonomickou kritiku určité „monetární politiky“ centra (z úst duchovního ve 12. století!) (srov. např.: Petráček 2017: 329-330). Napřed si nadefinujeme základní pojmy, s nimiž budeme pracovat, pak připomeneme některé poznatky ekonomické vědy o penězích, a nakonec posoudíme hranice poznatelnosti relevantních souvislostí.

Ekonomikou (hospodářstvím) rozumíme specifickou lidskou činnost existující v určitém kulturním kontextu, která spočívá v získávání vzácných statků ze zdrojů, jichž je omezené množství, a která následně zahrnuje i způsoby přerozdělení těchto statků, což se děje v korelaci se způsoby jejich získávání²²². Ekonomie je pak moderní multiparadigmatická společenská

²²⁰ *Audi me magistrum nimis indiscipliantum et absque utili exemplo antecessorem tamen tuum. Libenter sustineas pauperem in te, ut grex tuus dive fiat ex te; sic fecit Christus nobis pastoribus, ut ita faceremus suis ovibus.* (MGH IX 1935: 509)

²²¹ ..., *quod a nobis non modo est observandum, verum magis augmentandum.* (MGH IX 1935: 511)

²²² K vývoji definice ekonomické vědy po škále Smith – Marx – Robbins – Samuleson přehledně např.: Vlček 2005: 16-17.

věda, která pomocí specifických argumentů vyvíjí metody k identifikaci ekonomiky v rámci modernizované západní kultury a následně také metody k jejímu popisu, analýze a predikcím, které pak podle těchto metod provádí. Vyjdeme-li z těchto definic, vyplývají z toho pro nás dvě věci.

Za prvé kronikář Kosmas neměl žádné „ekonomické názory“, protože by ho patrně ani nenapadlo vydělovat produkci, směnu a spotřebu z celku světa a společnosti tak, jak je prožíval on, natož aby se nějak izolovaně zamýšlel nad zákonitostmi jejich interakcí. Můžeme tedy jen předpokládat, že si zkrátka všiml, jak se na pražském tržišti, kam chodil utrácet své denáry, nějak mění ceny, a že tuto skutečnost dal s *renovatio monetae* do souvislosti. Znamená to ale, že chudla celá společnost? Odpověď na tuto otázku není nijak triviální. Důvodem hospodářského rozvratu v Laonu byl podle Guibertova popisu patrně přesun obrovského množství oběživa s centrálně garantovanou berností do rukou spekulantů ze vzdálenějších oblastí, což bylo právě umožněno skokovou změnou poměru množství stříbra a získatelného množství mincí z mincovny. Kosmas se ovšem o žádném „nájezdu spekulantů“ ze zahraničí nezmiňuje, ačkoliv ho určitě nelze vyloučit.

Za druhé převést „denáry“ (kousky kovové slitiny označené razidlem a berné v určitém historickém kontextu) na „peníze“ (abstraktní veličinu užívanou ekonomii k analýze ekonomiky) není nijak snadné, a nepředpokládáme-li výše popsanou spekulaci, není nijak lehké zhodnotit hospodářský dopad obnovy mince na danou ekonomiku. Moderní ekonomie nehovoří jazykem, kterým by šlo jev *renovatio monetae* jednoduše popsat, protože uvažuje v aktuálních kategoriích. Množství peněz v ekonomickém systému (uvažované podle potřeby jako součet měnových agregátů M) představuje určité číslo. Nemusíme ho znát přesně, měli bychom ale být schopni posoudit, zda a jak se toto číslo v čase mění, resp. jak je rozděleno mezi jednotlivé agregáty. Tady ale nastává otázka, jak vlastně množství peněz (M) pomocí denárů vyjádřit? Odpovídá M prostému nominálnímu „počtu denárů“ v ekonomice? Anebo odpovídá „množství stříbra“ vyjádřenému třeba v desetinách gramu? Bez odpovědi na tyto otázky se neobejdeme, protože *renovatio monetae* převáděné do jazyka moderní ekonomie mohlo vlastně znamenat dva protichůdné procesy. Buď zvyšování množství peněz v ekonomice (zvyšování počtu denárů) anebo jejich snižování (resp. snižování měnového agregátu $M1$, tedy celkového součtu desetin gramů stříbra, které mezi lidmi obíhalo, protože si stříbro alespoň na nějaký čas k sobě „stáhl“ emitent)? Platilo se v konečném důsledku denáry, anebo stříbrem?

Musíme odpovědět, že jak kdy, jak co a jak komu. Dostáváme se k problému proporcionality distribuce informací a patrně nejsme ani schopni posoudit dopady jevu, kteří ekonomové pojmenovali Greshamův zákon²²³. Snažíme-li se tedy posoudit hospodářské důsledky *renovatio monetae*, pracujeme s odhadovaným množstvím denárů, které měly běžně kolísavý obsah stříbra, zároveň nefungovaly coby peníze v našem slova smyslu zcela homogenně²²⁴, a náhle obsah stříbra skokově pozbývaly při výměně za nové typy. Posuzovat tento jev metodami současné ekonomie není možné, neboť nám denáry vyrobené z materiálu s nezanedbatelnou hodnotou odpírají některé zásadní informace o tom, jakým způsobem byly vlastně v dané ekonomice penězi.

Nyní ale experimentálně pochopme *renovatio monetae* jako prosté navýšení peněz v ekonomice (navýšení měnového agregátu M1), obvykle se mu tak také rozumí. Pak ale nemůžeme bez znalosti dalších proměnných tvrdit, že to vedlo automaticky k poškození ekonomiky. Jak je výraz „poškození“ vlastně definován?

Rozlišme si dva termíny - inflace a stagflace. Inflace je růst cenové hladiny v čase, stagflace (spojení slov stagnace a inflace) označuje makroekonomický jev, kdy při růstu cenové hladiny neroste objem hospodářské produkce (srov. např.: Vlček 2009: 385-392, 398). Automatické spojování inflace s „poškozováním“ ekonomiky je silně „rakouská“ rétorika, navíc podotkněme, že zvýšení množství peněz v hospodářství nemusí automaticky (i když obvykle ano, jak tvrdí kvantitativní teorie peněz) znamenat nárůst cenové hladiny. Množství

---

223 Svensson vliv Greshamova zákona zpochybňuje a odvolává se na článek jiných autorů:

Attempts from the ruler by legal tender laws to require people to accept good and bad coins at their same face value could not prevent tradesmen from selling goods at a lower price for "good money" (Rolnick and Weber 1986:193) (Svensson 2013a: 22)

Formulace „prodávání levněji za lepší peníze“ (*selling goods at a lower price for „good money“*) je formulace, která nedává smysl (asi jako věta „nechci slevu zadarmo“). Svensson ovšem v poznámce vysvětluje, že používání hotovosti je jednodušší a výhodnější, než uzavírání dlužních smluv, což by mělo nutit k uzavření obchodu, patrně pokud by nakupující neměl dost „alternativní“ hotovosti. To je samo o sobě diskutabilní, ale můžeme na to v rámci úvahy přistoupit. I tak si ale autor patrně zcela nevyjasnil, co bude za peníze považovat, a jak pojme proces stanovování ceny. Zároveň nutno poznamenat, že článek, na nějž se odvolává, se týká dějin 18. a 19. století. Obecná nedůvěra metalistů ke Greshamově zákonu je jedním z rysů „rakouské školy“, stejně jako odmítavý pohled na historii, pokud jde o možnost vyjadřovat se nějak relevantně k ekonomickým jevům. Nicméně ani ze závěrů uvedeného článku nelze dovodit, že se Greshamův zákon nemůže v určitém kontextu uplatňovat:

We have argued that the popular version of this proposition does not deserve its status as a law because it has too many unexplained exceptions. (Rolnick, Weber 1986: 23 – Svensson cituje jiné vydání téhož článku). Rozhodnout, zda se tento jev v Kosmově době projevovat a případně nakolik, nemůžeme.

224 Můžeme si to ilustrovat následujícím příkladem. Představme si, že v obchodech platíme na první pohled stejnými zalepenými obálkami, v nichž jsou ovšem vloženy bankovky různé hodnoty. Emitent obálek se tváří, že je v každé obálce stejně a mocensky vymáhá, aby byly jako takové přijímány. Někdo ale ví, že to tak není a třeba si obálky s bankovkami vyšší hodnoty nějak nenápadně označí. Jiný do nich zase dokáže nahlédnout tak, aby je nerozlepil. Mnozí to neumí, o značkách nevědí, ale různě rychle se to učí. Vyznat se v takové ekonomice jazykem moderní ekonomie je skoro nemožné.

peněz v ekonomickém systému mění (i směrem nahoru) v moderní ekonomice naprosto běžně centrální banky zejména regulací základních úrokových sazeb a povinných rezerv, nedá se říci, že by zvyšování množství peněz v ekonomickém systému bylo automaticky poškozující. Záleží na preferencích zvolené monetární politiky. A to mluvíme o komplexních moderních ekonomikách.

U ne zcela monetizovaných a rurálních ekonomik raného středověku je pozitivní efekt zvýšení množství peněz v hospodářství docela dobře představitelný. Dejme tomu, že mají rolníci z nějakého důvodu (například dobrý rok, který přinese vysokou úrodu) velké přebytky zboží, které chtějí rychle prodat. Jestliže začnou zákazníci náhle disponovat větším množstvím peněz (resp. zvýší-li se počet těch, kdo budou moci koupit dané zboží za danou cenu, třeba proto, že jim byly mince skokově vyměněny za nové v pozitivním kurzu), mohou prodejci maximalizovat svůj zisk navyšováním prodaného množství, nikoliv navyšováním ceny. Vzrostl by tedy objem zboží obchodovaného peněžně, což je pravděpodobně žádoucí jev. Tvrdit prostě, že zvýšení množství peněz automaticky poškozovalo středověkou ekonomiku, je vágní a ideologické.

Širší shodu bychom mezi makroekonomy jistě našli v názoru na stagflaci. Růst cenové hladiny bez růstu produkce je právě tím, co by jako „poškození“ popsali patrně všichni ekonomové. Stagflaci bychom asi mohli očekávat tehdy, kdyby neexistovala možnost mobilizace produkčních rezerv pro monetizovaný trh. Při nárůstu množství peněz v ekonomice bychom tedy z krátkodobého hlediska mohli předpokládat nárůst produktivity²²⁵, který bude patrně doprovázen nárůstem cenové hladiny. Záleží na tom, jaký tvar přisoudíme křivce agregátní nabídky v AD/AS modelu, na což neexistuje jednotný názor ani při analýze moderních ekonomik, o nichž máme neskonale více informací (srov. např.: Wawrosz, Hiessler, Mach, 2012: 282-284). Podle kvantitativní teorie by měla cenová hladina z dlouhodobého hlediska růst, ovšem těžko odhadovat vliv na další makroekonomické veličiny. Záleží na hodnotách dalších proměnných a při normativním posuzování také na hospodářských prioritách.

Vše si můžeme pro jednoduchost představit nějak takhle. Nárůst počtu horších mincí (o kterých, připomeňme si, nevíme, jak se v roli oběživa vlastně chovaly) vyvolal alespoň v krátkodobém horizontu tendenci více utrácet a méně spořit. Pakliže existovaly produkční

---

²²⁵ To je onen „rychlý růst lichou podobou mince“ (*per formam nummismatis falsam cito erit*), o Kosmas píše? Pravděpodobně ne, celé ekonomické spekulace se mívají s podstatou problému. Zopakujme, že Kosmas nebyl moderní ekonom, ale středověký duchovní.

rezervy pro monetizovaný trh, vyvolalo to sklon k jejich mobilizaci. Trhovci, ať už usilovali primárně o stříbro či o mince, jich hleděli obdržet co nejvíce. Dosahovali toho nějakou kombinací zdražování a zvyšování množství prodaného zboží. A co do počtu denárů bohatší (a co do množství drženého stříbra při uvažovaném stejném počtu denárů chudší) nákupčí tak mohli více utrácet, více konzumovat.

Kosmu mohlo samozřejmě zlobit, že mu jeho apanáž čtyř denárů nikdo nevalorizoval, ovšem i on si mohl nechat dát v krčmě své mince vyměnit za vyšší počet. Jeho trápení by tkvělo v tom, že neprodukoval pro trh, tudíž nemohl pocítit růst cenové hladiny z té příjemnější stránky, která by ho měla také ku prospěchu potencionálních zákazníků motivovat k mobilizaci produkčních rezerv.

Ekonomické nebezpečí *renovatio monetae* netkvělo primárně v nárůstu oběživa v ekonomice. Tkvělo v možnosti destabilizace rozložení peněžních (resp. denárových) zásob ve společnosti, čehož možné důsledky snad popsal Guibert. Inlace tažená poptávkou se mohla dostavit jako sekundární jev. Stále zde ale hovoříme o nemodernizovaných, nekonzumních ekonomikách řečí moderní ekonomické vědy.

18. 1. 3 Ohled na legitimitu vlády

Poslední interpretací Kosmova pohoršeného postoje vůči panovnickému podvodu s penězi (*fraus in nummo*), s níž se lze v literatuře setkat, je údajná kronikářova kritika podrývání důvěry v obecní vládu, kterou takové chování knížete způsobovalo (Kalhous 2013: 103; obecněji Antonín 2013: 442). Na první pohled se toto vysvětlení zdá dobře konvenovat dané pasáži tak, jak je napsána. Panovník zkrátka nemá lehčit mince, neboť tím ztrácí svou důvěryhodnost.

Důvěryhodnost panovníka je ovšem v tomto kontextu poměrně složitá výkladová kategorie. Kosmu a zřejměji i Guiberta mohlo v jejich době obyčejně lidsky pohoršit, že v důsledku kroků centrální moci, které se týkaly oběživa, zchudla větší část obyvatel. Jak jsme vyložili výše, tento běh hospodářských záležitostí i myšlenek kronikářů nelze předpokládat zcela automaticky, a to z více důvodů, možné to ale samozřejmě bylo. Kosmas se zkrátka mohl obyčejně rozlobit a popsat příslušná knížata jako zloděje.

Kdybychom ovšem začali uvažovat tak, že je Kosmovo „naučení o minci“ příkladem odpovídajícím závěrům *teoretického metalismu*, dopustili bychom se patrně anachronismu. *Teoretický metalismus* je součástí *klasické definice*, která, jak jsme viděli v předchozích

kapitolách, zavazuje k určitému pochopení legitimacy státní moci. Ta se má dít zcela ve shodě s myšlením antických klasiků ku prospěchu ovládaných, přičemž peníze produkované touto mocí slouží k realizaci společenského konsensu. Myšlenka, že právě drahé kovy jsou pak tím, co činí mince jako peníze penězi, je až výsledkem určitých scholastických komentářů k Aristotelovým spisům (srov.: Orozco de la Torre: 91-105; Rothbard 2006: 72-73). Z toho pak také plyne, že si Kosmas nemohl spojovat legitimitu vlády se zachováváním jakosti mince ve shodě s *klasickou definicí* peněz, Kosmas nebyl scholastikem. Jeho projevený *metalismus* musel mít *praktickou* podobu a museli se za ním skrývat motivace vyvoditelné z kontextu jeho doby a stavu.

Proto bude vhodnější přiblížit si vliv fenoménu *renovatio monetae* jinak. Přizvěme si na pomoc jednoho z hrdinů české moderní historiografie, poddaného únětického kláštera, rolníka Ostoje, jemuž zajistil pevné místo mezi významnými postavami českého středověku Zdeněk Smetánka. Pokusme se zahlédnout *renovatio monetae* očima tohoto poddaného tak, jak byl popsán. A protože byl Ostoj šťastnou shodou okolností také poddaným církve, bude nám k užítku i „morální profil“ duchovního, který jsme navrhli výše.

18. 2 Kosmas a Ostoj: možnost komparace dvou světů

Ostoj žil coby prostý rolník na državách únětického kláštera někdy kolem poloviny 12. století. Vrchol „obnovy mince“ v době Vratislavova kralování na rozdíl od Kosmy nejspíš nezažil, přesto mu tento jev nebyl alespoň do určité míry neznámý. Sám Smetánka, stvořitel tohoto neocenitelného *ideálního typu* raně středověkého venkovana, hodnotí *renovatio monetae* jako tíživý zásah do života obyvatel knížectví (Smetánka 2004: 180). Ze samotné konstrukce jeho obrazu vesničana ovšem není zcela jasné proč:

V době Ostojova života nebyla ještě ani zdaleka prosazena peněžní směna, vedle mincí žily jako „platební“ prostředky i další hodnoty, především dobytek a plátno. Ostoj sám dával samozřejmě přednost obyčejným naturálním „platbám“, což vyplývalo z jeho výrobních možností. Potřeboval-li například u vesnického kováře nějakou drobnou opravu náradí, nenosil jako protihodnotu do kovárny mince nebo plátno, ale něco z výnosu svého hospodářství, třeba vejce. Tak tomu bylo ostatně dlouho do novověku. (Smetánka 2008: 179-180).

Odmyslíme-li si, že Smetánka v podstatě pracuje s představou barteru, jakož i jinými diskutabilními koncepty řešenými v této práci, popisuje v podstatě subsistenčně hospodařícího

rolníka. Většinu svých potřeb uspokojoval Ostož z vlastní produkce, a co by si nemohl (za mince) koupit, bez toho by se jistě nějak obešel. Mince mu nebyla prostředkem směny, byla mu nástrojem k placení dávek vrchnosti ve shodě s výše popsaným *chartalistickým* modelem²²⁶:

V samém závěru hlavního pracovního období musel Ostož podle záznamu v únětické listině zaplatit své vrchnosti, dvěma únětickým kanovníkům, po šesti denárech. Je nanejvýš pravděpodobné, že na den svatého Martina předával v únětickém dvoře přímo na ruku kanovníků, nebo do rukou nějakého jejich výběřčího 12 malých stříbrných penízů, knížecích denárů (Smetánka 2004: 179)

Nakolik mohla tohoto rolníka, a takoví jako on tvořili páteř tehdejší ekonomiky, trápit koncentrace stříbra v mincovní slitině, z níž bylo raženo oněch dvanáct denárů pro vrchnost? A jak by mohla změna této koncentrace ruinit jeho vlastní produkční možnosti?²²⁷ Tuto koncentraci patrně ani neuměl posoudit. Navíc pokud se mince měnily opravdu v poměru více nových za méně starých²²⁸, mohlo mu to být i velice vhod. Uspořil-li si pár denárů z minulého prodeje své produkce na tržišti v centru (konečně, lákadel k utrácení zas nebylo při jeho životním stylu tolik, Ostož nežil v konzumní monetizované společnosti), mohl u směnárníka v krčmě záhy potěšeně zjistit, že už má na blížící se daně svých dvanáct plíšků pohromadě, aniž by ho to stálo jediný snop obilí či jediné tele navíc. Klasy i dobytek se pak mohly pod jeho pracovitými rukama utěšeně rozrůstat, místo aby končily v břiše hospodářsky málo produktivní elity (vrátíme-li se ještě na chvíli k ekonomickému pohledu)²²⁹.

Obchodoval-li Ostož pomocí hotovosti na trhu s těmi, kdo měli k mincím podobný vztah jako on, stříbro bylo v jeho úvahách pořád bezpečně ze hry. Kovář z vedlejší vsi, který měl vedle skrovné dílny jistě také vlastní vcelku soběstačné hospodářství, vzal od Ostože výměnou za opravu kosy pár přebytečných denárků zejména proto, že i on v nich musel platit daně svým pánům. O množství stříbra v nich se staral stejně tak málo jako Ostož.

---

226 Petráň zmiňuje pro používání mincí vedle pokut a daní ještě nákup dobytka (Petráň 1998: 47, 92). Nicméně ani tento sezónní nákup by nedělal z Ostože člověka produkčně závislého na penězích. Kromě toho obměnu mohl vcelku dobře zajistit i výměnou kus za kus (což není nutně barter). Širší téma míry genetické variability skotu v raně středověkém venkovském prostředí zde otevírat nebudeme, ačkoliv by mohlo být vodítkem pro bližší pochopení dobového významu dobytčích trhů.

227 Jak jsme popsali výše, v případě Guiberta z Nogentu je situace jiná. Tam vstoupil do hry vnější spekulant.

228 Což připouští i Smetánka a uvádí poměr 2:3 (Smetánka 2004: 180).

229 Vyhňeme se sporům o tom, co je „produktivní“ a „neproduktivní“. Řekněme, že elita neprodukovala nic, co mohlo v dané ekonomice sloužit jako investiční kapitál.

A přesto v jednu chvíli vstoupila otázka množství drženého stříbra nepříjemně do hry a přiměla Ostoje, kováře i všechny ostatní prosté producenty zahrnout jakost mince do svých úvah. Únětický kanovník, jemuž Ostoje denáry pravidelně odevzdával, bral nové mince do rukou jen s nelibostí, pečlivě je prohlížel a pásl očima po nenápadných pregéřských značkách poukazujících na kvalitnější kousky. Snad se dokonce na překvapeného Ostoje obořil, že jeho mince jako daň nepřijme a poslal ho shánět ty s vyšším obsahem stříbra.

Teprve teď měl nešťastný Ostoje kvůli *renovatio monetae* o starost víc²³⁰. Kde měl takové denáry shánět? Co mohlo přísného kanovníka, jehož duševní obzor byl tomu Kosmovu jistě podobnější než Ostojuv, na nových peněžích tak popouzet? Možná Ostoje napadla i prostá otázka, co je to vlastně to stříbro. Kde ho vídal v jeho nejryzejší formě nejčastěji?

Těm, kdo mincemi platí odvody a berně, nezáleží primárně na tom, z čeho jsou vyrobeny. Záleží jim na tom, zda je výběrčí příjmu a zda bude jejich fiskální povinnost stanovená mocnými považována za splněnou. Pakliže s mincemi obchodují, směňují tak primárně možnost umořit sobě uložené závazky. Otázka materiálu začíná být brána v potaz teprve tehdy, má-li někdo na materiálu mince eminentní zájem. Má-li tento zájem nějaká společensky významná a ekonomicky vlivná instituce, „předepisuje“ ho sekundárně i ostatním. Vždy se totiž hodí disponovat něčím, co někdo mocný a bohatý chce, tedy pokud se dá předpokládat, že si to nevezme přímým násilím. Tento zájem ovšem nemůžeme vysvětlovat „peněžně“, neboť peníze uvažované jako *prostředek směny, jednotka zúčtování* a dokonce i jako *uchovatel hodnoty* na svém materiálu funkčně nezávisí. To je zřejmé už z toho, že současné peníze všechny tyto funkce plní, aniž by byly vyrobeny (pokud vůbec uvažujeme jejich fyzickou podobu) z nějak výjimečně cenného materiálu. Některá mocná a vlivná instituce musela mít o drahý kov zájem zcela nezávislý na jeho případné peněžní formě.

18. 3 Podstata středověkého *metalismu*: liturgie a devótní kult

Pro účely další úvahy předpokládejme, že únětický kanovník mince nakonec přeci jen přijal. Jaký byl jejich další osud? Putovaly patrně do klášterního pokladu nebo k deponování do nějakého většího centra. Proklamativně asketičtí duchovní je hromadili v pokladech a jistě je neváhali tavit, pakliže potřebovali získat drahý kov jako materiál (srov.: Spufford 1988: 15;

---

230 Smetánkovu formulaci je nutné zkusit domyslet do konce: *Koneckonců i nejobyčejnější lidé vždy časem poznají, že něco není v pořádku, a zařídí se podle toho* (Smetánka 2004: 181). Jak tito nejobyčejnější lidé poznají, že něco (tedy množství stříbra v jejich mincích) není v pořádku? Jedině tak, že jim někdo, komu na tom záleží, řekne, že takovou minci nechce.

Petráš 1998: 42; Le Goff 2012: 18). Ten totiž hrál v raně středověké Evropě dvojí nezastupitelnou roli, liturgickou a devótní. Regino z Prümü uvádí ve svých *Libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis* z přelomu 9. a 10. století výslovně:

Pohár Páně s paténou ať je pokud ne ze zlata, tak každopádně ze stříbra... Jestliže je kdo tak nejchudší, ať má alespoň cínový pohár. (Regino 1765: 50 – překlad J. K.)²³¹

Pouze cín byl tedy přijatelným ústupkem z ideálního stavu, který představovaly drahé kovy. Jiné relativně dostupné materiály byly neakceptovatelné. Sklo se mohlo nešťastnou náhodou rozbít, krev Kristova by pak skončila na zemi. Do dřeva by se zase víno nevhodně vpíjelo, železo a jiné neušlechtilé kovy korodují, čímž by se krev Páně znečistila. Směs vína a měděnky prý zase nutí ke zvracení (srov.: Sommer in Třeštík, Žemlička 1998: 140)²³². Vzácné inertní stříbro, či ještě lépe zcela nekorodující, neměnné, a tedy času na pohled nepodléhající zlato, jsou přípustnými prvky pro kontakt s Božskou substancí. To v Kosmově době zdůraznil i nejpilnější zdobitel svého svatostánku, Suger ze Saint-Dennis:

Jestliže byly ke sbírání krve kozlí či z telat či z červené krávy dle Božího slova či příkazu proroka užívány vzácné zlaté nádoby, poháry a kadidelnice ze zlata, o to více musí být s nepřetržitým uctíváním a plnou zbožností k přijetí krve Ježíše Krista vystaveny zlaté vázy, drahé kameny a věci, které jsou mezi ostatními stvořenými věcmi nejdražší. (Suger 2006: 321, 323 – překlad Iva Adámková)²³³.

Náležitě liturgické vybavení musel mít ale každý kostelík (Petráček 2012: 67). Intenzita institucionální christianizace byla alespoň v tomto smyslu na přísunu drahého kovu závislá. Liturgické náčiní bylo patrně po nějaký čas i pohřebním statutovým symbolem, což potřebu drahého kovu v církvi ještě zvyšovalo (Sommer in Třeštík, Žemlička 1997: 151).

---

231 *Si quis autem pauperimus est, saltem vel stanneum calicem habeat.*

232 Podobně Smetánka 2004: 86.

233 *Si libatoria aurea, si fiale auree et si mortariola aurea ad collectam sanguinis hircorum aut vitulorum aut vacce ruffe ore Dei aut prophete iussu deserviebant, quanto magis ad susceptionem sanguinis Iesu Christi vasa aurea, lapides preciosi, queque inter omnes creaturas karissima continuo famulatu, plena devotione exponi debent.* (Suger 2006: 320, 322)

19 Sakrální zdobnost: jev křesťanský i pohanský

Zdaleka však nezůstávalo jen u liturgického vybavení. Oslavná velikost uložených pokladů a zdobnost církevních staveb byla neodmyslitelnou součástí dobového kultu. V tomto je nejcharakterističtější zástupcem svého stavu zmíněný Suger, i když ne všechny velké osobnosti duchovního světa středověku souhlasily s přílišným hromaděním drahých kovů za zdmi kostelů a klášterů. Jedním z takových kritiků nebyl nikdo menší, než svatý Bernard z Clairvaux:

Budiž, kdyby se to dalo k Boží slávě. Jako mnich se však ptám mnichů na to, na co se tázal pohan mezi pohany: „Řekněte, velekněží, co dělá ve svatyních zlato?“ (Bernard 2018: 145 – překlad Iva Adámková)²³⁴

Ale i přísný Bernard si uvědomoval, že se církev musí odívat drahocenným hávem alespoň před těmi, na které chce působit svou zvěstí. Svě napomenutí tudíž obložil komentářem:

Budiž, kdyby se to dalo k Boží slávě. (...)

Biskupové nepochybně vycházejí z jiných předpokladů než mniši: víme totiž, že biskupové, protože jsou vázáni službou vzdělaným i nevzdělaným, podporují zbožnost tělesně smýšlejícího lidu prostřednictvím vnějších ozdob, protože tak nemohou činit duchovní cestou. (Bernard 2018: 145 – překlad Iva Adámková)²³⁵

A konečně:

...Souhlasím, připustíme i tyto věci v kostele. Jsou sice škodlivé pro marnivé a hrabivé lidi, pro lid jednoduchý a zbožný však ne. (Bernard 2018: 149 – překlad Iva Adámková)²³⁶

I tady platí, že vše, co chce být vlivné a mocné, musí jako takové vystupovat (srov.: Antonín 2013: 422 ve vztahu k reprezentaci knížecí moci). Bernardova kritika mířila na ty z jeho spolubratrů, kteří pokulhávali za výše zmíněným imperativem osobní askeze.

---

234 *Illud autem interrogo monachos, quod in gentilibus gentilis arguebat: Dicite, ait ille, pontifices, in sancto quid facit aurum?* (Bernard z Clairvaux 2018:144)

235 *Sed esto, fiat haec ad honorem Dei...*

... Et quidem alia causa est episcoporum, alia monachorum. Scimus namque quod illi, sapientibus et insipientibus debitores cum sint, carnalis populi devotionem, quia spiritualibus non possunt, corporalibus excitant ornamentis. (Bernard z Clairvaux 2018: 144)

236 *...Assentio: patiamur et haec fieri in ecclesia, quia etsi noxia sunt vanis et avaris, non tamen simplicibus et devotis.* (Bernard z Clairvaux 2018: 148).

Drahý kov měl k náboženství obecně velmi blízko. V christianizačním úsilí středověku soutěžila církev o duše svých novokřtěnců s pohanskými kulty, jejichž svatyně jistě alespoň občas rovněž zářily drahými kovy. Hromadění zlata a stříbra vyjadřovalo sílu kmene a reprezentovalo věčnou slávu uctívaného boha. Například Adam Brémský připomíná takovou svatyni v severské Uppsale:

Nejslavnější chrám tohoto lidu se nazývá Uppsala a leží nedaleko měst Sigtuny (a Birky). V této svatyni, celé zhotovené ze zlata, uctívají lidé modly tří bohů. (Adam von Bremen 2009: 208 – překlad Libuše Hrabová)²³⁷

Úsilí hromadit drahé kovy z náboženských důvodů připisuje i Helmold slovanským Rujáncům:

Když zvítězí, přinášejí zlato a stříbro do pokladnice svého boha a zbytek si rozdělí mezi sebou (Helmolda a Moravová 2012: 81 – překlad Jan Zdychinec)²³⁸

Je nemyslitelné, aby se církev v takovém „sousedství“ držela zpět a je zcela lhostejné, nakolik popisy zdobnosti pohanských chrámů odpovídaly realitě či zda existovaly spíše v představách duchovních jako imaginární konkurence křesťanským svatyním. Inertní drahé kovy nerezaví, nekazí se, a mohou tak svým leskem hlásat slávu boha (Boha) po celé věky. Takový materiál je pro účely kultu přímo předurčen²³⁹.

I na českém území byly sakrální stavby plněny drahým kovem. Svatopluk, který sháněl sedm tisíc hřiven stříbra na vlastní výkupné, dal podle Kosmy mimo jiné vyloupit i chrámy:

Když přišel do Prahy, ihned oloupil posvátné chrámy, sebral ženské šperky a vše, co jen se v Čechách třpytilo zlatem a stříbrem, oškrábal. Přitom však stěží sehnal jen sedm tisíc hřiven stříbra. (Kosmas 2011: 163 – překlad Karel Hrdina, Marie Bláhová, Magdalena Moravová)²⁴⁰

---

237 *Nobilissimum illa gens templum habet, quod Ubsola dicitur, non longe positum ab Sictona civitate (vel Birka). In hoc templo, quod totum ex auro paratum est, statuas trium deorum veneratur populus* (MGH III, 257-258)

238 *Victores aurum et argentum in erarium Dei sui conferunt, cetera inter se partiuntur.* (MGH III 1937: 71)

239 Na předchozích stránkách této práce jsme upozornili na omyl, jehož se dopustil Nicollo Oresme, když ve spise *De Moneta* završoval *teoretický metalismus*. Oresme si neuvědomil, že drahé kovy nemůžou obíhat v hospodářství jako peníze v ryzí podobě, protože to jejich fyzikální vlastnosti v podstatě neumožňují. Nemohl být jeho omyl způsoben tím, že zlato i stříbro vnímal spíše ornamentálně, tedy jako nehybnou součást církevních pokladů, opatrně užívaného liturgického nádobí a honosné výzdoby, ač si to třeba sám neuvědomoval? V mincovaném zlatu kolotajícím v jeho představách celou společností a zajišťujícím realizaci aristotelské rozdíleční spravedlnosti by pak doslova kolotala „obcí Boží“ svatá liturgická substance. Nicollo Oresme byl možná daleko více zbožným duchovním své doby, než si připouštějí jeho profánní následovníci vycházející z *teoretické definice* peněz. Tyto úvahy by ale zasluhovaly mnohem více prostoru, než jim můžeme poskytnout v této práci.

240 *Quia cum venisset Pragam, continuo sacra spoliat delubra, ornamenta contrahit muliebria, et quicquid*

Odkud plynul drahý kov do rukou církve? Přímo cestou bylo prosté obdarování, jenž oslavovali mnozí kronikáři. Kromě této cesty však můžeme uvažovat i cestu nepřímou. Vládcem dal narazit ze slitiny drahého kovu mince, a ty pak přes ozbrojené ruce těch, kterým mincemi platil za vojenské služby (či přes jemnější ruce dálkových kupců), putovaly k základním producentům potravin a výrobků jako byl Ostoj. A ti je opět odevzdávali elitám ve formě daní, pokut a poplatků. Koloběh mince upevňoval rodící se státní moc a vertikální stratifikaci společnosti. Plynuly-li ovšem mince z rukou poplatníků církvi, mohou být nahlíženy také jako prostý materiál k přizdobování kostelů²⁴¹ a k výrobě liturgického náčiní.

Listiny výslovně uvádějící příjem pro církevní instituce v denárech už před sepsáním Kosmovy kroniky (srov.: Pánek, Hladík 1968: 92-93). Patří k nim snad i ta, podle níž měl Ostoj splácet 12 denárů únětickému kostelu, kromě toho v ní figuruje Miloň s 6 denáry platu a značný nájem z polností ve výši 100 a 150 denárů (srov.: CDB I 1904-1907: č. 124). Církev se snad dostávala i k výnosům z *tribut pacis*, jak dokládá zejména listina vydaná Soběslavem I. roku 1130, v níž kníže rozdílí duchovním výnosy daně z jednotlivých držav (CDB I 1904-1907: č. 111, dále srov. Kalhous 2013: 100-103)²⁴².

Drahý kov nenabýval ve středověku forem mincí nebo uměleckých předmětů definitivně. Stříbro mělo ve středověku mnoho forem a nejenom v Čechách mezi nimi volně přecházelo²⁴³:

Církev a zejména kláštery většinu svých peněžních příjmů, pocházejících z desátku, jehož část byla placena v penězích, a z hospodaření na svých statcích, hromadily v pokladech. Mince

---

micabatauri et argenti in Boemia corrasit, et vix collegit VII marcarum milia; (FRB II 1874: 156)

241 Mniši a duchovní samozřejmě užívali mince i nákupu svého živobytí. Vedle Kosmy o tom svědčí i Suger (Suger 2006: 91) Monetizovaná centra nabízela jistě mnoho příležitostí k útratě, ale měl-li mít mnich dost na málu, musely zbylé mince plynout do pokladu.

242 Je dobré přistupovat k uváděným počtům v listinách, zvláště pokud jde o vysoká čísla, opatrně. Stupeň tehdejší monetizace společnosti lze, jak už bylo uvedeno, těžko odhadnout, navíc patrně nebyl ve všech oblastech zcela rovnoměrný. Denár v listině nemusí výlučně odkazovat k fyzické minci, za určitých okolností mohl být brán i jako zúčtovací jednotka, která vyjadřovala vznikající monetární cenu zboží, jíž měl poplatník odvést, a která se tak zároveň mohla spolupodílet na tvorbě aktuálních cen tržních. Nárazové zvýšení nedostatku peněžní hotovosti v celé společnosti bylo patrně vcelku běžným jevem. Vzpomeňme Svatoplukova příkladu, kdy kníže skokově „odsál“ ze země sedm tisíc hřiven stříbra a stáhl tak patrně nejen značnou část aktuálního oběživu, ale i materiálu na případnou budoucí produkci. Mince pak musela být v Čechách alespoň po nějaký čas obecně vcelku vzácná. A čím ten rok měli dušníci jako byl Ostoj zaplatit svůj předepsaný poplatek? Mnoha výběrcím v takových časech asi nezbylo, než vzít po chvilce smlouvání zavděk něčím, co bylo uznáno cenným ve výši aktuálního nedoplatku či dokonce celé vyměřené částky. Anebo mohli poddané zadlužit. Fyzický výběr stanovených sum ale patrně nebylo něco, co se dalo pravidelně, spolehlivě a každý rok. Občas to prostě nemuselo být vůbec možné.

243 O stejné praxi v českém prostředí srov.: *Kromě denárů (denarii) se nadále počítalo v hřivnách váženého kusového stříbra (marca argenti), a to zvláště při velkých platbách a v obchodním styku se zahraničím. Toto stříbro se často slévalo ze záměrně ničených mincí.* (Žemlička 1997: 307)

a cenné kovy, zlaté a stříbrné slitky v nich byly přeměňovány na zlatnické výrobky, které byly ukládány v kostelních a klášterních pokladech a tvořily peněžní rezervu. Bylo-li potřeba, tyto předměty se roztavily na ražbu mincí. Tato praxe, která se ostatně rozšířila i mezi velmoži, ba i králi, podtrhuje relativně malou potřebu peněz, kterou lidé ve středověku pocítovali. Poznamenejme k tomuto bodu, jak správně postřehl Marc Bloch, že tato praxe rovněž dokazuje, že raně středověký Západ nepřikládá význam zlatnické práci ani kráse předmětů, které vytvářela. (Le Goff 2012: 5)²⁴⁴

Potřebovala-li církev příslušný materiál pro výrobu liturgických předmětů či lesklou výzdobu svých prostor, sahala nezřídka po nahromaděných mincích jako zdroji materiálu. Jde o to obrátit zažitou optiku. Raně středověká církev si nedávala zhotovit drahocenné poháry a pateny proto, aby tyto „tvořily peněžní rezervu“²⁴⁵. Dané předměty byly ze zlata nebo stříbra, protože to byly jediné liturgicky přípustné materiály garantující co nejefektivnější oddělení sakrální a profánní sféry. Naše současné opisy jako „šperky“ či „peněžní rezerva“ by asi zněly raně středověkým klerikům jako rouhání.

Představme si zbožného opata, který se v představách už těší z masivního stříbrného poháru, jímž hodlá přizdobit ku větší slávě Páně kostel při jemu svěřeném klášteře. Jaké ale muselo být opatovo rozčarování, když se po roztavení větší části mincí nového rázu, které nechal vybrat z klášterního pokladu plněného také výběrem poplatků, stále nedostávalo dost stříbra ani na skrovnou číšku. Z jeho zbožných rtů se pak patrně řinuly stejně ostré výrazy, jaké se dočteme v Kosmově kronice. Takový opat pak patrně také nařizoval svým výběřčím, aby pro něj hleděli obstarávat mince jakostnější, čímž po nich rostla poptávka v celé společnosti.

Kosmas je v XXXIII. kapitole první knihy své kroniky mluvčím všech těchto pohoršených duchovních. Vždyť lehčení mince se podle kronikáře děje ku škodě lidu Božího (*populo Dei*)²⁴⁶. *Renovatio monetae* zachovávalo obecnou funkci mince coby prostředku k

---

244 *L'Eglise, et notamment les monastères, par l'intermédiaire de la dîme, dont une partie est payée en argent, et de partie de l'exploitation de ses domaines, transforme la plus grande partie de ses revenus monétaires en thésaurisation. Les monnaies et le métal précieux qu'elle renferment, les lingots d'or et d'argent sont transformés en objets d'orfèvrerie qui, renfermés dans les trésors d'églises et de monastères, constituent une réserve monétaire. Lorsque le besoin s'en fait sentir, ces objets sont fondus pour la fabrication de monnaie. Cette pratique, qui s'étendra d'ailleurs en dehors de l'Eglise aux grands seigneurs et même aux rois, souligne la relative faiblesse des besoins des hommes du Moyen Age en monnaie. Signalons sur ce point que, comme l'avait bien remarqué Marc Bloch, cette pratique prouve aussi que l'Occident du haut Moyen Age n'accorde pas de valeur au travail de l'orfèvre et à la beauté des objets qu'il fabrique.* (Le Goff 2010: 18)

245 Bohatství bylo ukládáno do zlatnických výrobků – šperků či bohoslužebného nádobí a nářadí, i když mince běžně obíhaly. (Petráň 1998: 42). Nad popisem, který vedle sebe kategoricky staví „šperk“ a „vasa sacra“, by se patrně zhrzil ne jeden středověký duchovní.

246 Odlišně k výrazu *populus Dei* v tomto kontextu Petráček 2017: 331.

úhradě daně, ale činilo ji nepoužitelnou pro sakrální účely. V očích duchovních musel být právě tohle opravdový podvod s penězi (*fraus in monete*).

Byla to tedy církev, její kult a liturgie, kdo udržoval poptávku po drahém kovu. *Teoretický metalismus* ve svých nejstarších základech vzešlý z prostředí pozdní nominalistické scholastiky je nejspíše pouze zpětnou racionalizací tohoto náboženského jevu. Jev *renovatio monetae* reflektovali i předscholastičtí autoři jako Kosmas či Guibert, ve svých zmínkách ho ale chápali na různé úrovni důsledků. První ho chápal jako prosté okrádání církve, druhý viděl obecné důsledky snižování atraktivity mincí. Náboženství bylo ale základním stavebním kamenem *metalismu* a to i mimo křesťanský kontext.

Hodnota mince ve středověku sestávala tedy ze dvou komponent. První byla mocenská, tedy vázána na schopnost emitentů vybírat daně a pokuty právě v této minci, druhá byla odvozena z materiálu, který mohl sloužit ke kultickým účelům. Snižování hodnoty kterékoliv z těchto dvou komponent snižuje hodnotu mince jako celku. Míra snížení této hodnoty pak záleží na příslušném dobovém kontextu protežujícím jednu nebo druhou složku.

19. 1 Drahé kovy jako reprezentace věčnosti

Již jsme zmínili, že pokud se s drahým kovem nemanipuluje, může díky svým chemickým vlastnostem vydržet v neměnném množství na jednom místě velice dlouho.

„Nedotknutelné“ (tedy „nedotýkané“) drahé kovy jsou „odolné“ proti zubu času, což z nich činí ideální výzdobu svatyní a náplň kultovních pokladnic. Pro pohanská náboženství 10. století, která byla nejspíš mnohem méně organizovaná a mnohem více individualizovaná, to platí rovněž. Zaměříme se nyní na ukládání pokladů mincí a předmětů z drahých kovů v raném středověku.

Při úvahách o důvodech zakopávání mincí či zlomků zlata a stříbra do země se v české historiografii dříve zmiňovala potřeba ochrany majetku v době nebezpečí (srov. např.: Lohnická 2014: 43; Polanský 2009: 11 a další). Podle názoru prezentovaného v této práci se nicméně jedná o domněnku, jíž vlastně ani nic nepodporuje, kromě moderního vnímání peněz a bohatství. Už v minulosti bylo poukázáno na to, že nálezy pokladů pocházejí zejména z dob klidu a míru, nikoliv z dob zaznamenaných válek a nebezpečí (Polanský 2009: 11).

Pro ale tedy byly poklady zakopávány? Podívejme se, co o daném jevu nalezneme v relevantních písemných pramenech.

19. 1. 1 Zakopávání pokladu v písemných pramenech: severská tradice

Nejdůležitější písemností, která zcela explicitně vysvětluje důvody zakopávání pokladů do země, je bájný *Lagasetning Óðins* zapsaný ve 13. století Snorri Sturlusonem:

Ódin zavedl ve své zemi ty zákony, které odedávna platily u Ásů. Tak ustanovil, že všichni mrtví budou spalováni a na hranici s nimi musí být uložen i jejich majetek. Vyhlásil, že každý přijde do Valhaly s takovým bohatstvím, jaké sebou měl na hranici, a rovněž tam bude užívat všeho, co sám zakopal do země. (Snorri Sturlusson 2003: 153)²⁴⁷

Snorriho text zachycuje starší tradici. Lze z něho usuzovat, že ti, kteří věřili v 10. století na *Ódinův zákon* tedy nezakopávali mince a drahé kovy proto, aby je po čase znovu vyzvedli. Činili tak proto, aby se jimi mohli honosit ve Valhale coby odznaky své vezdejší statečnosti. Drahý kov nebylo možno spálit na hranici, proto bylo jeho uložení do země ideálním způsobem přepravy na onen svět. Časné věci, evidentně potřebné na tomto světě, jako jsou potraviny, oděvy či materiál ke stavbě přístřeší obvykle podléhají zkáze pozorovatelné už v průběhu jediného lidského života. I tyto věci je nutné vzít do záhrobí, ale jistotu trvalosti, věčnosti, poskytuje jen zakopané zlato a stříbro. To se nerozpadne v prach, neshoří, neshnije, nezrezaví. A je-li pobyt na onom světě věčný, je prozíravé vybavit se před odchodem na něj co největším množstvím „věčných“ odznaků své slávy.

19. 1. 2 Zakopávání pokladů v písemných pramenech: Slované

K vytváření pokladů ve slovanském prostředí se snad svým způsobem vyjádřil i Helmold, když popsal následující praxi:

Své chatrče splétají spíš (jen) z proutí a dbají pouze o to, co je nezbytně nutné proti vichru a dešti. Kdykoliv zazní válečný poplach, všechno obilí vymláčené od plev a také zlato a stříbro a všechny cennosti ukryjí do jam, ženy a děti svěří do bezpečí do pevností nebo alespoň do lesů. Nepřátelskému plenění tak zbývají jen chýše, s jejichž případnou ztrátou se smiřují

---

²⁴⁷ Óðinn setti lög í landi sínu, þau er gengit höfðu fyrr með Ásum. Svá setti hann, at alla dauða menn skyldi brenna ok bera á bál með þeim eign þeirra; sagði hann svá, at með þvílíkum auðæfum skyldi hverr koma til Valhallar, sem hann hafði á bál; þess skyldi hann ok njóta, er hann sjálf hafði í jörð grafit: en öskuna skyldi bera út á sjá eða grafa niðr í jörð. En eptir göfga menn skyldi haug gera til minningar; en eptir alla þá menn, er nökkut mannmót var at, skyldi reisa bautasteina; ok hélzt sjá síðr lengi síðan. Þá skyldi blóta í móti vetri til árs, en at miðjum vetri blóta til gróðrar, hit þriðja at sumri, þat var sigrblót. Um alla Svíþjóð guldu menn Óðni skatt, penning fyrir nef hvert, en hann skyldi verja land þeirra fyrir úfriði ok blóta þeim til árs.

Dostupné z: https://www.heimskringla.no/wiki/Ynglinga_saga (21. 10. 2022)

velmi lehkou. Z dánských nájezdů si nedělají nic, a považují dokonce za rozkoš pustit se s nimi do boje. (Helmold a Moravová 2012: 193-194, překlad – Jan Zdichynec)²⁴⁸

Tato pasáž možná opravňuje k výše uvedeným úvahám o tom, že vytváření pokladů se dělo s úmyslem cennosti znovu vyzdvihnout. Zcela určitě to můžeme tvrdit o „obilí ukrytém do jam“, ovšem se zlatem a stříbrem to patrně bude komplikovanější. Helmold svým popisem naznačuje existenci velmi primitivní subsistenční ekonomiky, těžko říct jakou jinou roli než kultickou v ní drahé kovy vlastně mohly hrát. Vztáhneme-li na uvedenou pasáž výše popsany *Ódinův zákon*, který se jako náboženská praxe v nějaké době snad vyskytoval i u Slovanů sousedících s Dány, o nichž uvedená pasáž referuje, dává uvedený text následující smysl. Při přepadu nepřítelem je dobré ukrýt věci časné potřeby (zejména potraviny a osení) do jam ze zcela světských důvodů. Drahé kovy je ovšem nutné pohřbit pro případ smrti v boji, aby byly k dispozici v zásvětí jako nepomíjející odznak majitelovi statečnosti a prestiže. Co s nimi nakonec také jiného? Čas a klid k takovému zaopatření ovšem skýtají spíše mírnější časy, Helmold snad popisuje náboženské přípravy na smrt v boji vykonávané na poslední chvíli a pod tlakem okolností.

19. 2 Rozložení pokladů uložených v 10. a 11. století : indície ke kultické interpretaci

Podíváme-li se prizmatem kultické interpretace na tradiční otázky české raně středověké numismatiky, odhalí nám evropská nálezová mapa prvních českých denárů svůj smysl:

Na fakt, že dosavadní představy o obchodu mezi Čechami a zahraničím v 10. a 11. století nejsou v úplné shodě s mincovními nálezy, upozornil v roce 1953 Gustav Skalský. Poukázal mimo jiné na odlišné množství i složení mincovních depotů tohoto období v jednotlivých teritoriích. Největší množství ražeb je koncentrováno v nálezech v oblasti Baltu (zejména ostrova Gotland), Velkopolska, Slezska a Pomořanska mezi Vislou a Odrou. Východním směrem na Kyjevskou Rus množství nálezů významně ubývá. Naopak v německých zemích na západ a jihozápad od našeho území – tedy především v okolí Bavorksa (z jejichž mincoven pochází jedno z největších množství ražeb uložených v severských nálezech) nejsou prokázány mincovní nálezy téměř vůbec. (Petráň 1998: 35-36)

---

248 *Sed nec in construendis edificiis operosi sunt, quin potius casas de virgultis contexunt, necessitati tantum consules adversus tempestates et pluvias. Quociens autem bellicus tumultus insonuerit, omnem annonam paleis excussam, aurum quoque et argentum et preciosa quoque fossis abdunt, uxores et parvulos municionibus vel certe silvis contutant. Nec quihostili patet direptioni nisi tuguria tantum, quorum amissionem facillimam iudicant. Danorum inpugnaciones pro nichilo ducunt, immo voluptuosum existimant manum cum eis conserere. (MGH III 1937: 216-217)*

Celá „záhada“ vychází z nereflektovaných limitů příběhu *teoretické definice*. Jak už víme, spojovat minci primárně s obchodem je bezdůvodné. Otázka je ovšem budována tak, aby evokovala představu mince jako spolehlivého a primárního znaku obchodnických aktivit. Jedná se o konkrétní projev snahy „objevit“ určitou část příběhu *teoretické definice* do dějin, ovšem neúspěšně, resp. s omezeným souborem možných odpovědí:

Známe hlavní obchodní směry, kterými se nejen německé, ale také české mince dostávaly především na sever a severovýchod k Baltu a dále. Víme také, že jejich poměr k ražbám německým byl sice výrazně menší, ale i tak významný. Není jasné, proč většina mincovních proudů směřovala právě k Baltu a zde byla skoro masivně ukryvána, stejně jako neznáme téměř žádné české mince ani nálezy ražeb 10. století především na jih od našeho území, kde se prokazatelně v tomto období také ještě nerazilo. (Petráň 1998: 42).

Obchod se dá provozovat i bez mincí a nejvlastnější funkcí mince není usnadnit obchod, ale budovat mocenský potenciál emitenta. Nemusíme proto hledat žádné zboží, které mělo z baltských oblastí do českého knížectví výměnou za mince proudit. Obchodní cesty se mohou s nálezovou mapou mincí v určitých bodech shodovat, ale patrně s ní nekorelují až do chvíle, kdy byl obchod konkrétní mincí monetizován. Náboženský význam stříbra tomuto procesu ovšem předcházela a rovněž ho spoluumožňoval. Vysvětlení nahromadění prvních českých denárů v severním a severovýchodním směru tedy spočívá v dobovém kultu. Severští vyznavači *Ódinova zákona* si hleděli zajistit dostatek drahého kovu pro svůj reprezentativní pobyt ve Valhale, a jakmile od českých elit obdrželi uspokojivý objem stříbra, vraceli se jej uložit společně s dalšími mincemi a zlomky do své domoviny pod zem. Méně nábožensky založení válečníci si zase pomocí mincí zajišťovali svůj život vezdejší ve výše vykresleném *chartalistickém* koloběhu. Mince z drahého kovu tak vycházela příhodně vstříc objema skupinám. Uspokojovala jak nositele kultu, tak i realizátory knížecí moci. Nízká abraze nejstarších dochovaných českých denárů (Hlinka, Radoměřský 1975: 76; Petráň 1998: 92) naznačuje, že smyslem uložených přemyslovských ražeb bylo být zakopán v pokladu, nikoliv někde kolotat a cokoliv „usnadňovat“. Ty, co kolotaly, se nedochovaly. Zmizely přetaveny nejspíš v liturgické náčiní a šperky.

Tam, kde hranice působnosti *Ódinova zákona* vymezovala etablovaná církev Kristova, nemůžeme samozřejmě poklady příliš očekávat. Drahý kov byl liturgicky (nikoliv obchodně!, to až sekundárně) příliš cenný, než aby se dal jen tak zakopat pod zem. To konečně obecněji

reflekoval i Dušan Třeštík, ovšem s předsudky *teoretické definice* a bez identifikace kultických motivů:

Chybí-li ale poklady na určitém území, neznamená to, že zde nebyl žádný arabský obchod, ale nýbrž pouze to, že lidé zde měli pro své peníze lepší upotřebení, než aby je zakopávali. Víme přece jasně, že to nebyli kupci, kteří zakopávali poklady. (Třeštík 2000: 67)

Nahradíme-li v úvaze arabské dirhemy (které „mají identifikovat“ arabský obchod) českými denáry a ono „lepší upotřebení“ náboženskými důvody identifikovatelnými v pramenech, pak se zkrátka drahý kov (byť ve formě mincí) zakopával tam, kde to bylo kulticky smysluplné (*Ódinův zákon*) a taval tam, kde to bylo rovněž kulticky smysluplné (katolické liturgické náčiní).

Náboženské důvody zároveň synergicky zvyšovaly upotřebitelnost stříbra při placení daní. Budování vztahů s těmi, kteří měli k drahému kovu sakrální vztah, bylo snažší, pakliže jim bylo možné nabídnout nábožensky významnou substanci. Šátečková ekonomika osobních závazků ustupovala mincovnímu systému snad i kvůli religióznímu potenciálu drahých kovů. Razit mince z drahého kovu znamenalo navázat svou moc budovanou podle *chartalistického* schématu na náboženskou (křesťanskou či pohanskou) *metalistickou* praxi své doby.

Drahé kovy byly v době raného středověku *představitelé* hodnoty, nikoliv její *uchovatelé*. Jejich kousky a ingoty představovaly „koncentrované bohatství“ mnohem spíše způsobem, jakým je tomu u výše zmíněných ozdob *vaygu‘a*, než jak je tomu u současných peněz. Vlastnit je mělo svůj vlastní náboženský smysl. Drahý kov *neuchovával* bohatství, drahý kov *byl* bohatství.

Pakliže na zlato a stříbro v kontextu raného středověku mechanicky přenášíme moderní kategorii *uchovatel* hodnoty, která byla zavedena v zájmu funkcionálního pochopení peněz pomocí *teoretické definice*, dostáváme a-historické a často kontradiktorické závěry. Liturgické náčiní bylo hodnotou samo o sobě, stejně jako byl sám o sobě hodnotou zakopaný poklad.

Výše jsme uvedli dvě schémata zachycující pohyb mince v raně středověké společnosti. Zahrňme do něj nyní i popsané náboženské tendence vlastnit drahý kov, čímž se dostaneme k závěru této práce:

Schéma koloběhu mince v chartalistické nekonsenzuální perspektivě s dálkovými kupci a klérem

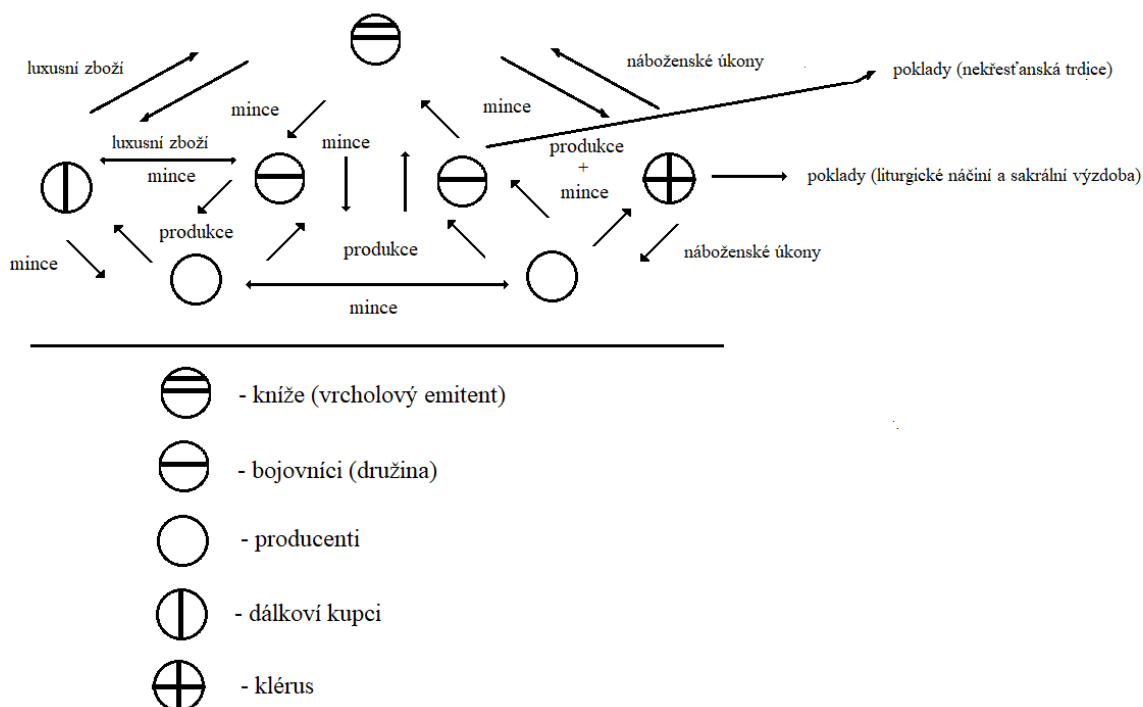

Schéma 9: Náboženské motivy zanáší do schématu fenomén pokladů křesťanského i nekřesťanského typu. Jak jsme viděli, tvorba zejména církevních pokladů není ireversibilní a klérus mohl mince používat stejně jako bojovníci k nákupu od producentů, zároveň ale odčerpával ze systému materiál pro jejich výrobu. Stejně jako to činili nekřesťanští bojovníci, kteří se pomocí pokladů zajišťovali pro život na vlastní verzi onoho světa.

20 Závěr

Svět raného středověku nebyl světem gradualistické realizace moderních ekonomických pouček o původu peněz. Byl světem archaických významů a náboženských představ, v jejichž rámci existovalo i to, co jsme nyní připraveni nazývat penězi. Aby se nám tento svět odkryl alespoň natolik, nakolik to umožňuje řeč pramenů, museli jsme nejdříve rozkolísat zažitě představy současnosti. To se ovšem ukázalo jako filozoficky komplikovanější, než se na první pohled zdá. Samozřejmě, že je příběh *teoretické definice* pro většinu historiků nedůvěryhodný, pokud je jim představen jako konkrétní výklad konkrétního vývoje v konkrétní době. Na úrovni teorie je evidentně falzifikovatelný a také falzifikovaný. Problém ovšem tkví v tom, že příběh *teoretické definice* působí, řekněme, o jeden řád výše, a sice jako verbalizace ekonomistického paradigmatu. Jako takový pak definuje otázky, které pramenům klademe, a následně i spoluutváří odpovědi. Tím je dána potřeba vidět tržiště tam, kde se objevují mince, snahu „ochránit úspory“ tam, kde se koncentruje drahý kov, či doměle nadčasovou a kulturně univerzální touhu materiálně se obohatit se tam, kde dochází ke směně. To jsou ale všechno anachronické profilace současného myšlení do minulosti. Pramenům, a to i těm (snad zejména těm), které hovoří o peněžích, lze ale klást i otázky mimo ekonomistická východiska. Pakliže na takové mimo-ekonomistické otázky najdeme odpovědi podle jiných teoretických schémat, dotkli jsme se možností odlišného paradigmatu.

V úvodu jsme se jako první zeptali, co byly slovanské platební šátečky. Pokud jsme vyšli z předpokladu, že společnost, v níž se měly vyskytovat, neprodukovala výrazněji specializovaně a zároveň postrádala pevně dané protostátní instituce, museli jsme odmítnout větinu předchozích interpretací, protože se tak či onak opírají o představu dominantního trhu. Ostatním interpretacím zase chyběla výraznější opora v pramenech. Pokusili jsme se tedy vzít vážně představu archaické subsistenční ekonomiky nerozlišitelně provázané s náboženstvím a významy sociálních a příbuzenských vazeb. Slovanské šátečky dostaly význam symbolonů opřený o etymologickou analýzu výrazu *tъrgъ. Celou hypotézu bylo následně potřeba uvést do souladu s toponomastickými stopami, což se ukázalo jako možné. Komplexní hypotéza sestavená z většího množství dílčích myšlenek funguje pouze jako celek. Archaické značky slovanských závazků, jejich trhaná plátýnka, kolotala jako specifické zástavy, dary, magické produkty vztahových sítí. Právě tento etnologický prvek spolutvářel jazyk a zůstal zachycen v pramenech i názvech některých sídel.

Společnost, která šátečky užívala, byla společností archaických vztahů. Expozice této společnosti intenzivnějšímu mezinárodnímu obchodu přivedla její krizi a postupný zánik. Zároveň však umožnila svým elitám proměnit charakter vlastní moci. Výchozí situace této proměny byla síť recipročních vazeb, která existenciálně zakotvovala každého jedince v příslušném prostoru. Tato síť se projevovala neustálým vzájemným obdarováváním, hoštěním, sdíleným kultem a manželským spřízněním. Detaily tohoto systému jsou nám vesměs nedostupné, patrně nebudeme nikdy vědět, jak zněla konkrétní „nepsaná“ pravidla vzájemné štědrosti, pohostinnosti a pokrevnosti, anebo jaké příběhy podpíraly společně sdílený kult. Patrně ani ti, kteří v daných podmínkách žili, by je neuměli popsat z našeho „vědeckého odstupu“, protože pro ně tvořily zcela bazální rovinu každodenní reality.

V tomto světě byl mocný ten, kdo mohl rozdat mnoho darů, měl mnoho žen a s nimi mnoho potomků, a proto se těšil všeobecné úctě. Svou blahosklonnou štědrostí pěstoval v ostatních pocit permanentního vděku, nevšední postavení budilo obdiv. Relevantní společenský prostor se dělil do jednotlivých „sfér vlivu“ těchto „velkých rodin“, a na jejich pomyslných hranicích probíhaly čas od času ritualizované a demonstrativní kompetice o pozici toho nejtědřejšího a nejtědřenějšího. Z této výchozí situace začala vyrůstat moc „velkých“ Přemyslovců a právě jejím projevem byla i slovanská platební plátýnka. Tato moc se však začala pod tlakem okolností postupně proměňovat podle zahraničních vzorů.

Pokud nepočítáme ozbrojené vpády, které společenskou strukturu neměnily, mohly říše tehdy civilizovaného (civilizovanějšího) světa vstupovat do místního recipročního systému jen natolik, nakolik byly schopny komunikovat na stejné úrovni, nakolik byly schopné mluvit jazykem hodnot barbarských Slovanů. To se jistě dělo při vzájemných výměnách darů, které snad při zachování dostatečného odstupu mohly připomínat skutečný obchod, nechyběly ani misie věrozvěstů, ale celková společenská proměna nemohla proběhnout jen pozvolnou kulturní difúzí. Svět, který měl být transformován, musel prodělat vlastní krizi. Ta souvisela se širšími proměnami, které se tehdy týkaly celého evropského prostoru, ať už se jednalo o vikingskou expanzi nebo příchod maďarských kmenů. Archaický svět v české kotlině nebyl těmito událostmi zničen přímo, byl ale predefinován základní zdroj jeho existence, křehká rovnováha vzájemného interního obdarovávání. Přetížení a postupné zhroucení sítě recipročních vazeb otevřelo prostor novému kultu i růstu knížecí moci západního typu.

Christianizace, jejíž součástí byla tvorba písemných památek, aktivně navázala na kult místních archaických elit a proměnila ho po svém vlastním vzoru. Krize starých společenských

forem byla legendisty pochopena jako obdoba jevů, které znali ze svých klasických předloh, a na jejich základě vybudovali ústřední světecký kult svatého Václava. Nejmocnější z místních náčelníků předchozí generace, který pravděpodobně skutečně osobně křesťanství přijal, byl ukázán jako zázračná záštita zadluženců, kteří putovali k nelibosti katolické církve do nekřesťanského otroctví. Zázrak rozlomení pout na dlužníkových rukou před kostelem je základní a ústřední motiv svatováclavského kultu v době, kdy začal vznikat. Autor *Crescente fide* čerpal při jeho „rozpoznávání v zapsané realitě“ (neříkejme „vymyšlení“, to je anachronismus) z vlastních znalostí římských dějin, které ovšem chápal jako neukončené a formálně se opakující. Jeho vzdělanější a kultivovanější následovníci tento motiv rozpoznali a dále rozpracovávali, přičemž nepochybně Laurentius Montecassinský dospěl až k pojmenování dané praxe římským právním pojmem *nexus*, což není s ohledem na dobu a intelektuální prostředí, v němž tvořil, nijak překvapivé. U zbývajících latinských legendistů, Gumpolda a Kristiána, necháváme otázku poučené znalosti římské právní terminologie otevřenou.

Vrcholným mocenským nástrojem proměny starého světa se ale stalo až zavedení mince do vzájemných vztahů. Ty byly samozřejmě známy už v předchozím kontextu recipročních vazeb jako efektní artefakty obzvláště vhodné ke kultickým účelům či výrobě šperků, ale až jejich domácí ražba umožnila bezprecedentní vzestup „náčelníků“ z opevněných hradišť na pozice skutečných křesťanských knížat západního typu. Mince začaly z vůle Přemyslovců nahrazovat šátečky a archaické myšlení začalo ustupovat formální moci. Celý proces probíhal komplementárně s proměnou náboženského kultu, který zahrnoval především popsání budování obrazu „záchraného“ a „zázračného“ světce. Moc již nedržel ten nejštedřejší, ale ten, kdo skýtal možnost závazek štědrosti únosně předefinovat a opustit tak hroutící se systém. Ražba a distribuce mince byla nejefektivnějším nástrojem pro budování závislých bojovnických družin i příležitost ke zprostředkované koncentraci ekonomické produkce z ovládaného území do rukou příslušného emitenta, pokud bylo příležitostně nutno vrátit se ke kompetitivnímu obdarovávání. Poplatky vymáhané v něčem, co je centrálně produkováno, pochopitelně propůjčují tomuto centru téměř absolutní kontrolu.

Zaražení domácí mince bylo také výrazným náboženským krokem, můžeme-li si takové rozlišení dovolit, mluvíme o společnosti, která tuto rovinu patrně neodlišovala. Kousky drahého kovu byly atraktivní „obětinou“ bohům, což je v severském kontextu doložitelné ze zapsané tradice, jednalo se ale patrně o rozšířenou „pohanskou“ praxi. Zároveň bylo stříbro nezbytným materiálem pro liturgii. Mince se tedy stávaly atraktivní právě pro ty složky

společnosti, z nichž vyrůstala nově se rodící knížecí moc, tedy pro pokřtěné i nepokřtěné bojovníky a pro představitele západního kléru, kteří ideologicky zaštiťovali opouštění starého pohanského systému vztahů. Denáry se díky svému kulticky zajímavému materiálu stávaly něčím více, než chartalistickými „značkami moci“, zároveň jimi ale nikdy nepřestaly být. Náboženská kompetice o drahý kov také zvyšovala tlak na christianizaci bojovnických družin a kníže, který mince po západním vzoru razil, už nemohl být pouhým barbarským náčelníkem. Všechny uvedené proudy významů a motivů se slévaly do jediného toku nových společenských struktur.

Vrátíme-li se na samý závěr k „nulté“ otázce z úvodu této práce, vidíme, že jiný pohled na nejstarší česká „platidla“ je možný. O penězích není potřeba vyprávět podle zažitých schémat. Předefinování ekonomického paradigmatu má obrovský historiografický potenciál a tato práce ho jistě nevyčerpala. Pokud ale vzbudí alespoň nějakou odbornou diskusi, bude její hlavní úkol splněn.

Edice pramenů

ADAM VON BREMEN: *Činy biskupů hamburského kostela: velká kronika evropského Severu*. Překlad Libuše Hrabová a Jana Engelbrechtová. Vyd. 1. Praha: Argo, 2009. 281 s. Memoria medii aevi; sv. 6. ISBN 978-80-257-0167-6.

Annalium Bertinianorum pars secunda, inde ab a. 835 usque ad a. 861, MGH I., ed. PERTZ, Georg Heinrich, Hanover: 1826.

ARISTOTE: *La Grande Morale, Livre I.*, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΗΘΙΚΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ (online), remacle.org, dostupné z: <http://remacle.org/bloodwolf/philosophes/Aristote/grandemoralegr.htm> (2. 12. 2022)

ARISTOTELÉS: *Etika Níkomachova*, Překlad Antonín Kříž. 3., nezměn. vyd. Praha: Rezek, 2009. 291 s. ISBN 978-80-86027-29-6.

ARISTOTELÉS: *Politika*, Překlad Antonín Kříž. V Praze: Jan Laichter, 1939. xxxviii, 339 s. Laichterova filosofická knihovna; sv. 23.

ARISTOTELÉS, REZEK, Petr, ed.: *Magna moralia*. Překlad Antonín Kříž. 1. vyd. Praha: Rezek, 2005. 178 s. ISBN 80-86027-22-8.

ARISTOTLE: *Nicomachean Ethics* (online), ed. J. Bywater, Oxford, Clarendon Press. 1894, perseus.tufts.edu, dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0053%3Abekker+page%3D1094a%3Abekker+line%3D1> (2. 12. 2022)

ARISTOTLE: *Politics*, (online), ed. W. D. Ross, Aristotle's Politica, Oxford, Clarendon Press, 1957, perseus.tufts.edu, dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0057> (2. 12. 2022)

ASHER, Adolf: *The Itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela*, vol I., London and Berlin: A. Asher & Co., 1840.

BENJAMIN z Tudely: *Cesty rabi Benjamina blahé paměti in Dva středověké hebrejské cestopisy*. Překlad Jiřina Šedinová. Vyd. 1. Praha: Argo, 2002. 97 s. ISBN 80-7203-436-7.

BERNARD Z CLAIRVAUX: *Apologie pro opata Viléma: latinsko-české vydání*. Překlad Iva Adámková. První vydání. Praha: OIKOYMENH, 2018. 177 stran. Knihovna středověké tradice; XXI. ISBN 978-80-7298-246-2.

BIBLE: *Písmo svaté Starého a Nového zákona*, Český ekumenický překlad (online) Dostupné z: <http://www.biblenet.cz/> (4. 12. 2022)

BURIDAN, Jean: *Questiones Ioannis buridani superdecem libros ethicorum aristotelis ad nicomachum*, in uico regio diui Iacobi a Iohanne Paruo commorante sub intersignio Lili Aurei, 1518. (on-line: https://archive.org/details/bub_gb_ig-TfUzp1sC/page/n209/mode/2up)

CDB I., ed. Gustav Friedrich, Praha 1904-1907.

GALLUS, Martinus: *Kronika a činy polských knížat a vládců*. Překlad Josef Förster. Vyd. 1. Praha: Argo, 2009. 162 s. Memoria medii aevi; sv. 8. ISBN 978-80-257-0206-2.

Gesta principum Polonorum: The Deeds of the Princes of the Poles, ed. Paul W. KNOLL, Frank SCHAER, Budapest, New York: CEU Press, 2003, s. 318., ISBN 963-9241-40-7.

GUIBERT, Abbot of Nogent-sous-Coucy: *Histoire de sa vie*, ed. BOURGIN, Georges, Paris: A. Picard et fils, 1907.

Gumpoldův život Václava knížete českého, Prameny dějin českých. Díl I, Životy svatých a některých jiných osob nábožných = Fontes rerum Bohemicarum (FRB). Tom I, Vitae sanctorum et aliorum quorundam pietate insignium. V Praze: Nákladem Musea království Českého, 1873. xxxiv, s. 146-166.

Heimskringla Snorra Sturlusonar: Ynglinga saga, LINDER Nils, H. A. HAGGSON 1869-1872 (online), Dostupné z: https://www.heimskringla.no/wiki/Ynglinga_saga (4. 12. 2022)

HELMOLD: *Helmolda, kněze buzovského, Slovanská kronika*. 1. vyd. V Praze: Vyšehrad, 1947. 175 s.

HELMOLD, MORAVOVÁ, Magdalena, ed.: *Kronika Slovanů*. Překlad Jan Zdichynec. Vyd. v tomto překladu 1. Praha: Argo, 2012. 298 s. Memoria medii aevi; sv. 17. ISBN 978-80-257-0786-9.

Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum. MGH SRG 32. Edd. J. Lappenberg, B. Schmeidler. Hannover 1937.

Inscriptiones latinae selectae, ed. DESSAU, Hermann, Tornado: Berolini Apud Weidmannos, 1892, s. 742.

ISIDOR ZE SEVILLY: *Etymologiae V*, Praha: OIKOYMENH, 2003, s. 183, ISBN 9788072980604.

KANOVNÍK VYŠEHRADSKÝ, MNICH SÁZAVSKÝ a FIALA, Zdeněk: *Pokračovatelé Kosmovi*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1974, s. 251, Členská knihovna.

KOSMAS: *Kronika Čechů*, Vyd. 8., (V této úpravě a v Argu 1.). Praha: Argo, 2011, s. 285, Memoria medii aevi; sv. 13. ISBN 978-80-257-0465-3.

Kosmův letopis český s pokračovateli, FRB II., ed. EMLER Josef, Praha: Nákladem musea království českého, 1874.

KOWALSKI, Tadeusz: *Relacja Ibráhíma ibn Ja'kúba z podroży do krajow słowańskich w prezekazie al-bekríego*. Kraków: Monumenta Poloniae Historica, 1946, seria II, t. I, s. 50; tłumaczenie T. Kowalskiego.

KRÁLÍK, Oldřich, ed.: *Nejstarší legendy přemyslovských Čech*. Praha: Vyšehrad, 1969. 224 s., [16] s. obr. příl.

KRISTIÁN, LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav, ed.: *Kristiánova legenda: život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*. Překlad Jaroslav Ludvíkovský. Vyd. ve Vyšehradu 2. Praha: Vyšehrad, 2012. 171 s., [8] s. obr. příl. ISBN 978-80-7429-291-0.

LACHMANN, Karl: *Der Nibelunge not: mit der Klage, in der ältesten gestalt mit den abweichungen der gemeinen lesart*, Berlin: G. Reimer, 1826, s. 311.

Lex Baiwariorum, MGH, Leges Nationum Germanicarum, V. II. ed. Ernst Freiherr von SCHWIND, Hanover: 1926.

LIVIUS, Titus: *Dějiny II-III*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1972, Antická knihovna, s. 587, ISBN 25-119-72.

LIVIUS, Titus: *Ab Urbe condita libri* (online), The latin library. Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/liv.html> (4. 12. 2022)

Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum, MGH SS rer. Germ. II., III. ed. SCHMEIDLER, Bernhard, Hanover und Leipzig: 1917.

ORESME, Nicholas: De Moneta In GALBRAITH Vivian Hunter; MYNORS Roger Aubry Barkerville: *The De Moneta of Nicholas Oresme and English mint documents*, London: Thomas Nelson and Sons Ltd, 1956, s. 114.

PALACKÝ, František: *Archiv český, čili, Staré písemné památky české i morawské: z archivův domácích i cizích*. Díl I. Praha: Kronberg a Řiwnáč, 1840.

PAULINY, Ján: *Arabské správy o Slovanoch: (9.-12. storočie)*. Vyd. 1. Bratislava: Veda, 1999. 214 s. ISBN 80-224-0593-0.

PLATO: *Republic*, (online), Platonis Opera, ed. John Burnet. Oxford University Press. 1903, dostupné z: www.perseus.tufts.edu, dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0167%3Abook%3D1%3Asection%3D343e> (3. 12. 2022)

PLATO: *Symposion*, (online), Platonis Opera, ed. John Burnet. Oxford University Press. 1903, dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0173%3Atext%3DSym.%3Asection%3D172a> (3. 12. 2022)

PLATÓN: *Symposion*. Překlad František Novotný. 4., opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. 80 s. Knihovna antické tradice; sv. 4. ISBN 80-86005-89-5.

PLATÓN: *Ústava*. Překlad František Novotný. Šesté, opravené vydání. Praha: OIKOYMENH, 2017. 427 stran. Platónovy dialogy; svazek 18. ISBN 978-80-7298-230-1.

PLATÓN: *Ústava*. Překlad Radislav Hošek. Vyd. 1. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. 523 s. Antická knihovna; sv. 65. ISBN 80-205-0347-1.

POKORNÝ, Jindřich, ed.: *Píseň o Nibelunzích*. Překlad Jindřich Pokorný. 1. vyd. Praha: Odeon, 1974. 389, [5] s., [22] s. obr. příl. Živá díla minulosti; sv. 73.

REGINO Z PRŮMU: *Regionis Abbatis Prumiensis Libri Duo De Ecclesiasticis Disciplinis: Iterum In Lucem Editi et Mariae Theresiae Augustae Honoribus Dicati Ab Aloysio Comite Cristiani dum idem sub augustissimis auspiciis in Collegio regio Theresiano tentamen publicum subiret ex universa jurisprudentia anno salutis MDCCLXV*, Vídeň: Typis Joannis Thomae de Trattnern, aulae typogr. et bibliop., 1765, s. 537.

SUGER: *Spisy o Saint-Denis*: Překlad Iva Adámková. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2006. 423 s. Knihovna středověké tradice; sv. 15. ISBN 80-7298-155-2.

SNORRI STURLUSON: *Edda a Sága o Ynglinzích*. Překlad Helena Kadečková. Vyd. 2., V Argu 1. Praha: Argo, 2003. 222 s. ISBN 80-7203-458-8.

THIETMARUS MARSIPOLITANUS: *Kronika*. Překlad Bořek Neškudla a Jakub Žytek. Vyd. 1. Praha: Argo, 2008. 342 s. Memoria medii aevi; sv. 4. ISBN 978-80-257-0088-4.

Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon. MGH SRG N. S. IX. ed. R. Holtzmann. Berlin: 1935.

VAJS, Josef, ed.: *Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile*. V Praze: nákladem České akademie věd a umění, 1929. 147 stran, 8 nečíslovaných stran příloh.

Vavřince, mnicha sv. Benedikta, utrpení svatého Václava, Prameny dějin českých. Díl I, Životy svatých a některých jiných osob nábožných = Fontes rerum Bohemicarum (FRB). Tom I, Vitae sanctorum et aliorum quorundam pietate insignium. V Praze: Nákladem Musea království Českého, 1873. xxxiv, s. 167-182.

VESELÝ, Zdeněk, ed.: *Dějiny českého státu v dokumentech*. 3., aktualiz. vyd., V Professional Publishing 1. [Praha]: Professional Publishing, 2012. 882 s., xvi s. obr. příl. ISBN 978-80-7431-064-5.

VULGATA: Vulgate, The Holy Bible In Latin Language With Douay-Rheims English Translation (online). Dostupné z: <https://vulgate.org/> (4. 12. 2022)

Život sv. Václava, Prameny dějin českých. Díl I, Životy svatých a některých jiných osob nábožných = Fontes rerum Bohemicarum (FRB). Tom I, Vitae sanctorum et aliorum quorundam pietate insignium. V Praze: Nákladem Musea království Českého, 1873. xxxiv, s. 183-190.

Literatura:

A Latin Dictionary, Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary. revised, enlarged, and in great part rewritten by. CHARLTON T. Lewis, Charles SHORT, LL.D. Oxford. Clarendon Press. 1879. s. 2019 (online)

Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059> (4. 12. 2022)

ADAMCZYK, Jacek: Raz jeszcze o płacidlach płóciennych, *Mazowieckie Studia Humanistyczne*, 1999: 5 (1), s. 93-124.

ANTONÍN, Robert: *Ideální panovník českého středověku: kulturně-historická skica z dějin středověkého myšlení*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013. 674 s. Česká historie; sv. 28. ISBN 978-80-7422-239-9.

ARMSTRONG, Phil, SIDDIQUI, Kalim: The case for the ontology of money as credit: money as bearer or basis of 'value', *Real-world economics review*, 2019: issue no. 90, s. 98-118.

BALAN, Sergiu: Substantivism, Culturalism and Formalism in Economic Anthropology, *Cogito – Multidisciplinary research Journal*, 2012, 2, s. 27 – 38.

BARTOŠEK, Milan, ed.: *Encyklopedie římského práva*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1981. 507 s. Pyramida - Encyklopedie. Pyramida. Encyklopedie.

BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. *Stěhování národů a sever Evropy: Vikingové na mořích i na pevnině*. Vydání první. Praha: Vyšehrad, 2017. 276 stran, 8 nečíslovaných stran obrazových příloh. Historica. ISBN 978-80-7429-744-1.

BEDOS-REZAK, Brigitte: Cutting Edge: The Economy of Mediality in Twelfth-Century Chirographic Writing In *Das Mittelalter*, 2010, 15: 134-161.

BELL, Stephanie: The role of the state and the hierarchy of money, *Cambridge Journal of Economics* 2001, 25, s. 149–163

BERANOVÁ, Magdalena: *Slované*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1988. 305 s. Stopy, fakta, svědectví. Velké civilizace.

BLÁHOVÁ, Marie, FROLÍK, Jan a PROFANTOVÁ, Naďa: *Velké dějiny zemí Koruny české*. Vydání první. Praha: Paseka, 1999- . svazků. ISBN 80-7185-264-3.

BRAVERMANOVÁ, Milena: Textil nejstarších Přemyslovců, in: Petr Sommer (ed.), *České země v raném středověku*, Praha 2006, s. 193 – 212, zvl. s. 200.

BOLINA, Pavel et al: *Jantarová stezka*. Vydání první. Praha: Academia, 2022. 565 stran. ISBN 978-80-200-3235-5.

BRÉGIANNI, Catherine: Aristotle on Money and on Economy: First remarks; *Review of Business and Economics Studies*, 2017, Volume 5, Number 3, 2017.

BURIAN, Václav: Vrubovky čili rabuše, *Český lid*, 1959, 46 (1), s. 1-7.

CODERE, Helen: Money-Exchange Systems and a Theory of Money, *Man*, New Series, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. 3, No. 4 (Dec., 1968), s. 557-577.

COTTEREL, Roger: Constructing the Juristic Durkheim? Paul Huvelin's adaptation of Durkheimian sociology, *Durkheimian Studies / Études Durkheimiennes*, 2004, New Series, Vol. 10, s. 56-69.

CURTA, Florin: Merovingian and Carolingian Gift Giving, *Speculum*, 2006, 81, s. 671-699.

ČERNOHORSKÝ, Ondřej: Společenská role peněz v přemyslovských Čechách 10. až 13. století ve světle vybraných narativních pramenů. [online]. Ústí nad Labem, 2015 [cit. 2021-07-18]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/d18fy6/>. Diplomová práce. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Filozofická fakulta. Vedoucí práce doc. PhDr. Tomáš Velímský, CSc.

DALTON, George: Primitive Money. *American Anthropologist*, 1965, New Series, 67, s. 44-65.

DE JONGSTE, Henri: On symbols. *Philosophia Reformata* 21 (4): 1956, s.162-174.

DE VRIES, Jan: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: E.J. Brill, 1962, s. 689.

DI MUZIO, Tim; ROBBINS Richard: *An Antropology of money: A Critical introduction*, New York: Routledge, 2017, s. 150, ISBN 9781138646001.

DUBY, Georges: *The Early Growth of the European Economy: Warriors and Peasants from the Seventh to the Twelfth Century*, New York: Cornell University Press, 1974 - Business & Economics, s. 292. ISBN 0-8014-9169-X.

DURKHEIM, Émile: *Společenská dělba práce*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2004. 375 s. ISBN 80-7325-041-1.

DURKHEIM, Émile: *De la division du travail social*. Paris: Les Presses universitaires de France, 8e édition, 1967, 416 s., Collection: Bibliothèque de philosophie contemporaine.

ŘURĎOVIČ, Martin: The Circle of Sociological Rationality: The Position of the Sociologist from a Hermeneutical Perspective. *Czech Sociological Review* [online]. 2017, 53 (1), 29-50 [cit. 2022-11-18]. ISSN 00380288. Dostupné z: doi:10.13060/00380288.2017.53.1.301

EINZIG, Paul: *Primitive money*. London: Eyre & Spottiswoode 1947, s. 517.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Vydání 1. Praha: Academia, 1989- . svazků. ISBN 80-200-0222-7.

FAYAZMANESH, Sasan: *Money and Exchange, folktales and reality*. Abingdon: Routledge, 2017, s. 172 ISBN 9780415655637.

FRAZER, James George: *The golden bough: a study in magic and religion*, New York: The Macmillan company, 1922, s. 547.

FRAZER, James George: *Zlatá ratolest*. Překlad Erich Herold a Věra Heroldová-Šťovičková. Vyd. v Československém spisovateli 1. V Praze: Československý spisovatel, 2012. 815 s. ISBN 978-80-7459-088-7.

FURIŠ, Petr: *Role peněz při budování státu - případová studie českého knížectví* [online]. Brno, 2017 [cit. 2021-07-05]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/rp6uk/>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta. Vedoucí práce Vladan HODULÁK.

GEARY, Patrick J.: Gift Exchange and Social Science Modeling: The Limitations of a Construct, In ALGAZI, Gadi; GROEBNER, Valentin; JUSSEN Bernhard: *Negotiating the gift: pre-modern figurations of exchange*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003, s. 419, ISBN 3-525-35186-0.

GOODHART, Charles A. E.: "The Two Concepts of Money: Implications for the Analysis of Optimal Currency Areas." 1998, *European Journal of Political Economy* 14 (3): 407–32.

GÖRICH, Knut: Geld und Ehre: Friedrich Barbarossa, in: *Geld im Mittelalter*. Wahrnehmung, Bewertung, Symbolik, hg. von Klaus GRUBMÜLLER und Markus STOCK, Darmstadt 2005, s.113-134, ISBN 3-534-18453-X.

GOULDNER, Alvin W.: The Norm of Reciprocity: A Preliminary Statement, *American Sociological Review*; 1960, Vol. 25, No. 2, s. 161-178

GRIERSON, Phillip: Commerce in the Dark Ages: A Critique of the Evidence In: *Transactions of the Royal Historical Society* Ser. 5, 1959 vol. 9 s. 123-140

GRIERSON, Phillip: *The Origins of Money*. London: The Athlone Press University of London, 1977, s. 44.

GRAEBER, David: *Debt, the first 5,000 years*. Brooklyn: Melville House, 2011, s. 544, ISBN: 978-1-933633-86-2

GRAEBER, David: *Dluh: prvních 5000 let*. 1. vyd. Brno: BizBooks, 2012. 416 s. ISBN 978-80-265-0044-5.

HAUSSIG, Hans-Wilhelm: Praxis und Verbreitung des jüdischen Handels in Südrußland, *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil 6 Organisationsformen der Kaufmannsvereinigungen in der Spätantike und im frühen Mittelalter*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998, s. 24-43.

HAVEL, Dalibor: *Počátky latinské písemné kultury v českých zemích: nejstarší latinské rukopisy a zlomky v Čechách a na Moravě*. Vydání první. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2018. 534 stran. Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 479. ISBN 978-80-210-8918-1.

HAVRÁNEK, Bohuslav: Trhová smlouva — kupní smlouva, vložiti do knih — vtěliti do knih; *Naše řeč*, 3/2, 1919, s. 55-56

HAYEK, Friedrich A. von: *Soukromé peníze: potřebujeme centrální banku?*. Praha: Liberální institut, 1999. 164 s. ISBN 80-902701-1-5.

HAYEK, Friedrich A. von: *Denationalization of money – the argument refined*. London: The institute of economic affairs 112 s. ISBN 0-255 36239-0.

HLAVÁČEK, Ivan, NOVÝ, Rostislav a KAŠPAR, Jaroslav: *Vademecum pomocných věd historických*. 3., opr. a dopl. vyd. Jinočany: H & H, 2002. 544 s. ISBN 80-7319-004-4.

HLAVICA, Michal: *Značky na dnech velkomoravských keramických nádob jako nástroj poznání ekonomicko-politické komplexity Velké Moravy* [online]. Brno, 2021 [cit. 2022-11-19]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/xhz28/>. Disertační práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří MACHÁČEK.

HLINKA, Bohuslav, RADOMĚŘSKÝ, Pavel: *Peníze, poklady, padělky: mince a jejich nálezy na československém území*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1975. 321 s., [56] s. obr. příl. Stopy - fakta - svědectví.

HODGSON, Geoffrey M.: *How Economics Forgot History: The Problem of Historical Specificity in Social Science*, New York: Routledge; 1st edition, 2001, 444 s. ISBN 10: 0415257174.

HOLEČEK, Kajetán: Obchodování židovských kupců s otroky na českém území v 10. století in MAŘÍK, Jan, ed., MUSÍLEK, Martin, ed. a SOMMER, Petr, ed. *Svatá Ludmila: žena na rozhraní věků*. Vydání první. Praha: NLN, 2021. 378 stran. ISBN 978-80-7422-793-6.

HOLMAN, Robert: *Ekonomie, 5. vydání: sbírka řešených otázek a příkladů*. Vyd. 1. V Praze: C.H. Beck, 2012. xi, 155 s. Beckovy ekonomické učebnice. ISBN 978-80-7179-333-5.

HOLUB, Josef, KOPEČNÝ, František: *Etymologický slovník jazyka českého*. 3., přeprac. vyd. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1952, s. 575.

HÖPFL, Harro: From Savage to Scotsman: Conjectural History in the Scottish Enlightenment, *Journal of British Studies*, Vol. 17, No. 2, 1978, s. 19-40.

HRBEK, Ivan: *Ibráhím ibn Jákúb o Praze, Čechách a jiných slovanských zemích*, Český lid. VI: 1951, s. 267-271.

HUDSON, Michael: The Archeology of Money: Debt versus Barter Theories of Money's Origins In WRAY, Randall L.: *Credit and state theory of money, The Contributions of A. Mitchell Innes*, Cheltenham, UK – Northampton MA, Edward Elgar Publishing, 2004, s. 288, ISBN 978-1843765134.

CHARVÁT, Petr: *Dálkový obchod v raně středověké Evropě: (7.-10. století)*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1998. 110 s. ISBN 80-210-1985-9.

CHARVÁT, Petr: František Ženíšek, Oldřich a Božena aneb O udánlivém mnohoženství u starých Čechů a Moravanů. In: PETRBOK, Václav, ed.: *Sex a tabu v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, nakladatelství AV ČR, 1999, s. 67–74.

CHARVÁT, Petr: Pallium sibi nullatenus deponatur: Textilní výroba v raně středověkých Čechách, *Archeologia Historica* 15, 1990, s. 69-86.

CHARVÁT, Petr: *Václav, kníže Čechů*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2011. 196 s., [8] s. barev. obr. příl. Historica. ISBN 978-80-7429-168-5.

CHARVÁT, Petr: Ibráhím ibn Ja'kúb a placení šátečky – realita či fikce?, *Praehistorica* 33 (1–2), 2016, s. 201-204.

CHVOJKA, Ondřej: Předmincovní platidla u Slovanů v českých zemích a na Slovensku. *Pravěk: Časopis moravských a slezských archeologů: Nová řada*, 8, 1998, s. 183-226.

IKEDA, Yukihiro: *Carl Menger's monetary theory: A revisionist view* Euro. J. History of Economic Thought 15:3, 2008, s. 455–473.

INGHAM, Geoffrey: Money is a Social relation, *Review of Social Economy*, Vol. 54, No. 4, Special issue on critical realism, 1996, s. 507-529.

INGHAM, Geoffrey: The nature of money, *Economic Sociology: European Electronic Newsletter*, ISSN 1871-3351, Max Planck Institute for the Study of Societies (MPIfG), Cologne, 2004, Vol. 5, Iss. 2, s. 18-28

IWAI, Katsuhito: Evolution of money In Ugo PAGANO and Antonio NICITA eds.: *Evolution of economic diversity*, London: Routledge, 2001, 2, s. 396-431, ISBN-13: 978-0415865531

JAKIMOWICZ, Roman: Kilka uwag nad relacją o Słowianach Ibrahima ibn Jakuba, *Slavia Antiqua* (1), 1948, s. 439-459.

JEVONS, William Stanley: *Money and the mechanism of exchange*. New York: Appelton and Company: 1896, s. 371.

JEŽEK, Martin: A Mass for the Slaves: from Early Medieval Prague, in MCHÁČEK, Jiří, UNGERMAN, Šimon: *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*, Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2011, 623-642, ISBN 978-3-7749-3730-7.

JUSTOŇ, Zdeněk: *Ekonomie přírodních národů*. V Praze: Dauphin, 2012. 599 s. Ethnos. ISBN 978-80-7272-419-2.

KAJANTO, Iiro: *The latin cognomina*, Helsinki: Keskuskirjapaino, 1965, s. 417.

KALHOUS, David: *České země za prvních Přemyslovců v 10.-12. století. II. díl, Svět doby knížecí*. 1. vyd. Praha: Libri, 2013. 262 s. ISBN 978-80-7277-521-7.

KALHOUS, David: *České země za prvních Přemyslovců v 10.-12. století. I. díl, Čeled' svatého Václava*, 2011

KATIČIĆ, Radoslav: *Ancient languages of the Balkans*, Paris: Mouton, the Hague, 1976, ISBN: 9783111568874.

KOPAL, Petr: *Kosmas a jeho svět. Obraz politického národa v nejstarší české kronice*. Praha: 2017. Disertační práce. Ústav české literatury a komparatistiky FF UK v Praze. Školitel: doc. PhDr. Jiří Hošna, CSc.

KOSTELNÍKOVÁ, Marie: Sít'ovací jehly z Mikulčic, *Archeologické rozhledy XXV*, č. 6, 1976, s. 680 – 682.

KLÁPŠTĚ, Jan: *Proměna českých zemí ve středověku*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2005. 624 s. Česká historie; sv. 15. ISBN 80-7106-175-1.

KLÁPŠTĚ, Jan: *Proměna českých zemí ve středověku*. 2., rozš. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2012. 616 s. Česká historie; sv. 15. ISBN 978-80-7422-140-8.

KNAPP, Georg Friedrich: *Staatliche Theorie des Geldes*, Leipzig: Verlag von Dunder und Humbolt, 1905, s. 412.

Dostupné z: <https://archive.org/details/staatlichetheor00knapgoog/page/n7> (4. 12. 2022)

KNIES, Karl: *Die politische Oekonomie vom geschichtlichen Standpunkte*, Leipzig: Hans Buske, 1930, s. 533

LANGHOLM, Odd: Buridan on Value and Economic Measurement, *History of Political Economy*, 38 (2), s. 269-289.

LAPIDUS, André: Metal, Money and the Prince – John Buridan and Nicholas Oresme after Thomas Aquinas, *History of Political Economy*, 29(1), 1997, s. 21-53.

LAWSON, Tony: Ontology and the study of social reality: emergence, organisation, community, power, social relations, corporations, artefacts and money; *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 36, No. 2, 2012, s. 345-385.

LE GOFF, Jacques: *Peníze ve středověku: historicko-antropologická studie*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2012. 180 s. Kolumbus; sv. 198. ISBN 978-80-204-2406-8.

LE GOFF, Jacques: *Le Moyen Age et l'argent: essai d'anthropologie historique*. Paris: Perrin, 2010. 244 s. Pour l'histoire. ISBN 978-2-262-03260-9.

LOEW, Elias Avery: *The Beneventan script : a history of the South Italian minuscule*, Oxford: Clarendon Press, 1914, s. 384.

LOHNICKÁ, Jana: *Čechy a Morava v raném středověku v pohledu historie a archeologie. Shody a rozdíly*. Praha, 2014. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pro archeologii. Vedoucí práce Sláma, Jiří.

LOUŽEK, Marek: *Spor o metodu mezi rakouskou školou a německou historickou školou: nejvýznamnější metodologický spor v dějinách ekonomie*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2001. 234 s. ISBN 80-246-0236-9.

MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. 5. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010. 866 s. ISBN 978-80-7422-048-7.

MALINOWSKI, Bronislaw: *Argonauts of the Western Pacific*, London: George Routledge And Sons, Limited, 1932, s. 636 (online).
Dostupné z: <https://archive.org/details/argonautsofthewe032976mbp/page/510/mode/2up> (4. 12. 2022)

MAREŠOVÁ, Kristýna: Nález předmincovního platidla na slovanském pohřebišti v Uherském Hradišti-Sadech. *Časopis Moravského Muzea – Vědy společenské* 61(2), 1976, s. 31–36.

MAUSS, Marcel: *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Překlad Jiří Našinec. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. 201 s. Klas: klasická sociologická tradice; sv. 4. ISBN 80-85850-77-X.

MAUSS, Marcel: *Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés primitives*, Cette édition électronique a été réalisée par Jean-Marie Tremblay, professeur de sociologie au Cégep de Chicoutimi, 2002a, s. 106 (online)
Dostupné z: http://classiques.uqac.ca/classiques/mauss_marcel/socio_et_anthropo/2_essai_sur_le_don/essai_sur_le_don.html (27. 11. 2022)

MAUSS, Marcel: *Esquisse d'une théorie générale de la magie*, Cette édition électronique a été réalisée par Jean-Marie Tremblay, professeur de sociologie au Cégep de Chicoutimi, 2002b, s. 94, (online)
Dostupné z: http://classiques.uqac.ca/classiques/mauss_marcel/socio_et_anthropo/1_esquisse_magie/esquisse_magie.html (27. 11. 2022)

MCCORMICK, Michael: *The origins of the european economy: communications and commerce A.D.300-900*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. xxviii, 1101 s. ISBN 0-521-66102-1.

MENGER, Carl: *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, Wien: Wilhelm Braumüller 1871, s. 299.

MENGER, Carl: *On the origins of money*. Auburn: Ludwig von Mises Institute, 2009, 56 s. ISBN: 978-1-933550-59-6.

Dostupné z: <https://mises.org/library/origins-money-0> (27. 11. 2022)

MENGER, Carl: *Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften, und der Politischen Oekonomie insbesondere*. Leipzig: Verlag von Duneker & Humbolt, 1883, s. 294.

MISES von, Ludwig: *Human action: A Treatise on Economics*, Auburn Alabama: Ludwig von Mises Institute, 1999, 952 s. ISBN 0-94546624-2.

MISES von, Ludwig: *Lidské jednání: Pojednání o ekonomii*, Praha: Liberální Institut, 2006, s. 990, ISBN 80-86389-45-6.

MITCHELL-INNES, Alfred: What is money, *The Banking Law Journal*, 1913, s. 377–408.

MITCHELL-INNES, Alfred: The credit theory of money, *The Banking Law Journal*, 31, 1914, s. 151-168.

MODZELEWSKI, Karol: *Barbarská Evropa*. Překlad Marcela Bramborová. Vydání první. Praha: Argo, 2017. 421 stran. Historické myšlení; svazek 72. ISBN 978-80-257-2309-8.

NECHVÁTAL, Bořivoj a kol: Atomová absorpční analýza denárového depotu z raně středověkého pohřebiště z Vrbna u Mělníka : památce Jarmily Háskové 1936–2008, *Archaeologia historica*, 2010, roč. 35, č. 1-2, s. 451-461, ISSN 2336-4386 (online)

Dostupné z: <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/128163> (online)

NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, Emanuela: *Základy numismatiky*. 2., dopl. vyd. Praha: Academia, 1986. 336 s., 64 s. obr. Příl.

NOŽIČKOVÁ, Kamila: *Textilie a textilní výroba 9. - 12. stol. v českých zemích*. Olomouc, 2012. bakalářská práce (Bc.). UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI. Filozofická fakulta

OKAN, Ecem: How did it all begin? Adam Smith on the early and rude state of society and the age of hunters. *European Journal of the History of Economic Thought*, Taylor & Francis (Routledge), 2017, 24 (6), s. 1247-1276.

PÁNEK Ivo, HLADÍK Čestmír: Denár a hřivna v českých pramenech do roku 1222, *NS 10*, 1968, s. 79-110.

PALIGA, Sorin: Slavic *търгъ, Old Church Slavonic тръгъ. Their Origin and Distribution in Postclassical Times, *Slavia Meridionalis*, 15, s. 42-52.

PEACOCK, Marc: *Introducing Money (Economics as Social Theory)*, London, New York: Routledge, 2013, s. 224, ISBN 978-0-415-53988-3.

PETRÁČEK, Tomáš: *Nevolníci a svobodní, kníže a velkostatek: fenomén darovaných lidí přemyslovských zemí 10.-12. století*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2012, Každodenní život; sv. 55. ISBN 978-80-257-0796-8.

PETRÁČEK, Tomáš: *Power and exploitation in the Czech lands in the 10th-12th centuries: a central European perspective*. Leiden: Brill, 2017. vi, s. 373, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450; volume 40. ISBN 978-90-04-28488-3.

PETRÁŇ, Zdeněk, RADOMĚRSKÝ, Pavel: *Ilustrovaná encyklopedie české, moravské a slezské numismatiky*. 1. vyd. Praha: Libri, 2001. s. 310 ISBN 80-7277-067-5.

PETRÁŇ, Zdeněk: *První české mince*. 1. vyd. Praha: Set out, 1998, s. 239 Historica. ISBN 80-902058-9-5

PIEKOSIŃSKI, Francizsek: *Moneta polska w dobie piastowskiej*, 1., Związki rzeczy menniczej w Polsce wieków średnich. Krakow: nakł. Akademii Umiejętności, 1898, s. 25.

POLANSKÝ, Luboš: *Mince 9. a 10. století v archeologických nálezech z českých zemí a jejich přínos pro počátky našich dějin*. Praha, 2019. Dizertační práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pro archeologii. Vedoucí práce Sláma, Jiří.

POLANSKÝ, Luboš: *Archeologické nálezy mincí, denáry a jejich přínos k poznání českých dějin*. 2009. Rigorózní práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pro archeologii. Vedoucí práce Sláma, Jiří.

POLANYI, Karl: The Economy as Instituted Process. In *Trade and Market in the Early Empires*. Economies in History and Theory, edited by Karl Polanyi, Conrad M. Arensberg, and Harry W. Pearson, s. 243–270. New York, London: The Free Press, Collier-Macmillan Ltd. 1957, s. 382.

POLANYI, Karl, DALTON, George (ed.): *Primitive, Archaic, and Modern Economics: Essays of Karl Polanyi*, New York: Anchor Books; 1st edition, 1968, s. 346.

POLANYI, Karl. *Velká transformace*. Překlad Jiří Svoboda. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006. 299 s. Klasikové společenských věd. ISBN 80-7325-096-9.

POLOMÉ, Edgar G.: The position of Illyrian and Venetic. *Ancient Indo-European Dialects*, edited by Henrik Birnbaum and Jaan Puhvel, Berkeley: University of California Press, 1966, pp. 59-76. (online)
Dostupné z: <https://doi.org/10.1525/9780520312418-006> (4. 12. 2022)

POŠVÁŘ, Jaroslav: *Měna v českých zemích (od 10. do počátku 20. století)*. Opava: Numismatická společ. čs., sdružení členů při Slezském muzeu, 1962a, 173, (16) s.

POŠVÁŘ, Jaroslav: Plátno jako platidlo u Slovanů, *Slavia*, 31 (3), 1962b, s. 456-459.

RADOMĚŘSKÝ, Pavel: Peníze Kosmova věku (1050-1125), *Numismatický časopis* 21, 1952. s. 7-138.

RÄSÄNEN, Martti: Nochmals finn. turku, rus. torg. usw., *Neuphilologische Mitteilungen*, 52 (4), 1951, s. 193-194.

RÄSÄNEN, Martti: *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*, Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1969, s. 533, ISBN 0901342041.

REJZEK, Jiří: *Český etymologický slovník*. Třetí vydání (druhé přepracované a rozšířené vydání). Praha: Leda, 2015. 823 stran. ISBN 978-80-7335-393-3.

RICHTER, Václav: Podivín, Zekirkostel a Slivnice, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. F, Řada uměnovědná*. 7 (F2), 1958, s. 68-87.

ROLNICK, Arthur J., WEBER, Warren, E.: Gresham's Law or Gresham's Fallacy?, *Quarterly Review* Vol. 10, No. 1, s. 17-25, ISSN 0271-5287.

ROTHBARD, Murray: *Economic Thought Before Adam Smith: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*, Volume I, Auburn: Edward Elgar Publishing Ltd., 2006, ISBN: 0-945466-48-X.

ROZMUS, Darius: Człowiek w konflikcie z aparatem skarbowym – relacja sprzed wieków. Wincenty Kadłubek a instytucja renovatio monetae, *Roczniki Administracji i Prawa* 17/zeszyt specjalny, 2017, s. 139-173

SAHLINS, Marshall: *Stone age economics*, New York: Routledge, 1972, s. 348, ISBN 9780202010991.

SAMUELSON, Paul Anthony, NORDHAUS, William D: *Economics*. 14th ed. New York: McGraw-Hill, 1992, xlii, 784 s. ISBN 0-07-054879-X.

SEMENOVA, Alla: *The origins of money: evaluating chartalist and metallist theories in the context of ancient Greece and Mesopotamia*, Thesis (Ph.D.)--Dept. of Economics and Social Science Consortium. University of Missouri--Kansas City, 2011a, s. 238. Vedoucí práce: Randall Wray.

SEMENOVA, Alla: Would You Barter with God? Why Holy Debts and Not Profane Markets Created Money, *The American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 70, No. 2, Social, Methods, and Microeconomics: Contributions to Doing Economics Better, 2011b, s. 376-400.

SHELL, Marc: *Economy and literature*, 1993, Baltimore: Johns Hopkins University Press; Revised ed. Edition, 1993, s. 192, ISBN 10-0801846943.

SHEEDY, Kenneth A.: Some notes on Athenian bronze tokens and bronze coinage in the fifth and fourth centuries BC. In CRISÀ, Antonino, GKIKAKI, Mairi, ROWAN, Clare (ed.): *Tokens: cultures, connections, communities*, Royal Numismatic Society Special Publication; No. 57, 2019, The Royal Numismatic Society, s. 19-26, ISBN 9780901405357.

SCHUMPETER, Joseph A.: *History of economic analysis*, Abingdon: Routledge, 1954, s. 1312, ISBN 0-145-10888-8.

SIMMEL, Georg: *Filosofie peněz*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2011. 626 s. Europa; sv. 28. ISBN 978-80-200-1920-2.

SIMMEL, Georg: *Philosophie des Geldes*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1900, s. 634.

SKALSKÝ, Gustav: Vznik a počátky peněz, *Numismatické listy*, 1, 1945, s. 1-9.

SKUPNIK, Jaroslav, MALINA, Jaroslav, ed.: *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: modulové učební texty pro studenty antropologie a "příbuzných" oborů*. 7, *Manželství a sexualita z antropologické perspektivy*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana, 2002, s. 75, Scientia. ISBN 80-86258-27-0.

SLÁMA, Jiří: Český kníže Boleslav II., In TŘEŠTÍK, Dušan, ed., POLANSKÝ, Luboš, ed. a SLÁMA, Jiří, ed. *Přemyslovský stát kolem roku 1000: na paměť knížete Boleslava II. (+ 7. února 999)*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2000. 377 s. ISBN 80-7106-272-3.

SMETÁNKA, Zdeněk: *Legenda o Ostojovi: archeologie obyčejného života*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2004. 347 s. Česká historie; sv. 13. ISBN 80-7106-661-3.

SMITH, Adam: *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Nové přeprac. vyd. opatřené margináliemi. Praha: Liberální institut, 2001. 986 s. ISBN 80-86389-15-4.

SMITH, Adam: *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations, Books I, II, III, IV and V*, Lausanne: MetaLibri, 2007, digital edition, s. 754.

SMITH, Barry: Aristotle, Menger, Mises: An essay in the metaphysics of economics, *History of Political Economy*, Annual Supplement to vol. 22, 1990, 263–288.

SMITH, William (ed.): *A dictionary of Greek and Roman geography*, London: John Murray, 1872, 1435. Dostupné z: <https://archive.org/details/adictionarygree13smitgoog/page/n8> (4. 12. 2022)

SOKOL, Jan: Co jsou peníze, *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 2004, 40(4): s. 509-518.

SOKOL, Jan: *Malá filosofie člověka; Slovník filosofických pojmů*. 2., rozš. vyd. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1996, 251 s. ISBN 80-86039-04-8.

SOMMER, Petr: Duchovní svět raně středověké české laické společnosti, In ŽEMLIČKA, Josef, ed. a TŘEŠTÍK, Dušan, ed. *Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa: mezinárodní symposium uspořádané Českou křesťanskou akademií a Historickým ústavem Akademie věd ČR 19.-20. listopadu 1997 v Praze*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1998. 195 s. ISBN 80-7106-237-5.

SOUKUP, Jindřich et al: *Makroekonomie*. 3. aktualizované a doplněné vydání. Praha: Management Press, 2018. 535 stran. ISBN 978-80-7261-537-7.

SOUKUP, Václav, ed., VODÁKOVÁ, Alena, ed. a VODÁKOVÁ, Olga, ed.: *Sociální a kulturní antropologie*. 2., rozš. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000, 175 s. Sociologické pojmosloví; sv. 3. ISBN 80-85850-29-X.

SPUFFORD, Peter: *Money and its use in medieval Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, s. 469, ISBN-13: 978-0521375900

SPUNAR, Pavel: Nad úctyhodným překladatelským dílem: Isidor ze Sevilly a jeho „Etymologiae“ v češtině, *Listy filologické / Folia philologica*, Vol. 134, No. 1/2, 2011, s. 131-138.

SVENSSON, Roger: Re-Coinage as a Monetary Tax: Conditions, Consequences and Comparisons with Debasement, *IFN Working Paper No. 950*, 2013a, s. 28.

SVENSSON, Roger: *Renovatio monetae, Bracteates and Coinage Policies in Medieval Europe*, London: Spink & Son Ltd., 2013b, s. 284, ISBN 978-1-907427-29-9.

SWITAT, Mustafa: Arab Travelers about Poland. The Image of Ibrāhīm Ibn Ya‘qūb and the Image of the Slavs In: GRIGORE, R., SATIRU, L.: *Geographies of Arab and Muslim Identity through the Eyes of Travelers*. Bucuresti: Center for Arab Studies, Editura Universităţii din Bucureşti. 2018, s. 217-226.

ŠMILAUER, Vladimír: Výklady slov, *Naše řeč*, 1938, 22 (1), s. 16-20.

ŠTEFAN, Ivo: Slavery and Slave Trade in Early Medieval Bohemia: Archaeology of Slavery or Slavery of Archaeology?. In: Biermann, F., Jankowiak, M. (eds): *The Archaeology of Slavery in Early Medieval Northern Europe. Themes in Contemporary Archaeology*, Springer, 2021, Cham, s. 127-140, ISBN 978-3-030-73291-2.

TÉRA, Michal: Etnogeneze Slovanů: staré a nové otázky a spory, *Theatrum historiae* 20, 2017, s. 271–297.

TOIVONEN, Yrjö Henrik: *Suomen kielen etymologinen sanakirja*, Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, Lexica Societatis Fenno-Ugricae, 1983, s. 2293, OCLC 1592469.

TRUHLÁŘ, Josef: *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum: qui in C.r. bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur*. Pragae: sumptibus Regiae societatis scientiarum Bohemicae, 1905-1906. 2 svazky.

TŘEŠTÍK, Dušan: O Kosmovi a jeho kronice In Kosmas. *Kosmova kronika česká*. Překlad Karel Hrdina a Marie Bláhová. Vyd. 7., (V Pasece 1.). Praha: Paseka, 2005, s. 301, ISBN 80-7185-515-4.

TŘEŠTÍK, Dušan: „Veliké město Slovanů jménem Praha“. Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století. In: *Přemyslovský stát kolem roku 1000 : na paměť knížete Boleslava II. (+ 7. února 999)* / Praha : NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2000, s. 49-70.

TURGENEV, Ivan Sergejevič: *Lovcovy zápisky*. Překlad Anna Nováková. Praha: Dobrovský s.r.o., 2018. 351 stran. Knihy Omega. Classic. ISBN 978-80-7585-167-3.

VÁŇA, Zdeněk: *Svět dávných Slovanů*. Praha: Artia, 1983, s. 239.

VANĚČEK, Václav: Historické záhady našeho právníckého názvosloví, *Naše řeč*, 1942, 26 (5) s.130-142.

VASMER, Max: *Etimologičeskij slovar' ruskogo jazyka: v četyrech tomach*. Moskva: Progress, 1986-1987, F 14134.

VARADZIN Ladislav: Značky na dnech keramických nádob ve středověku, *Studia mediaevalia Pragensia* / Praha : Karolinum, 2005, 199 s., s. 165-199, ISBN 80-246-0864-2.

VLČEK, Josef a kol.: *Ekonomie a ekonomika*. 3. vyd. Praha: ASPI, 2005. 559 s. ISBN 80-7357-103-X.

VLČEK, Josef a kol.: *Ekonomie a ekonomika*. 4., zcela přeprac. vyd. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2009. 515 s. ISBN 978-80-7357-478-9.

WAGNER-HASEL, Beate: Egoistic Exchange and Altruistic Gift: On the Roots of Marcel Mauss' Theory of the Gift, In ALGAZI, Gadi; GROEBNER, Valentin; JUSSEN Bernhard: *Negotiating the gift: pre-modern figurations of exchange*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003, s. 419, ISBN 3-525-35186-0.

WAWROSZ, Petr, HEISSLER, Herbert a MACH, Petr: *Reálie k makroekonomii: odborné texty, mediální reflexe, praktické analýzy*. Vyd. 1. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2012. 469 s. ISBN 978-80-7357-848-0.

WEBER, Max: *Economy and society, An Outline of Interpretive Sociology*, London: University of California press Ltd., 1978, s. 1469, ISBN 0-520-02824-4.

WEBER, Max: Die "Objektivität" sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 19(1), 1904, s. 22-87. Dostupné z: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-50770-8> (4. 12. 2022)

WEBER, Max, HAVELKA, Miloš, ed.: *Metodologie, sociologie a politika*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2009. 351 s. Knihovna novověké tradice a současnosti; sv. 27. ISBN 978-80-7298-389-6.

WIHODA, Martin: Kosmova kronika s počátky českého politického myšlení In Kosmas. *Kronika Čechů*. Vyd. 8., (V této úpravě a v Argu 1.). Praha: Argo, 2011. 285 s. Memoria medií aevi; sv. 13. ISBN 978-80-257-0465-3.

WRAY, Randall L.: *Introduction to an Alternative History of Money*, New York: Levy Economics Institute of Bard College, 2012, s. 51, ISSN 1547-366X.

ŽEMLIČKA, Josef: *Čechy v době knížecí: (1034-1198)*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1997. 660 s. Česká historie; sv. 2. ISBN 80-7106-196-4.